

T.C.
TÜRK PATENT ENSTİTÜSÜ
PATENT DAİRESİ BAŞKANLIĞI

**GENETİK KAYNAKLAR, GELENEKSEL BİLGİ VE
FOLKLORİK İFADELERİN FİKRİ MÜLKİYET İLE
KORUNMASINDA GELİNER ULUSLARARASI BOYUT,
TARTIŞMALI KONULAR VE ÜLKEMİZDEKİ MEVCUT
DURUM**

UZMANLIK TEZİ

EMRE ÖCALAN

ANKARA-2014

T.C.
TÜRK PATENT ENSTİTÜSÜ
PATENT DAİRESİ BAŞKANLIĞI

**GENETİK KAYNAKLAR, GELENEKSEL BİLGİ VE
FOLKLORİK İFADELERİN FİKRİ MÜLKİYET İLE
KORUNMASINDA GELİNER ULUSLARARASI BOYUT,
TARTIŞMALI KONULAR VE ÜLKEMİZDEKİ MEVCUT
DURUM**

UZMANLIK TEZİ

EMRE ÖCALAN

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. BURÇAK YILDIZ

ANKARA-2014

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasına imkan sağlayan ve çalışma sürecinde değerli desteklerini esirgemeyen Türk Patent Enstitüsü Başkanlığı'na ve Patent Dairesi Başkanlığı'na, tez çalışmasının yürütülmesinde destekleriyle bana yol gösteren değerli danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Burçak Yıldız'a teşekkür ederim.

Emre ÖCALAN

Ankara 2014

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KAYNAKÇA	vii
KISALTMALAR	xiii
ÖZET.....	xvi
ABSTRACT.....	xvii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FİKRİ MÜLKİYET KAVRAMI VE KORUNMASINA İLİŞKİN GENEL AÇIKLAMALAR

1.1 Fikri Mülkiyet Kavramı.....	5
1.1.1 Eser Sahibinin Hakları.....	6
1.1.2 Sınai Mülkiyet	7
1.1.2.1 Patent.....	7
1.1.2.2 Marka	8
1.1.2.3 Endüstriyel Tasarım	9
1.1.2.4 Coğrafi İşaretler.....	9
1.1.2.5 Ticari Sırlar	10

İKİNCİ BÖLÜM

GENETİK KAYNAKLAR, GELENEKSEL BİLGİ VE FOLKLORİK İFADE KAVRAMLARI VE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR

2.1 Genetik Kaynaklar ile ilgili Kavramlar	11
2.1.1 Genetik Kaynak	11
2.1.2 Genetik Materyal	11
2.1.3 <i>In Situ</i>	11
2.1.4 <i>Ex Situ</i>	11
2.1.5 Genetik Kaynakların Menşei Ülke	11
2.1.6 Genetik Kaynağın Kökeni	12
2.1.7 Genetik Kaynağın Sağlayıcısı Ülke.....	12

2.1.8 Biyolojik Kaynaklar	12
2.1.9 Biyokorsanlık/biyokaçakçılık	12
2.1.10 Biyoteknoloji	13
2.2 Geleneksel Bilgi ve Folklorik İfadeler ile ilgili Kavramlar	14
2.2.1 Geleneksel Bilgi	14
2.2.2 Folklorik İfadeler	15
2.2.3 Bağlantılı Geleneksel Bilgi.....	16
2.2.4 Geleneksel Tıp.....	16
2.2.5 Yerli ve Yerel Topluluklar.....	16
2.2.6 Kültürel İfadeler	17
2.3 Genetik Kaynaklar, Geleneksel Bilgi ve Folklorik İfadelere İlişkin Diğer Kavramlar ...	18
2.3.1 Erişim ve Yarar Paylaşımı	18
2.3.2 Hak Sahipleri	19
2.3.3 Materyal Transfer Anlaşması	20
2.3.4 Takas Odası Mekanizması	21
2.3.5 Karşılıklı Olarak Mutabık Kalınmış Şartlar.....	21
2.3.6 Önceden Bilgilendirmeli İzin	21
2.3.7 <i>Sui Generis</i>	22
2.3.8 Pozitif Koruma	23
2.3.9 Pozitif Koruma	23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENETİK KAYNAK, GELENEKSEL BİLGİ ve FOLKLORE İLİŞKİN HUKUKİ DÜZENLEMELER

3.1 Uluslararası Sözleşmeler ve Bu Sözleşmelerin Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler Hakkında.....	24
3.1.1 Uluslararası Hukuktaki Düzenlemeler	24
3.1.1.1 Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi	24
3.1.1.2 Genetik Kaynaklara Erişim ve Bunların Kullanılmasından Ortaya Çıkan Yararların Adil ve Tarafsız Paylaşımına Dair Nagoya Protokolü.....	26
3.1.1.3 Gıda ve Tarım için Bitkisel Genetik Kaynaklar Uluslararası Anlaşması.....	28
3.1.1.4 Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme	30
3.1.1.5 Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması.....	31
3.1.1.6 Nesli Tehlike Altındaki Türlerin Ticaretine İlişkin Sözleşme	32

3.1.1.7 Uluslararası Düzenlemeler ile İlgili Değerlendirme.....	33
3.1.2 Genetik Kaynaklar, Geleneksel Bilgi ve Folklor ile İlgili Uluslararası Anlaşmaların Uygulanmasına Engel Teşkil Eden Bazı Önemli Kavramlar.....	34
3.1.2.1 Genetik Kaynaklar ve Geleneksel Bilginin Menşe Ülkesi Kavramı	34
3.1.2.2 Menşe Ülkenin Patent Başvurularında Belirtilmesi Şartı.....	39
3.2 WIPO IGC’de Yürütülen Çalışmalar.....	44
3.2.1 Tarihçe.....	44
3.2.2 Katılım.....	46
3.2.3 IGC Nezdinde Yapılan Çalışmalar.....	47
3.2.3.1 Genetik Kaynaklar ve Fikri Mülkiyet ile İlgili Konsolide Doküman.....	48
3.2.3.2 Geleneksel Bilginin Korunmasına İlişkin Taslak Anlaşma Metni	50
3.3 Hukukumuzdaki Düzenlemeler	51
3.3.1 Su Ürünleri Genetik Kaynaklarının Korunması Sürdürülebilir Kullanımı Hakkında Yönetmelik	51
3.3.2 Yerli Evcil Hayvan Genetik Kaynaklarının Kullanılması ve Yurt Dışına Çıkarılması Hakkında Yönetmelik.....	52
3.3.3 Av ve Yaban Hayvanlarının ve Yaşam Alanlarının Korunması, Zararlılarıyla Mücadele Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik.....	53
3.3.4 Bitki Genetik Kaynaklarının Toplanması Muhafazası ve Kullanımı Hakkında Yönetmelik.....	54
3.3.5 Su Ürünleri Yönetmeliği	54
3.3.6 Tohumculuk Kanunu.....	54
3.3.7 Ulusal Düzenlemeler ile İlgili Değerlendirme	54

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GELENEKSEL BİLGİNİN KORUNMASI

4.1 Geleneksel Bilginin Fikri Mülkiyet Hukuku Kapsamında Korunması.....	56
A) Fikri Mülkiyet Hukuku ile Korunması	
4.1.1 Patent ile Koruma.....	58
4.1.2 Eser Sahibi Hakları ile Koruma	59
4.1.3 Coğrafi İşaretler ile Koruma	60
4.1.4 Ticari Sırlar ile Koruma	61
B) Fikri Mülkiyet Hukuku Dışında Korunması	
4.1.5 <i>Sui Generis</i> Koruma.....	63

4.1.5.1 <i>Sui Generis</i> Korumanın Avantajları	63
4.1.5.2 <i>Sui Generis</i> Korumaya Örnekler	64
4.1.5.2.1 Panama	64
4.1.5.2.2 Peru	66
4.1.5.2.3 Kenya	67
4.1.6 Veritabanları ile Koruma.....	68
4.1.6.1 <i>Traditional Knowledge Database Library</i>	69
4.1.6.2 <i>Chinese Traditional Medicine Database</i>	70
4.2 Geleneksel Bilginin Korunması Bağlamında Geleneksel Bilginin İşlevi ve Bir Kalkınma Modeli Örneği.....	70
4.2.1 Geleneksel Bilginin Devamlılığının Sağlanması Gerekliğinin Nedenleri.....	70
4.2.1.2 Yerli ve Yerel Toplulukların Geçim Kaynağı Olması	70
4.2.1.3 Biyoçeşitliliğin Korunmasına Katkı Sağlaması	70
4.2.1.3 Biyokorsanlığın Önlenmesine Katkı Sağlaması.....	71
4.2.1.4 Ekonomik Katkısı.....	71
4.3 Bir Kalkınma Modeli Olarak Geleneksel Bilgi: Marula Ağacı Örneği	72
4.3.1 Marula Ağacındaki Geleneksel Bilgi	72
4.3.2 Ticarileştirme	73
4.3.3 Patentler.....	74

BEŞİNCİ BÖLÜM

GELENEKSEL BİLGİNİN KORUNMASI İÇİN ÜLKEMİZDE YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR VE GELENEKSEL BİLGİNİN KÖTÜYE KULLANIMININ ENGELLENMESİ İÇİN ÜLKEMİZDE YAPILMASI GEREKENLER

5.1 Geleneksel Bilgilerimizin Devamlılığı için Ülkemizde Yürütülen Çalışmalar	75
5.1.1 Küresel Öneme Sahip Tarımsal Miras Sistemleri Çalışma Grubu.....	75
5.1.2 Genetik Kaynaklar ve Geleneksel Bilgi Çalışma Grubu.....	76
5.1.3 Etnobotanik Çalışmalar	77
5.1.4 Geleneksel Bilgi Veritabanı Çalışmaları.....	78
5.2 Geleneksel Bilginin Kötüye Kullanımı Ülkemizde Nasıl Engellenebilir?	79

ALTINCI BÖLÜM

GENETİK KAYNAKLARIMIZIN PATENT DOKÜMANLARINDAKİ YERİ:

TEKNİĞİN BİLİNER DURUMU ARAŞTIRMASI

6.1 Türkiye'nin Biyoçeşitliliği	83
6.2 Tekniğin Bilinen Durumu Araştırmasının Amacı	83
6.3 Materyal ve Yöntem	83
6.3.1 Çalışmada Kullanılan Veritabanları	83
6.3.1.1 EPODOC	83
6.3.1.2 WPI.....	84
6.3.1.3 Tam Metin (<i>full text</i>) Veritabanları.....	84
6.3.2 Aramada Kullanılan Anahtar Kelimeler	84
6.3.3 Sonuçlar	84
SONUÇ	88

KAYNAKÇA

Andersen, Regine, Conceptualizing the convention on biological diversity: Why is it difficult to determine the country of origin of agricultural plant varieties, Fridtjof Nansens Institutt Report, Norway, 2001.

Aydın, Devrim, Dünyada ve Türkiye’de Tarım Biyoteknolojisindeki Gelişmeler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektör Raporu, 2012.

Campbell-Culver, Maggie, The Origin of Plants, Eden Project Books, UK, 2004.

Carr, Jonathan, Agreements That Divide: TRIPs vs. CBD and proposals for mandatory disclosure of source and origin of genetic resources in patent applications, Journal of Transnational Law & Policy, 2009.

Çolak, Uğur, Türkülerde İşleme Eser Sahipliği ve Sui Generis Koruma Modeli Önerisi, Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi, 2008, S.2, s.95-157.

Doğan, Yunus, Nedelcheva, M. Anely, Baslar, Süleyman, Plants Patterns of Silk Based Needwork, A Traditional Handcraft in Turkey, Indian Journal of Traditional Knowledge, 2010, Vol. 9, No.4, p. 640-643.

Eralp, Kemal, Biyoteknolojik Buluşların Patentlenmesi, Türk Patent Enstitüsü, Patent Uzmanlık Tezi, Ankara, 2003.

Filipovic, Dragana, Observation of Traditional, Agriculture in Kastamonu, Turkey, in Relation to the Evidence of Crop Husbandry at Neolithic Çatalhöyük, Central Anatolia, Issues of Ethnology and Antropology, 2012, Vol. 7, No.4, p.1167-1191.

Henninger, Thomas, Disclosure Requirements in Patent Law and Related Measures, A Comparative Overview of Existing National and Regional Legislation on IP and Biodiversity, ICTCD, Switzerland, 2009, p. 4-5.

Hirwade, A. Mangala, Protecting Traditional Knowledge Digitally: A Case Study of TKDL, Dept. of Library & Information Science, RTM Nagpur University, Nagpur, 2009.

Kaplan, Melike, Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Etnoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Kendir, Gülsen, Güvenç, Ayşegül, Etnobotanik ve Türkiye’de Yapılmış Etnobotanik Çalışmalara Genel Bir Bakış, Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi, 2010, C.30, S.1, s.49-80.

Kılıçarslan, Hüsniye, Genetik Kaynaklara Erişim ve Yarar Paylaşımı Hakkında Nagoya Protokolü, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Toplantı Tutanağı, Ankara, 2010.

Oğuz, Arzu, Fikri Mülkiyet Hakları ve Geleneksel (Yerel) Bilgi ve Folklorun Hukuki Koruması, Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi, 2009, C.9, S.2, s.9-50.

Oldham, Paul; Hall, Stephan; Ferero, Oscar, Biological Diversity in the Patent System, Plos One, 2013, Vol.8, No.11, p. 3

Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Biyokaçakçılıkla Mücadele Rehberi, 2. Baskı, Ankara, 2014.

Özkaya, Tayfun, Tohum Şirketlerinin Son Darbesi, www.gidahareketi.org, 03.12.2014.

Öztañ, Fırat, Fikir ve Sanat Eserleri Hukuku, Ankara, 2008.

Öztürk, Bintuğ; Ege, Mehmet, Türkiye’nin İlk Sanal Herbariumu IZEF Örneği ve Sanal Herbariumların Bitkisel İlaç Hammaddesi Araştırmaları Açısından Önemi, Marmara Pharmaceutical Journal, 2014, Vol. 18, p. 79-84.

Romero, Lopez, Tatiana, Sui Generis Systems for the Protection of Traditional Knowledge, International Law, Colombia, 2005, Vol.6, p.301-339.

Samray, Hilal, Avrupa Birliği Bitki eşit Hakları ve Türkiye’deki Uygulamaları, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Birliği Başkanlığı, Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi, Ankara, 2008.

Sreedharan, K, Sunita, Traditional Knowledge and Traditional Indications, Managing the IP Lifecycle, www.iam-magazine.com, 2013.

Thornström, Carl-Gustaf; Virgin, Ivar; Thrn, Eva; Ericsson, Maria, Building Capacity to Manage Biodiversity, Food Security, Trade and Regulation, Annual Report of the ITP programmes GRIP 12a and 12b, 2012-2013.

Thornström, Carl-Gustaf, International Conventions and Agreements-Consequences for International Trade and Utilization of Biological Matter, Including Microorganisms, Uppsala, 2012, p.5-9.

Torlak, Hasan; Vural, Mecit, Ayta, Zeki, Türkiye’nin Endemik Bitkileri, Ankara, 2010.

Traditional Knowledge and Geographical Indications, Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy, www.iprcommission.org/papers/pdfs/final_report, 2014.

Türk Patent Enstitüsü, Patent, Faydalı Model Kılavuzu, Ankara, 2014.

Tüysüz, Mustafa, Geleneksel Bilgiler zerindeki Fikri Mülkiyet Hakkının Korunması, Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi, 2006, C.2, s.19-46.

United Nations, The Convention on Biological Diversity and the Nagoya Protocol: Intellectual Property Implications, A Handbook on the Interface Between Global Access and Benefit Sharing Rules and Intellectual Property, Switzerland, 2014, p. 47-63.

Uyanık, Mesut; Kara ř. Metin; Gürbüz, Bilal; zgen, Yasin, Türkiye’de Bitki eşitliliği ve Endemizm, Ekoloji 2013 Sempozyumu, Tekirdağ, 2013.

Varadarajan, Deepa, A Trade Secret Approach to Protecting Traditional Knowledge, The Yale Journal of International Law, 2011, Vol.36, p.372-420.

Wekundah, M., Joseph, Why Protect Traditional Knowledge, African Technology Policy Studies Network, 2012, No.44, p.1-16.

Will Kenya's Policies for the Protection of Traditional Knowledge and Genetic Resources Pay Off, University of Chicago Undergraduate Law Review, 2013.

WIPO, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, 19. Session, Geneva, 2011.

WIPO, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, 28. Session, Geneva, 2014.

WIPO, Glossary of Terms Related to Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Traditional Cultural Expression, Geneva, 2013.

Yılmaz, Çağatay, Ticaret Hukukunda Ticari Sır ve Korunması, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Ekonomi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.

Zappalaglio, Andrea, The Protection of Traditional Knowledge within WTO Legal Frame: (again) a TRIPs' Failure, Social Science Research Network, 2014, p.1-14.

WIPO, What is the PLT,

http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/patents/450/wipo_pub_l450plt.pdf.

WIPO, About Geographical Indications,

http://www.wipo.int/geo_indications/en/about.html.

TPE, İskoç Viskisi Coğrafi İşaret Tescili,

<http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/resources/dosyalar/cografitescil/150.pdf>.

TPE, Antep Baklavası Coğrafi İşaret Tescili,

<http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/resources/dosyalar/cografitescil/95.pdf>.

European Commission, Andean Community,
<http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/andean-community>.

<http://www.bmdergi.org/tr/giahs-calistayi-ankarada-duzenlendi/>.

Sabah Gazetesi, Yeri Sır Gibi Saklanan Bitki,
<http://www.sabah.com.tr/yasam/2012/11/21/yeri-sir-gibi-saklanan-bitki>.

EPO, World Patent Index, <https://epoxy.epo.org/>.

EPO, EPODOC, <https://epoxy.epo.org/>.

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çatalhöyük Neolitik Antik Kenti,
<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,46251/catalhoyuk-neolitik-kenti-konya.html>.

FAO, FAO-Türkiye Ortaklık Programı (GIAHS),
http://www.tarim.gov.tr/TAGEM/Belgeler/ar_ge_projeleri/fao_turkiye.pdf.

Traditional Chinese Medicine Database,
http://221.122.40.157/tcm_patent/englishversion/help/help.html.

Gupta, V. K, Traditional Knowledge Database Library,
<http://www.csir.res.in/%5CExternal%5CHeads%5Ctkdl%5Cmain.htm>.

About TKDL,
<http://www.tkdl.res.in/tkdl/langdefault/common/Abouttkdl.asp?GL=Eng>.

Low Tech Magazine, UNESCO Sets Up Traditional Knowledge Database
<http://www.lowtechmagazine.com/2010/07/unesco-sets-up-international-traditional-knowledge-database.html>.

CIPA, Disclosure of origin of genetic resources,
<http://www.cipa.org.uk/pages/GeneticRes>

WTO, Understanding The WTO: The Agreements
http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm7_e.htm.

FAO, Treaty Overview, <http://www.planttreaty.org/content/overview>.

UPOV, Mission Statement, <http://www.upov.int/about/en/>.

WHO, Traditional Medicine,

<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/2003/fs134/en/>.

National Innovation Foundation-India & SRISTI,

https://www.tuhh.de/tim/downloads/grassroot/Anil_Gupta_Grassroots_Symposium.pdf.

FAO, What is Biotechnology,

<http://www.fao.org/biotech/fao-statement-on-biotechnology/en/>.

Environment Canada, Access and Benefit Sharing, <http://www.ec.gc.ca/apa-abs/>.

WIPO, About IGC, <http://www.wipo.int/tk/en/igc/>.

WIPO, Trade Secrets,

http://www.wipo.int/sme/en/ip_business/trade_secrets/protection.htm.

CNNTURK, WWF: Vahşi yaşam yok oluyor,

<http://www.cnnturk.com/haber/dunya/wwf-vahsi-yasam-yok-oluyor>.

CBD, Biodiversity in 2010, <http://www.cbd.int/gbo3/?pub=6667&section=6710>

CBD, National Clearing-House Mechanisms, <http://www.chm-cbd.net/network/>.

WIPO, Biodiversity-related Access and Benefit-sharing Agreements

<http://www.wipo.int/tk/en/databases/contracts/index.html>.

T.C Dışişleri Bakanlığı, Birleşmiş Milletler Çevre Programı

<http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa>.

ETC Group, Mission, <http://www.etcgroup.org/mission>.

ETC Group, Biopiracy, <http://www.etcgroup.org/issues/patents-biopiracy>.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BÇS	Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi
CITES	The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (Nesli Tehlike Altındaki Türlerin Ticaretine İlişkin Sözleşme)
CSIR	Council of Scientific & Industrial Research (Hindistan Bilim ve Ticaret Araştırma Konseyi)
DNA	Deoxyribonucleic acid (Deoksiribonükleik asit)
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EPO	European Patent Office (Avrupa Patent Ofisi)
EPODOC	EPO Documentary
EPOQUEnet	EPO Query Network
EWC	Eudafano Woman Cooperative
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)
FSEK	Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu
FYD	Farklılık-Yeknesaklık-Durulmuşluk
GB	Geleneksel Bilgi
GIAHS	Globally Important Agricultural Heritage Systems (Küresel Öneme Sahip Tarımsal Miras Sistemleri)
GK	Genetik Kaynak
GNI	Global Names Index
IGC	WIPO Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore (Genetik Kaynaklar Geleneksel Bilgi ve Folklor Üzerine Hükümetler Arası Komite)
ILO	International Labor Organisation (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IPC	International Patent Classification (Uluslararası Patent Sınıflandırması)

ITPGRFA	The International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (Gıda ve Tarım İçin Bitki Genetik Kaynakları Uluslararası Antlaşması)
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
MTA	Material Transfer Agreement (Materyal Transfer Anlaşması)
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
PIC	Prior Informed Consent (Önceden Bilgilendirmeli İzin)
PLT	Patent Law Treaty (Patent Kanunu Anlaşması)
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
SÜGK	Su Ürünleri Genetik Kaynakları
TCM	Traditional Chinese Medicine Database (Geleneksel Çin Halk İlaçları Veritabanı)
TKDL	Traditional Knowledge Database Library (Hindistan Geleneksel Bilgi Veritabanı)
TMGK	Tarımsal Mikrobiyal Genetik Kaynaklar
TPE	Türk Patent Enstitüsü
TRIPs	Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması)
TUBVET	Ulusal Bitki Veritabanı
TURKHERB	Türkiye Endemik Bitkileri Veritabanı
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜBİVES	Türkiye Bitkileri Veri Sistemi
UNEP	United Nations Environment Programme (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
UPOV	Convention for the Protection of New Varieties of Plants (Yeni Bitki Çeşitlerini Koruma Uluslararası Birliği)
USPTO	United States Patent Office (ABD Patent Ofisi)
WCT	WIPO Copyright Treaty (WIPO Telif Hakları Anlaşması)

WHO	World Health Organisation (Dünya Sağlık Örgütü)
WIPO	World Intellectual Property Organisation (Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı)
WPI	World Patent Index
WPPT	WIPO Performances and Phonograms Treaty (WIPO İcralar ve Fonogramlar Sözleşmesi)
YEHGK	Yerli Evcil Hayvan Genetik Kaynakları

ÖZET

Genetik Kaynaklar, Geleneksel Bilgi ve Folklorik İfadelerin hukuki korunması uluslararası platformlarda yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Ülkemizin de taraf olduğu Biyoçeşitlilik Sözleşmesi ile Genetik Kaynakların korunmasına ilişkin esaslar belirlenmiştir. Geleneksel bilgi ve folklorun korunmasına ilişkin ise ülkelerde farklı hukuki düzenlemeler mevcuttur. Ülkemizin iç hukuk düzenlemelerinde ise genetik kaynakların *in situ* ve *ex situ* korunmasına yönelik çalışmalar bulunmakta olup, geleneksel bilgi ve folklorun korunmasına yönelik çalışmalar hala devam etmektedir.

Bu tez çalışmasında öncelikle fikri mülkiyet kavramı ve korunmasına ilişkin genel açıklamalar ile, genetik kaynaklar, geleneksel bilgi ve folklorik ifadeler ile ilgili kavramlara yer verilecektir. Ardından genetik kaynaklar, geleneksel bilgi ve folklorun hukuki boyutu ele alınacak, konu ile ilgili uluslararası sözleşmelerin yanı sıra ulusal mevzuatımıza yer verilecek, uluslararası sözleşmelerin uygulanmasında güçlük yaratan bazı kavramlardan ve WIPO'daki çalışmalardan bahsedilecektir. Bunların yanı sıra geleneksel bilgi kapsamlı olarak ele alınacak; geleneksel bilginin sonraki nesillere aktarılmasının önemi, geleneksel bilginin fikri mülkiyet hukuku ile veya bunun dışında korunması da tartışılacaktır. Son olarak, geleneksel bilginin korunması için yürütülen çalışmalardan ve yapılması gerekenlerden bahsedilecek ve genetik kaynaklarımızın patent dokümanlarında hangi oranda yer aldığına ilişkin bir tekniğin bilinen durumu araştırmasına da yer verilecektir.

ABSTRACT

The way of legal protection of Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore is frequently discussed on international platforms. By the Convention on Biological Diversity, foundations of protection of the Genetic Resources were laid out. As to the traditional knowledge and folklore; every state has different legislations. In our country, there are efforts to protect the genetic resources both *in situ* and *ex situ*. Protection of the traditional knowledge and folklore is still an ongoing process.

In this thesis, explanations of concepts of intellectual property and its protection, and some concepts about genetic resources, traditional knowledge and folklore will take place. Additionally; international treaties, Turkish legislation, issues that hinder the application of international treaties, works of WIPO, and legal aspects of genetic resources, traditional knowledge and folklore will be mentioned. Especially traditional knowledge will be discussed in detail. The importance of passing it on to the next generations and its protection by or other than intellectual property laws will also be discussed. Finally; efforts to protect the traditional knowledge and what else should be done will be mentioned with the results of a research on the state of the art about to what extent our genetic resources take place in patent documents.

GİRİŞ

Yapılan tespitlere göre dünyadaki vahşi hayat popülasyonu 1970 yılından beri %52 oranında, tatlı su canlılarının sayısı da yüzde 76 oranında azalmıştır¹. Tüm canlı türlerinin ise her yıl %0,01 ila 0,1'inin neslinin tükendiği varsayılmaktadır. Çin'de yetiştirilen pirinç türü sayısı 1950'lerde 46000 iken, 2006 yılı itibariyle bu sayı 1000'e düşmüştür². Ülkemizde de bitki ve hayvan genetik kaynaklarının özellikle son 50 yılda önemli şekilde azaldığı bilinmektedir.

Ayrıca, toplumların, içinde buldukları doğal koşullara uyum sağlamaları sonucu geliştirdikleri ve nesilden nesile aktardıkları pratik bilgiler, öğretiler ve uygulamalar (geniş anlamıyla geleneksel bilgiler), küreselleşmenin ve göçlerin etkisiyle hızla kaybolmaktadır.

Diğer taraftan teknolojinin ve bilimin gelişmesiyle birlikte genetik kaynaklar ve geleneksel bilgiler, özellikle biyoteknoloji ve ilaç sanayisinde daha yaygın kullanılmaya başlamıştır. OECD verilerine göre küresel biyoteknoloji pazarı son beş yılda %11 büyümüş olup bu pazar değerinin 2020 yılına kadar 2 trilyon Avro'ya ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu nedenle, daha önceleri herkesin kullanımına açık olan genetik kaynak ve geleneksel bilgilerin, topluma açık olması konusu da yoğun şekilde sorgulanmaya başlanmıştır.

Tüm bu konuları düzenlemek için uluslararası bir anlaşmanın gerekliliği doğmuş ve 1992 yılında Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi³ (BÇS) imzalanmıştır. Sözleşme, biyolojik çeşitliliğin korunması ve biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımı konularını içermenin ötesine geçerek, genetik kaynaklar, geleneksel bilgi ve biyoteknoloji konularını da kapsamaktadır. Sözleşme'de ayrıca, biyolojik çeşitliliğin dünyada eşit olmayan şekilde dağıldığı belirtilmekte; biyolojik çeşitliliğin korunması için, Güney ve Kuzey ülkeleri arasındaki işbirliğinin artmasına ve gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere daha fazla katkı sağlaması gerektiğine dair öneriler yer almaktadır.

---

¹ <http://www.cnnturk.com/haber/dunya/wwf-vahsi-yasam-yok-oluyor>. (Kaynaklarda yer alan tüm internet adresleri 04/12/2014 tarihinde ulaşılabilir durumdadır).

² <http://www.cbd.int/gbo3/?pub=6667&section=6710>.

³ Bkz. Bölüm 3.1.1.

Ne var ki, BÇS'nin taraf devletler tarafından uygulanmasında farklı yaklaşımlar ortaya çıkmış; bazı ülkeler kendi sınırları içindeki genetik kaynaklara dışarıdan erişimi katı kurallarla sınırlanmışlardır. Geleneksel bilgi konusunda ise daha farklı uygulamalar ortaya çıkmış, kimi ülkeler geleneksel bilginin tesciline dayalı bir sistem geliştirirken, kimileri geleneksel bilgi veritabanları ile bu bilgileri koruma yoluna gitmişlerdir. Bu tür farklılıkları gidermek için başta Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı (WIPO) olmak üzere, uluslararası platformlarda görüşmeler sürmektedir.

Ülkemiz de sahip olduğu zengin biyoçeşitlilik ve geleneksel kültürel zenginlik nedeniyle uluslararası gelişmeleri yakında takip etmektedir. Türkiye, iklim ve toprak özellikleri bakımından farklılıklar gösteren coğrafi bölgelere sahip olması, Asya-Avrupa kıtalarının kesişme noktasında bulunması ve üç önemli fitocoğrafik bölgeyi barındırması gibi nedenlerden dolayı yaklaşık 12.000 bitki taksonu ile bitki çeşitliliği bakımından dünyada önemli bir yere sahiptir.

Türkiye, bitki çeşitliliğinde olduğu gibi yaklaşık % 34 olan endemizm oranı ile de dünyada önemli bir yere sahiptir. Diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında ülkemizin sahip olduğu bu zenginlik daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim, Avrupa'da en fazla endemik türe sahip olan Yunanistan'da 800 endemik tür bulunurken, bu rakam ülkemizde 3000'den fazladır⁴.

Ülkemiz geleneksel bilgi açısından da oldukça zengindir. Tarişesi binlerce yıl önceye dayanan geleneksel bilgilerimiz özellikle halk ilaçlarında kendini göstermektedir. Günümüzde "kocakarı ilaçları" olarak adlandırılan geleneksel tıbbi bilgiler binlerce yıldır Anadolu'da hastalıkların tedavisi için kullanılmaktadır. Örneğin çam kozalağı antik çağlarda mide hastalıklarının tedavisi için kullanılmış, Hititler günümüzden 4 bin yıl önce zeytin ağacından ilaç yapmışlardır. Aspirin modern tıp tarafından 19. yy.'da keşfedilmesine rağmen, Anadolu insanı aksögütten binlerce yıldan beri ilaç yapmaktaydı. Amasya'nın Merzifon ilçesinde ise aksögüt ağacından, iltihaplı yaralara karşı halk ilacı yapılmaktadır⁵. Bu yöntemler günümüzde de, hastalıkların tedavisinde özellikle kadınlar tarafından gerek tek

---

⁴ Uyanık, Mesut; Kara Ş. Metin; Gürbüz, Bilal; Özgen, Yasin, Türkiye'de Bitki Çeşitliliği ve Endemizm, Ekoloji 2013 Sempozyumu, Tekirdağ, 2013.
http://www.agri.ankara.edu.tr/fcrops/10067_1380231979.pdf.

⁵ Torlak, Hasan; Vural, Mecit, Aytaç, Zeki, Türkiye'nin Endemik Bitkileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü, 2010, s.87.

başlarına gerekse modern tıp uygulamalarının tamamlayıcısı olarak kullanılmaktadır⁶.

Güzel kokulu ağaç parçacıklarının gül suyu içinde kaynatılması sonrasında elde edilen “buhar suyu” üretimi 550 yıl öncesine ait bir geleneksel bilgidir⁷. Süleymaniye Camii’nin aydınlatılmasında kullanılan kandillerin oluşturduğu isin toplanarak mürekkep elde edilmesi, bir buluş olmasının yanı sıra geleneksel bir bilgidir⁸.

Ne var ki, sanayileşme ve kentleşme ile birlikte artık kullanılmayan ve sonraki nesillere aktarılması için gereken önem gösterilmeyen bu bilgiler unutulmaya yüz tutmaktadır. Geleneksel bilgilerin bu şekilde kaybolması kırsal kesimde yaşayan insanların hayatlarını doğrudan etkilemektedir. Çünkü bu insanlar geçimlerini geleneksel tarım, hayvancılık veya üretim yöntemleri ile sağlamaktadır. Diğer taraftan iş imkanının az olduğu bölgelerde, geleneksel el sanatları, önemli bir geçim kaynağı olarak öne çıkmaktadır⁹.

Bu nedenlerle genetik kaynak ve geleneksel bilgilerimizi devamlılığının sağlanması ve bunlara ait fikir ürünlerinin hukuki düzenlemeler ile korunması önem arz etmektedir.

Tezin birinci bölümünde fikri mülkiyet kavramı ve korunmasına ilişkin genel açıklamalar ile, genetik kaynaklar, geleneksel bilgi ve folklorik ifadeler ile ilgili kavramlara yer verilecektir. İkinci bölümde genetik kaynaklar, geleneksel bilgi ve folklorun hukuki boyutu ele alınacaktır. Burada konu ile ilgili uluslararası sözleşmelerin yanı sıra ulusal mevzuatımıza yer verilecek, uluslararası sözleşmelerin uygulanmasında güçlük yaratan bazı kavramlardan bahsedilecek ve WIPO’daki çalışmalara değinilecektir. Üçüncü bölümde geleneksel bilgi ele alınacak; geleneksel bilginin sonraki nesillere aktarılmasının önemi, geleneksel bilginin fikri mülkiyet hukuku ile veya bunun dışında korunması tartışılacaktır. Ardından, ülkemizde geleneksel bilginin korunması için yürütülen çalışmalardan ve yapılması

⁶ Kaplan, Melike, Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Etnoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 9.

⁷ <http://blog.milliyet.com.tr/osmanli-sarayinda--parfum-ve-buhur-suyu-gelenegi/Blog/?BlogNo=470950>.

⁸ <http://www.sabah.com.tr/fotohaber/yasam/suleymaniye-caminin-sirlari?tc=31&page=9>.

⁹ Doğan, Yunus, Nedelcheva, M. Anely, Baslar, Süleyman, Plants Patterns of Silk Based Needwork, A Traditional Handcraft in Turkey, Indian Journal of Traditional Knowledge, 2010, Vol. 9, No.4, p. 641.

gerekenlerden bahsedilecektir. Son bölümde genetik kaynaklarımızın patent dokümanlarında hangi oranda yer aldığına ilişkin yapılan bir patent veritabanı araştırmasına yer verilecektir. Sonuç bölümünde tezde üzerine çalışılan anlatılan konular hakkında kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

FİKRİ MÜLKİYET KAVRAMI VE KORUNMASINA İLİŞKİN GENEL AÇIKLAMALAR

1.1 Fikri Mülkiyet Kavramı

Fikri mülkiyet kavramı, bilgisayar programları ile veritabanlarını da içeren fikir ve sanat eserlerini ve sınai mülkiyet altında gruplandırılan patentleri, markaları, faydalı modelleri, tasarımları, coğrafi adlar ile işaretleri, yarı iletken topografyası veya entegre devrelerin yerleşim düzeni olarak bilinen çipleri ve dijital iletişimlerini içeren geniş kapsamlı bir korumadır¹⁰.

Bu haklar İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin¹¹ (1948) 27. Maddesinde ise "Herkesin kendi yarattığı olan bilim, edebi ve sanat ürünlerinden doğan manevi ve maddi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır" şeklinde genel olarak belirtilmiştir.

Uluslararası alanda fikri mülkiyetin önemi ilk kez sınai mülkiyete ilişkin olarak; Sınai Mülkiyetin Korunmasına Dair Paris Sözleşmesi'nde (1883), edebi ve sanat eserlerine ilişkin olarak ise; Edebi ve Sanat Eserlerinin Korunmasına İlişkin Bern Sözleşmesi'nde (1886) anlaşılmıştır. Bu iki sözleşme Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı¹² (WIPO) tarafından yürütülmektedir.

WIPO Kuruluş Sözleşmesi'nde¹³ (1967) fikri mülkiyetin doğrudan tanımı yapılmamış, ancak aşağıdaki unsurların fikri mülkiyet kapsamında korunduğu belirtilmiştir:

- i) edebi, sanatsal ve bilimsel çalışmalar
- ii) icracı sanatçıların performansları, fonogramlar, radyo yayınları
- iii) bilimsel keşifler
- iv) endüstriyel tasarımlar

¹⁰ Tekinalp, Ünal, Fikri Mülkiyet Hukuku, 5.Bası, İstanbul, 2012, s.1.

¹¹ *Universal Declaration of Human Rights*, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun Haziran 1948'de hazırladığı ve birkaç değişiklik yapıldıktan sonra 10 Aralık 1948'de, BM Genel Kurulu'nun Paris'te yapılan oturumunda kabul edilen 30 maddelik bildiridir. Ülkemizde 27 Mayıs 1949 tarih ve 7217 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

¹² *World Intellectual Property Organization*, WIPO, Birleşmiş Milletler'in özelleşmiş 17 örgütünden birisidir. WIPO, dünyada fikri mülkiyet haklarının korunmasını ve yaratıcı etkinliği teşvik etmek amacıyla 1967 yılında kurulmuştur. (www.wipo.int).

¹³ *Convention Establishing the World Intellectual Property Organization*, 1967'de Stocholm'de imzalanmış, 1979'da değiştirilmiştir.

- v) markalar, hizmet markaları, ticaret unvanları ve adlandırmalar
- vi) haksız rekabete karşı koruma ve
- vii) sınai, bilimsel, edebi ya da sanatsal alanlardaki fikri aktivitelerden kaynaklanan diğer tüm haklar¹⁴.

Fikri mülkiyet hakkı sahibine, yasaklama da dahil inhisari yetkiler verir. Fikri Mülkiyet hakkı sahibi başkalarının izni olmadan, örneğin kendi patentinin, faydalı modelinin ve tasarımının kullanılmasını yasaklayabilir. Haklarını ihlal eden malları ticari alana sokmayabilir ve bu malları toplatabilir. Aynı yasaklama fikir ve sanat eserleri için de geçerlidir. Eser sahibi bir eserin kamuya açıklanıp açıklanmayacağını, açıklanacaksa bunun yerini ve zamanını tayin etme hakkına sahiptir. Ayrıca eser üzerinde değişiklik yapma hakkı sadece kendisine aittir¹⁵.

1.1.1 Eser Sahibinin Hakları

İnsanın manevi ve fikir dünyasından doğan ve sahibinin hususiyetini taşıyan ilim ve edebiyat eserleri, müzik eserleri, güzel sanat eserleri, sinema eserleri, işleme ve derlemeler, bilgisayar yazılımları ve veritabanları fikir ve sanat eserleri hukuku ile korunmaktadır¹⁶.

Bu koruma ülkemizde 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu¹⁷ (FSEK) ile sağlanmaktadır.

Eser sahiplerinin haklarının korunması hakkındaki başlıca uluslararası sözleşmeler ise; Bern Sözleşmesi, Roma Sözleşmesi, Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması¹⁸ (TRIPs), WIPO İcralar ve Fonogramlar Sözleşmesi (WPPT) ve WIPO Telif Hakları Anlaşması'dır (WCT)¹⁹.

Fikir ve sanat eserleri üzerindeki haklar eserin üretilmesiyle birlikte doğar. Ülkemizde koruma süresi, eser sahibi yaşadığı sürece ve ölümünden itibaren 70

---

¹⁴ *Convention Establishing the World Intellectual Property Organization*, m.2.

¹⁵ Tekinalp, s. 7.

¹⁶ Öztan, Fırat, Fikir ve Sanat Eserleri Hukuku, Ankara, 2008, s.13.

¹⁷ Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu 13.12.1951 tarih ve 7981 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

¹⁸ Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) Kurucu Anlaşması'na ek olarak kabul edilen Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması (TRIPs) bugüne kadar fikri mülkiyet alanında uluslararası düzeyde kabul edilen en kapsamlı anlaşma olarak geçmektedir. Anlaşma, Paris ve Bern Anlaşmalarına atıfta bulunulmakla birlikte, bırakılan boşlukları da doldurma işlevi görebilecek nitelikte olması ve kapsam-yaptırım açısından daha geniş olması nedeniyle önem arz etmektedir.

¹⁹ <http://www.telifhaklari.gov.tr/ana/bolum.asp?id=261>

yıldır. Eser sahibi tüzel kişiyse, koruma süresi aleniyet tarihinden itibaren 70 yıldır. Sahibinin ölümünden sonra alenileşen eserlerde koruma süresi ölüm tarihinden sonra 70 yıldır. Eser sahibi belli değilse, koruma süresi eserin aleniyet kazanmasından itibaren 70 yıldır. Koruma süresi eser alenileşmediği sürece işlemeye başlamaz. Koruma sürelerinin dolmasıyla birlikte eser sahibine tanınan mali haklar sona erer. Bu sebeple koruma süresi dolmuş eserler, eser sahibinden izin alınmaksızın serbestçe kullanılabilir²⁰.

1.1.2 Sınai Mülkiyet

Sınai Mülkiyetin Korunmasına Dair Paris Sözleşmesi'nde "sınai hakların korunmasının, patentler, faydalı modeller, endüstriyel tasarımlar, ticaret markaları, hizmet markaları, ticaret unvanları, menşe adları ve mahreç işaretleri, haksız rekabetin önlenmesi gibi hususları kapsadığı, sınai haklar kavramının en geniş anlamıyla anlaşılacağı ve yalnız sanayi ve ticaret alanı için değil, aynı zamanda tarımsal ve tabii ürünler; maden çıkarma sanayileri ile, örneğin şarap, tahıl, tütün yaprağı, meyve, sürü hayvanları, mineraller, maden suları, bira, çiçekler ve un gibi bütün üretilen veya doğal ürünler için de geçerli olacağı" belirtilmektedir²¹.

Sınai hak kavramı Paris Sözleşmesi'nden sonra kapsamını genişletmiş, entegre devre topografyaları, coğrafi işaretler gibi pek çok kavram da dahil edilmiştir.

Aşağıda sınai hak kapsamında korunmakta olan başlıca hak tipleri genel hatları ile ele alınacaktır.

1.1.2.1 Patent

Patent, bir buluş²² üzerinde, buluş sahibine Devlet tarafından verilen tekel hakkıdır. Bu hak, sahibine buluşu belirli bir süre boyunca başkalarının kullanmasını yasaklama hakkı sağlar²³.

Ülkemizde patent hakları 551 Sayılı Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile korunmaktadır. Bu KHK'nın 5. maddesine göre

---

²⁰ FSEK m. 27.

²¹ Sınai Mülkiyetin Himayesine Mahsus Milletler Arası Bir İttihat İhdas Edilmesine Dair Paris Anlaşması, m. 1/2, m. 1/3.

²² Buluş kavramı, teknik bir probleme çözüm getiren, teknik alanda ilerleme sağlayan, yenliği haiz olan ve tekniğin bilinen durumunu aşan usul veya ürünleri ifade eder. Tekinalp, s.13.

²³ Tekinalp, s.13.

"Yeni, tekniğin bilinen durumunu aşan ve sanayiye uygulanabilir olan buluşlar, patent verilerek korunur"²⁴. Bu üç kriter TRIPs sözleşmesi'nin 27. maddesinde²⁵ ve buna paralel olarak 551 Sayılı KHK'da patentlenebilirlik kriterleri olarak belirtilmiştir. Bu kriterlerin açıklamaları ise aşağıda yer almaktadır:

- i. Yenilik, buluşun dünya çapında daha önce var olmaması, bir başka deyişle tekniğin bilinen durumuna dahil olmaması anlamına gelir. Tekniğin bilinen durumu ise patent başvurusunun yapıldığı tarihten önce buluş konusunda dünyanın herhangi bir yerinde erişilebilir (yazılı veya sözlü tanıtım, kullanım vb. yolla açıklanan) her türlü bilgi anlamına gelmektedir.
- ii. Buluş Basamağı, buluşun, ilgili olduğu teknik alanda uzman bir kişi tarafından tekniğin bilinen durumundan aşık bir şekilde çıkarılmayacak nitelikte olması anlamına gelmektedir.
- iii. Sanayiye Uygulanabilirlik, buluşun tarım dahil sanayinin herhangi bir dalında üretilebilir, uygulanabilir veya kullanılabilir nitelikte olması anlamına gelir²⁶.

Patent koruması ile ilgili başlıca uluslararası anlaşmalar; Paris Sözleşmesi, Patent İşbirliği Anlaşması (PCT)²⁷, Mikroorganizmaların Saklanması İlişkin Budapeşte Anlaşması, TRIPs ve Patent Kanunu Anlaşması'dır (PLT)²⁸.

1.1.2.2 Marka

Marka; bir işletmenin mal veya hizmetlerini bir başka işletmenin mal veya hizmetlerinden ayırt etmeyi sağlayan, kişi adları, sözcükler, şekiller, harfler, sayılar, malların biçimi veya ambalajları gibi çizimle görüntülenebilen veya benzer biçimde ifade edilebilen, baskı yoluyla yayınlanabilen ve çoğaltılabilen her türlü işaretlerdir.²⁹

Marka hakkı sahibine inhisari yetkiler ve maddi menfaatler sağlar³⁰.

---

²⁴ 551 Sayılı Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (27.06.1995 tarih ve 22326 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir).

²⁵ Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması, m.27/1.

²⁶ Patent, Faydalı Model Kılavuzu, Türk Patent Enstitüsü, Mart, 2014, Ankara.

²⁷ Dünya'daki patent prosedürlerinin tek bir elden yürütülmesi için de 1970 yılında Patent İşbirliği Anlaşması (PCT) imzalanmış ve 1978 yılında yürürlüğe girmiştir.

²⁸ http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/patents/450/wipo_pub_1450plt.pdf, s.3

²⁹ Tekinalp, s.21.

³⁰ 556 Sayılı Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname m.9.

(556 Sayılı Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname 27.06.1995 tarih ve 22326 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir).

Marka üzerindeki haklar ülkemizde 556 sayılı Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile korunur. 556 sayılı KHK'ya göre tescil edilecek markaların çeşitleri Ferdi Marka, Ortak Marka, Garanti Markası şeklinde olabilir³¹.

1.1.2.3 Endüstriyel Tasarım

Endüstriyel tasarım bilgisayar programları ve yarı iletkenlerin topografyaları hariç olmak üzere, endüstriyel yolla veya elle üretilen herhangi bir nesnenin yanı sıra bileşik bir sistemin tümü veya bir parçası veya üzerindeki süslemenin, çizgi, şekil, biçim, renk, doku, malzeme veya esneklik gibi insan duyuları ile algılanan çeşitli unsur veya özelliklerinin oluşturduğu bütünü ifade etmektedir.

Endüstriyel Tasarımlar ülkemizde 554 Sayılı Endüstriyel Tasarımların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname³² ile korunmaktadır.

Tasarımlar bir cismin yüzeyi veya şekli gibi üç boyutlu unsurlardan oluşabileceği gibi, desen, çizgi, renk gibi iki boyutlu unsurlardan da oluşabilir³³.

1.1.2.4 Coğrafi İşaretler

Coğrafi işaretler, mal ya da hizmetlerin ilişkili olduğu, belirli bir coğrafi kökeni olan ve özellikle o bölge ile özdeşleşmesi, ün kazanmanın ya da o bölgenin özellik ya da niteliğine sahip ad ve işaretlerdir. Coğrafi işaretler doğal ürünler, tarım veya sanayi ürünleri gibi çok geniş yelpazedeki ürünlere uygulanabilir³⁴.

Coğrafi işaret "menşe işareti" ve "mahreç işareti" şeklinde ikiye ayrılır. Eğer ürünün, tüm veya esaslı unsurları ve özellikleri o coğrafi yöreye ait doğa ve insan unsurlarından kaynaklanır; üretimi ve işlenmesi de aynı yörede gerçekleşirse bu coğrafi işarete "menşe adı" adı verilir. Örneğin Amasya elmasındaki Amasya, Avanos çömleğindeki Avanos menşe adlarıdır³⁵.

Ürünün üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinden en az birinin, sınırları belirlenmiş coğrafi alanda gerçekleşmesi yeterli ise bu durumdaki coğrafi işaretlere "mahreç işareti" denir. Mahreç işareti konu olan ürünün özelliklerinden en az

---

³¹ 556 Sayılı KHK m. 23.

³² 554 Sayılı Endüstriyel Tasarımların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (27.06.1995 tarih ve 22326 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir).

³³ 554 Sayılı KHK m. 3.

³⁴ http://www.wipo.int/geo_indications/en/about.html.

³⁵ Tekinalp, s.22

birinin o yöreden kaynaklanması şartıyla, yöre dışında da üretilebilmesi söz konusudur³⁶. Ancak bu tür üretimde de coğrafi bölgeye ait üretim yöntemlerinin aynen kullanılması ve ürünün kalitesinin aynı olması şarttır.

Paris Sözleşmesi ve 1958’de imzalanan Menşe Adlarının Korunması ve Uluslararası Tescili İçin Lizbon Anlaşması'nın³⁷ yanı sıra özellikle TRIPs anlaşmasında coğrafi işaretlerin korunmasına ilişkin önemli düzenlemeler bulunmaktadır. Ülkemizde ise coğrafi işaretler Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında 555 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile korunmaktadır.

1.1.2.5 Ticari Sırlar

Tarihsel gelişim içinde ticari sırlar da sağladıkları hukuksal koruma dolayısıyla mülkiyet hakkının konusu olarak değerlendirilmiştir³⁸.

Patentin aksine, ticari sırlar açıklanmayan bilgilerdir ve tescil edilmeden korunurlar, diğer bir deyişle korumanın başlayabilmesi için önceden herhangi bir şekli süreçten geçmezler. Bu nedenle özellikle küçük ve orta dereceli işletmeler için uygun olabilmektedir. Ancak bir bilginin ticari sır olarak değerlendirilebilmesi için yine de bazı şartları taşıması gerekir ve bunları sağlamak sanıldığından daha güç ve maliyetli olabilir. Bu şartlar ülkeden ülkeye değişse de, bazı genel standartlar TRIPs’in 39. maddesinde aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:

- i) bilginin gizli olması
- ii) gizli olması nedeniyle ticari bir değerinin olması
- iii) bilgi sahibinin bu bilgiyi gizli tutmak için makul çaba göstermesi³⁹.

Türkiye’deki kanunlarda ise her ne kadar ticari sır kavramının tanımı yapılmamış olsa da, bu kavrama ilişkin pek çok düzenleme yer almaktadır. Ceza Kanunu’nun 239. maddesi, Türk Ticaret Kanunu’nda ise Haksız Rekabete ilişkin 55. maddesi, bu konudaki düzenlemelerden bazılarıdır⁴⁰.

---

³⁶ Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında 555 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname m. 3 (555 Sayılı KHK 27.06.1995 tarih ve 22326 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir).

³⁷ *Lisbon Agreement for the Protection of Appellations of Origin and their International Registration* http://www.wipo.int/lisbon/en/legal_texts/lisbon_agreement.html

³⁸ Yılmaz, Çağatay, Ticaret Hukukunda Ticari Sır ve Korunması, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Ekonomi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s.6

³⁹ http://www.wipo.int/sme/en/ip_business/trade_secrets/protection.htm.

⁴⁰ Yılmaz, s.6.

İKİNCİ BÖLÜM

GENETİK KAYNAKLAR, GELENEKSEL BİLGİ VE FOLKLORİK İFADE KAVRAMLARI VE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR

2.1 Genetik Kaynaklar ile İlgili Kavramlar

2.1.1 Genetik Kaynaklar

BÇS'nin 2. maddesinde genetik kaynaklar: “bugün veya gelecek için değer taşıyan genetik materyal” şeklinde tanımlanmıştır.

2.1.2 Genetik Materyal

BÇS'nin 2. maddesine genetik materyal: “işlevsel kalıtım birimleri içeren, bitki, hayvan, mikrop veya başka menşeli olan her türlü materyaldir” şeklinde tanımlanmıştır⁴¹.

2.1.3 *In Situ*

BÇS'nin 2. maddesine *in-situ* koruma: “ekosistemlerin ve doğal yaşam ortamlarının korunması, yaşayabilir tür popülasyonlarının doğal çevrelerinde; evcilleştirilmiş veya kültüre alınmış türlerinse ayırt edici özelliklerini geliştirdikleri çevrelerde muhafazası ve geri kazanılması anlamındadır” şeklinde tanımlanmaktadır⁴².

2.1.4 *Ex Situ*

BÇS'nin 2. Maddesine *ex-situ* koruma: “biyolojik çeşitlilik unsurlarının kendi doğal yaşamlarının dışında korunması anlamındadır” şeklinde tanımlanmıştır⁴³.

2.1.5 Genetik Kaynakların Menşei Ülke

BÇS'nin 2. Maddesine göre genetik kaynakların menşe ülkesi, *in-situ* koşullarda bu genetik kaynaklara sahip olan ülke anlamındadır⁴⁴.

And Milletleri Topluluğunun⁴⁵ Genetik Kaynaklara Erişim Hakkındaki 391 inci Kararında ise “genetik kaynakları *in-situ* koşullarda elinde bulunduran, ayrıca bir

---

⁴¹ Glossary of Terms Related to Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Traditional Cultural Expression, WIPO/GRTKF/IC/28/INF/7, s.18.

⁴² Glossary, s. 24.

⁴³ Glossary, s.16.

⁴⁴ Glossary, s. 8.

zamanlar *in-situ* bulundurduğu genetik kaynakları an itibariyle *ex-situ* bulunduran ülke” şeklinde tanımlanmaktadır.

2.1.6 Genetik Kaynağın Kökeni

IGC toplantıları sırasında “Genetik kaynağın ve geleneksel bilginin kökeninin patent başvurularında açıklanması” ile ilgili İsviçre delegasyonu tarafından sunulan teklifte patent başvurularında genetik kaynak ve geleneksel bilginin kökeninin açıklanması şartının getirilmesi önerilmiştir. Burada köken,

- i) genetik kaynak ve geleneksel bilgiye erişim izni veren kuruluş veya
- ii) yararların paylaşımında iletişime geçilecek kuruluş

şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla birincil kaynak olarak, genetik kaynağı veya geleneksel bilgiyi sağlayan BÇS taraf ülkeleri, yerliler/yerel topluluklar; ikincil kaynak olarak ise *ex situ* koleksiyonları gen bankaları vb. gösterilebilir⁴⁶.

2.1.7 Genetik Kaynağın Sağlayıcısı Ülke

BÇS’nin 2. Maddesine göre “hem yabani hem de evcilleştirilmiş türlerin popülasyonları dahil olmak üzere *in-situ* kaynaklardan toplanmış veya menşei bu ülkede olsun olmasın *ex-situ* kaynaklardan alınmış genetik kaynakları temin eden ülke” anlamındadır⁴⁷.

2.1.8 Biyolojik Kaynaklar

Biyolojik Kaynaklar, BÇS’nin 2. Maddesinde “Genetik kaynakları, organizmaları veya parçalarını, popülasyonları veya ekosistemlerin insanlık için şimdiden ya da gelecekte kullanım imkânı veya değeri olan diğer biyotik unsurlarını kapsar” şeklinde tanımlanmıştır.

2.1.9 Biyokorsanlık/Biyokaçakçılık

Genetik kaynaklardan sağlayacakları faydaları kaynak ülke ile paylaşmak istemeyen ve genellikle bilim ve teknolojiye daha ileri seviyedeki, kalkınma düzeyi yüksek ülkelerin vatandaşları veya şirketleri, yasal olmayan yollardan bu kaynaklara

---

⁴⁵ And Milletler Topluluğu Bolivya, Kolombiya, Ekvador ve Peru olarak Güney Amerika ülkelerinden oluşan bir gümrük birliğidir (<http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/andean-community/>).

⁴⁶ Glossary, s. 8.

⁴⁷ Glossary, s. 8.

erişme, başka bir deyişle, kaçak olarak genetik kaynağı ve geleneksel bilgiyi elde etme yoluna gitmişlerdir. Bu yola biyokaçakçılık denmekte olup, ülkelerin baş etmek zorunda kaldığı yeni bir kaçakçılık türü olarak giderek daha büyük sorun haline gelmiştir⁴⁸.

ETC Group⁴⁹ isimli bir sivil toplum kuruluşu tarafından türetilen biyokorsanlık terimi, yerli ve yerel toplulukların genetik kaynak veya geleneksel bilgilerini kullanarak, özellikle fikri mülkiyet hakları ile bu kaynaklar üzerinde tekel hakkı iddia eden kişi, kuruluş veya şirketleri tanımlamaktadır⁵⁰.

Söz konusu kuruluş aynı zamanda biyogözlemciliği (*bioprospecting*) de biyokorsanlık olarak nitelendirmektedir. Bu kapsamda tıbbi ilaç üretiminde kullanılacak genetik kaynakları araştıran, bunlar üzerinde laboratuvar analizleri yapan kişiler de biyokorsan olarak nitelendirmektedir⁵¹.

2.1.10 Biyoteknoloji

BÇS'nin 2. Maddesinde biyoteknoloji “özgün bir kullanım amacıyla ürünler veya prosesler meydana getirmek veya var olanları değişime uğratmak üzere biyolojik sistemlerin, canlı organizmaların veya bunların türevlerinin kullanıldığı her türlü teknolojik uygulama” şeklinde tanımlanmaktadır⁵².

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) biyoteknoloji ile ilgili bildirisinde “biyoteknoloji terimi geniş anlamda yorumlandığında, gıda ve tarım alanlarındaki birçok teknik ve yöntem için kullanılmaktadır. Sadece yeni DNA teknikleri, moleküler biyoloji ve üreme ile ilgili teknolojik uygulamalar kapsamında dar anlamda yorumlandığında ise, gen manüplasyonu, gen transferi, DNA tipleme ve bitki ve hayvanların klonlanmasını kapsamaktadır” denmektedir⁵³.

---

⁴⁸ Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Biyokaçakçılıkla Mücadele Rehberi, 2. Baskı, Ankara, 2014, s. 13.

⁴⁹ ETC Group, teknolojinin gelişmesi ile birlikte değişen ekolojik ve sosyoekonomik unsurları gündeme taşıyan bir sivil toplum kuruluşudur (<http://www.etcgroup.org/mission>).

⁵⁰ <http://www.etcgroup.org/issues/patents-biopiracy>.

⁵¹ <http://www.etcgroup.org/content/bioprospectingbiopiracy-and-indigenous-peoples>.

⁵² http://www.bcs.gov.tr/contracts/biyolojik_çeşitlilik_soz.pdf.

⁵³ <http://www.fao.org/biotech/fao-statement-on-biotechnology/en/>.

Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nde⁵⁴, “modern biyoteknoloji”: “rekombinant DNA ve nükleik asidin hücrelere ya da organellere doğrudan enjekte edilmesini içeren *in vitro* (canlı organizmadan izole olarak uygulanan) nükleik asit tekniklerini ya da geleneksel ıslah ve seleksiyonda kullanılmayan teknikler olan ve doğal ve fizyolojik üreme ve rekombinasyon engellerinin üstesinden gelen, sınıflandırılmış familyanın ötesinde hücrelerin füzyonu” şeklinde tanımlanmıştır⁵⁵.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ise modern biyoteknolojinin yanı sıra geleneksel aktiviteleri de kapsayacak şekilde geniş bir tanımlama yapmaktadır. Biyoteknoloji, OECD tarafından (1982) “Temel bilimlerin ve mühendislik ilkelerinin, hammaddelerin biyolojik araçlar yardımı ile ürünlere dönüştürüldüğü süreçlere uygulandığı bir teknoloji” şeklinde tanımlanmıştır⁵⁶.

2.2 Geleneksel Bilgi ve Folklorik İfadelerle İlgili Kavramlar

2.2.1 Geleneksel Bilgi

Geleneksel bilgi konusunda kabul edilmiş uluslararası bir tanım bulunmamaktadır. Ancak WIPO IGC’de müzakere edilen taslak metinlerde, geleneksel bilginin korunmasına ilişkin; “yerli insanlar/yerli/yerel topluluklar/ veya bir ülkenin/ülkelerin öğretileri, öğrenmeleri, uygulama yöntemleri, inovasyonları, becerileri ve *know-how*’ına işaret edilmektedir. Geleneksel bilgi tarım, çevre, sağlık hizmetleri, yerli ve geleneksel medikal bilgi, biyo-çeşitlilik, geleneksel yaşam biçimleri, doğal ve genetik kaynaklar, geleneksel mimari için *know-how* ve inşaat teknolojileri ile bağlantılı olabilir” ifadesi yer almaktadır. Bazı tanımlamalar ise sanat çalışmaları, el işleri ve folklor unsuru taşıyan diğer kültürel çalışma ve ifade biçimlerini de içine alacak şekilde geniş kapsamlıdır⁵⁷.

Geleneksel bilgi, bitkilerden elde edilen şifalı kürlerden, bir coğrafi bölgedeki iklime, yer şekillerine vb. doğal koşullara bağlı olarak yöre halkı tarafından

---

⁵⁴ Cartagena Biyogüvenlik Protokolü, modern biyoteknoloji kullanılarak değişime uğratılmış bulunan ve biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde herhangi bir olumsuz etkiye sahip olabilecek olan herhangi bir değiştirilmiş canlı organizmanın, özellikle sınır ötesi hareketi üzerinde odaklanan bir Protokoldür. Protokol 11.08.2003 tarih ve 25196 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. <http://www.tbddm.gov.tr/Files/cartagena.pdf>.

⁵⁵ <http://www.tbddm.gov.tr/Files/cartagena.pdf>.

⁵⁶ Aydın, Devrim, Dünyada ve Türkiye’de Tarım Biyoteknolojisindeki Gelişmeler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s.5

⁵⁷ WIPO/GRTKF/IC/28/5.

geliştirilen sürdürülebilir yöntemlere ve uygulamalara kadar geniş bir yelpazeye sahiptir. Örneğin kurak bölgelerde tarım alanlarına su sağlamak amacıyla geliştirilen geleneksel tarımsal bilgiler, insanların kendilerini doğal etkenlerden ve düşmanlardan savunmak amacıyla geliştirdikleri yer altı şehirleri (örn. Kapadokya bölgesindeki yer altı şehirleri), hayvansal atıklardan elde edilen yakacaklar (örn. tezek), yazın sıcağın, kışın soğuktan korunmak için yapılan taş evler, taraçalı tarım sistemleri, organik atıkların geri dönüştürülmesi, yöredeki bitkilerden elde edilen şifalı ilaçlar, akupunktur vb. tedavi şekilleri çok çeşitli geleneksel bilgi türlerinden sadece birkaçıdır⁵⁸.

Bir bilginin geleneksel olabilmesi için o bilginin toplum tarafından veya bireysel olarak yaratılmış olması önemli değildir. Önemli olan, bilginin o toplumun karakteristik kültürel ve sosyal özelliklerini yansıtmasıdır⁵⁹.

2.2.2 Folklorik İfadeler

Toplumların ortak kültürü sonucu ortaya çıkan kültürel yaratımlar çeşitli ülke mevzuatlarında ve uluslararası düzenlemelerde farklı sözcüklerle ifade edilmektedir. Bazı ülkelerin ulusal mevzuatında “folklor anlatımları” bazılarınınınki ise sadece “folklor” terimi kullanılırken, bazı ülkelerde ise “folklor eserleri” terimi tercih edilmektedir.

UNESCO tarafından hazırlanan 15 Kasım 1989 tarihli tavsiye tanımındaki karar göre folklorik ifadeler, bir ülke topluluğunun veya bireylerinin, geleneksel artistik beklentilerini yansıtan ve toplum tarafından yaratılan ve sürdürülen geleneksel artistik mirasınin karakteristik unsurlarından oluşan, özellikle halk masalları, halk şiir ve bilmeceleri gibi sözlü anlatımları, halk dansları ve oyunları gibi eylemsel anlatımları, mozaik, ağaç oymaları, sepetçilik, kilim, müzik aletleri, çanak-çömlek gibi somut anlatımlar biçimindeki üretimleri ifade eder⁶⁰.

---

⁵⁸ <http://www.lowtechmagazine.com/2010/07/unesco-sets-up-international-traditional-knowledge-database.html>.

⁵⁹ Tüysüz, Mustafa, Geleneksel Bilgiler Üzerindeki Fikri Mülkiyet Hakkının Korunması, Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi, 2006, C.2, s.21.

⁶⁰ Çolak, Uğur, Türkülerde İşleme Eser Sahipliği ve Sui Generis Koruma Modeli Önerisi, Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi, 2008, S.2, s. 101.

WIPO IGC oturumlarında ise konu ile ilgili “geleneksel kültürel ifadeler” ve “folklorik ifadeler” terimleri kullanılmaktadır⁶¹.

2.2.3 Bağlantılı Geleneksel Bilgi

Bağlantılı geleneksel bilgi⁶²; “Geleneksel şartlarda oluşturulmuş, dinamik ve sürekli gelişen, toplumca korunan ve nesilden nesile aktarılan, genetik kaynaklar sayesinde varlığını sürdüren, teknik bilgiler, yenilikler, uygulamalar, öğretiler, beceriler” şeklinde tanımlanmıştır⁶³.

2.2.4 Geleneksel Tıp

WIPO tarafından yapılan tanımlamaya göre geleneksel tıp, sağlık alanındaki teşhis, tedavi ve usullerde kullanılan, teoriler, inanışlar ve farklı kültürlerdeki tecrübelerle dayalı bilgilerin ve uygulamaların tümüdür. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yapılan tanıma göre ise geleneksel ilaçlar, sağlıklı olmayı sağlama veya teşhis, tedavi ve hastalıkları önleme amacıyla kullanılan, bitki hayvan ve/veya mikroorganizma esaslı ilaçlar, spirüel tedaviler, teknikler ve uygulamalara dayalı bilgi, inanış ve yaklaşımları kapsamaktadır⁶⁴.

Geleneksel tıp aynı zamanda “halk tıbbı”, “yerel tıp” şeklinde de adlandırılmaktadır. Bilimsel yaklaşımın ön plana çıkmasıyla birlikte tıp alanındaki gelişmeler modern tıp altında incelenmeye başlamıştır⁶⁵.

2.2.5 Yerli ve Yerel Topluluklar

Yerli topluluklar konusu uluslararası alanda sıkça tartışılmasına karşın bu ifadenin evrensel ve kabul edilmiş bir tanımını bulunmamaktadır.

Birleşmiş Milletler Yerli Halklar Hakları Bildirisinde⁶⁶, yerli toplulukların ayırım gözetilmeksizin haklarının korunması ve devletlerle aralarında karşılıklı saygı

---

⁶¹ Glossary, s. 43.

⁶² Bu ifade, 19 uncu IGC oturumunda, genetik kaynakların korunmasına ilişkin amaçlar ve temel ilkelerin yer aldığı taslak metine katkı sağlaması amacıyla ortak görüşe sahip ülkeler tarafından yayımlanan dokümanda yer almaktadır.

⁶³ WIPO/GRTKF/IC/19/11.

⁶⁴ Glossary, s. 17.

⁶⁵ Kaplan, Melike, s.9.

⁶⁶ United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples.
(http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_Turkish.pdf).

ilişkisinin kurulması gerekliliğinden bahsedilmekte, ancak yerli halklar ile ilgili herhangi bir tanım yapılmamaktadır.

“Yerli” (*indigenous*) ifadesi ile ilgili Birleşmiş Milletler Ayrımcılığı Önleme ve Azınlıkları Koruma Alt komisyonu tarafından yapılan ve yerli topluluklar tarafından da kabul edilebilir ve üzerinde çalışılabilir bir tanım olarak görülen tanımlama ise şu şekildedir: “Kendi bölgelerindeki savaş öncesi ve sömürge öncesi topluluklarla tarihsel devamlılığa sahip olan, an itibariyle ilgili bölgede hüküm süren topluluklardan kendilerini belirgin biçimde farklı gören, toplumun baskın olmayan kesimini oluşturan ve topluluklarının gelecekte de var olabilmesi adına ataların geleneklerini, etnik kimliklerini kendi geleneklerine uygun olarak gelecek nesillere aktaran, bunları koruyan ve geliştiren topluluklar, insanlar, uluslar”⁶⁷.

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) “Bağımsız Ülkelerde Yerel ve Kabile Halkları Hakkında Konvansiyonunda” “kabile halkları” (*tribal peoples*): “sosyal kültürel ve ekonomik şartları itibariyle ulusal topluluğun diğer bölümlerinden ayrılan ve statüleri tamamen ya da kısmen kendi alışkanlık, gelenek veya özel yasa veya düzenlemelere tabi olan kişiler” şeklinde tanımlanmıştır.

Konvansiyon’da yerel halklar ise: “İşgal ya da sömürgeleştirme döneminde veya mevcut devletin sınırları belirlenirken ülke veya coğrafi bölgede yerleşik olan nüfustan türedikleri kabul edilen ve hukuki statüleri ne olursa olsun kendi sosyal, kültürel ve ekonomik kurumlarının bir kısmını ya da tamamını ayakta tutan kişiler” şeklinde tanımlanmıştır.

UNEP tarafından yapılan tanımlamada da yine benzer ifadeler kullanılmış ve: “belirli bir bölgede sömürge öncesi dönemde yaşayan insanlarla kültürel ve tarihsel bağını devam ettiren, toplumun çoğunluğunu oluşturmayan ve kendilerini toplumun diğer topluluklarından farklı gören insanlar” şeklinde tanımlanmaktadır⁶⁸.

2.2.6 Kültürel İfadeler

UNESCO Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi’nde (2005) “kültürel ifadeler”, bireylerin, grupların ve toplumların

---

⁶⁷ Glossary, s. 20.

⁶⁸ Glossary, s. 20.

yaratıcılığında kaynaklanan ve kültürel içerik barındıran ifadeler şeklinde tanımlanmıştır⁶⁹.

2.3 Genetik Kaynaklar, Geleneksel Bilgi ve Folklorik İfadelere İlişkin Diğer Kavramlar

2.3.1 Erişim ve Yarar Paylaşımı

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte genetik kaynaklar ve geleneksel bilginin önemi artmıştır. Bu unsurların özellikle çok uluslu şirketler tarafından sağlık, gıda, tarım gibi bir çok ticari amaçla kullanılmalarının sonucu olarak, ülkeler kendi sınırları içinde yer alan genetik kaynaklar ve geleneksel bilgilere erişimi ve bunların kullanımından doğacak yararları yönetebilmek için BÇS'den doğan haklarını da kullanarak etkin yollar aramaya başlamışlardır⁷⁰.

And Milletleri Topluluğunun Genetik Kaynaklara Erişim Hakkındaki 391 inci Kararında “Erişim”: “*in situ* veya *ex situ* korunan genetik kaynakların, bunların yan ürünlerinin veya soyut unsurlarının, araştırma, biyolojik gözlem (*bioprospecting*) veya ticari amaçlar için temin edilmesi” şeklinde tanımlanmıştır⁷¹.

Fayda ise Genetik Kaynaklara Erişim ve Bunların Kullanılmasından Ortaya Çıkan Yararların Adil ve Tarafsız Paylaşımına Dair Nagoya Protokolü'nün⁷² ekli listesinde yer alanlar dahil olmak üzere, genetik kaynaklardan veya geleneksel bilgiden elde edilen maddi veya maddi olmayan faydaları içermektedir⁷³.

BÇS'nin 1. Maddesi: “Bu Sözleşme'nin ilgili hükümleri uyarınca takip edilecek amaçları, biyolojik çeşitliliğin korunması; bu çeşitliliğin unsurlarının sürdürülebilir kullanımı; genetik kaynaklar ve teknoloji üzerinde sahip olunan bütün hakları dikkate almak kaydıyla, bu kaynaklara gereğince erişimin ve ilgili teknolojilerin gereğince transferinin sağlanması ve uygun finansmanın tedariki de dahil olmak

---

⁶⁹ Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi, Paris, 2005 (*Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*, sözleşmenin kabul edilmesine ilişkin yasa tasarısı TBMM'de henüz onaylanmamıştır).

⁷⁰ <http://www.ec.gc.ca/apa-abs/>.

⁷¹ <http://www.comunidadandina.org/ingles/normativa/d391e.htm>.

⁷² *The Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization*, 2010 yılında BÇS'nin taraflar konferansında kabul edilmiştir. Ülkemiz henüz bu protokolü imzalamamıştır.

⁷³ Glossary, s. 3.

üzere, genetik kaynakların kullanımından doğan yararların adil ve hakkaniyete uygun paylaşımıdır” şeklindedir⁷⁴.

Nagoya Protokolü, BÇS’de bahsedilen genetik kaynakları ve bu kaynakların kullanımından doğan faydaları kapsamaktadır. Protokolün 3. maddesi ise: “Protokol ayrıca Sözleşme kapsamındaki genetik kaynaklarla bağlantılı geleneksel bilgilere ve bu bilgilerin kullanımında doğan faydalara da uygulanacaktır” şeklindedir⁷⁵.

Gıda ve Tarım İçin Bitki Genetik Kaynakları Uluslararası Antlaşması’nın⁷⁶ (ITPGRFA) 1. Maddesi: “Bu Antlaşmanın amacı gıda ve tarım için bitki kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir bir biçimde kullanılması ve sürdürülebilir tarım ve gıda güvenliği için BÇS ile uyumlu olarak bu kaynakların kullanımından elde edilen faydaların adil ve eşit bir şekilde paylaşımının sağlanmasıdır” şeklindedir⁷⁷.

Biyoeçitlilik ile alakalı erişim ve yarar paylaşımı uygulamaları ile ilgili son gelişmelere, anlaşmalara ve ülke mevzuatına, WIPO’nun bu amaçla oluşturduğu veritabanından ulaşılabilir⁷⁸.

2.3.2 Hak Sahipleri

Bu ifade ile kastedilen topluluğun henüz kabul edilmiş evrensel bir tanımı yoktur. Fakat geleneksel bilgi ve kültürel ifadelerin bir topluluk tarafından oluşturulduğu ve bu topluluğun elinde tutulduğu, dolayısıyla bu unsurlarla ilgili hakların kişilerden ziyade o topluluğa ait olması gerektiği ile ilgili genel bir kanı mevcuttur. Bazı durumlarda ise geleneksel bilgiyi ellerinde tutan kişiler (örneğin geleneksel şifacılar) bulunabilmekte, bu durumda geleneksel bilgi ve kültürel ifadelerin hak sahibi olarak onlar gösterilmektedir.

Bazı ulusal veya bölgesel düzenlemeler, geleneksel bilgi ve kültürel ifadeler ile ilgili hakları ilgili kişi veya topluluklara verirken, çoğu durumda bu haklar eğitim olanaklarının sağlanması, kültürel mirasın korunması, sosyal refahın artırılması vb.

⁷⁴ http://www.bcs.gov.tr/contracts/biyolojik_çesitlilik_soz.pdf.

⁷⁵ Genetik Kaynaklara Erişim ve Bunların Kullanılmasından Ortaya Çıkan Yararların Adil ve Tarafsız Paylaşımına Dair Nagoya Protokolü, m.3.

⁷⁶ Gıda ve Tarım İçin Bitki Genetik Kaynakları Uluslararası Antlaşması 4 Kasım 2002 tarihinde imzalanmıştır. Ülkemiz anlaşmayı 28.10.2005 tarih ve 5414 sayılı Kanun ile uygun bulmuştur.

⁷⁷ Glossary, s. 3.

⁷⁸ <http://www.wipo.int/tk/en/databases/contracts/index.html>.

kültürel programların oluşturulması amacıyla hükümetlere verilmektedir. Bu nedenle hak sahipleri olarak, kişiler, yerel topluluklar, uluslar, yerliler, gruplar, aileler, azınlıklar gösterilebilir⁷⁹.

2.3.3 Materyal Transfer Anlaşması

Materyal Transfer Anlaşmaları (MTA'lar) gen kaynakları, mikroorganizmalar ve hücre kültürü gibi biyolojik materyallerin akademik ve ticari amaçlı araştırmalarda kullanılmak üzere transferi aşamasında, bu kaynakları sağlayanlar ile alıcılar arasında düzenlenen, gen bankalarındaki koleksiyonlara, tohum bankalarına veya *in situ* genetik kaynaklara erişim koşullarını belirleyen ikili anlaşmalarıdır⁸⁰.

Materyal transfer anlaşmaları taraflar arasında özel olarak oluşturulabileceği gibi, standart hale getirilmiş bazı formlar da mevcuttur. WIPO tarafından “genetik kaynaklarla ilişkili erişim ve fayda paylaşımı” anlaşmalarını içeren bir veritabanı oluşturulmuştur. FAO, Gıda ve Tarım İçin Bitki Genetik Kaynakları Uluslararası Antlaşması'nın uygulanması için standart bir MTA oluşturmuş ve kabul etmiştir. Genetik Kaynaklara Erişim ve Kullanımlarından Kaynaklanan Faydaların Adil ve Eşit Paylaşımı Konusunda Bonn Rehber İlkelerinin eklerinde ise MTA'lar hakkında öneriler bulunmaktadır.

Ülkemizde de genetik kaynakların korunması ile ilgili bilinç son zamanlarda artmakta ve biyolojik kaynak sağlayan üniversiteler, enstitüler veya kamu kuruluşları bu kaynakları transfer etmeden önce alıcı ile MTA'lar imzalamaktadır. Bu konuda önemli bir gelişme Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından yürürlüğe konulan Yerli Evcil Hayvan Genetik Kaynaklarının Kullanılması ve Yurt Dışına Çıkarılması Hakkında Yönetmelik'in⁸¹ eklerinde bulunan transfer anlaşmasıdır. Bu anlaşmada ayrıca alıcının ilgili materyal üzerinde ve elde edilecek çıktılar üzerinde fikri ve sınai hak iddiasında bulunamayacağına ilişkin maddeler mevcuttur.

---

⁷⁹ Glossary, s. 4.

⁸⁰ Glossary, s. 27.

⁸¹ Yerli Evcil Hayvan Genetik Kaynaklarının Kullanılması ve Yurt Dışına Çıkarılması Hakkında Yönetmelik, Ek-2 (Yerli Evcil Hayvan Genetik Kaynaklarının Kullanılması ve Yurt Dışına Çıkarılması Hakkında Yönetmelik 21.09.2012 tarih ve 28418 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/09/20120921-3.htm>.

2.3.4 Takas Odası Mekanizması

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)⁸² tarafından kullanılan tanımda, Takas Odası Mekanizması, taraflar arasındaki işbirliğini ve bilgi alışverişini kolaylaştıran bir mekanizma şeklinde tanımlanmıştır. BÇS'nin takas odası mekanizması, sözleşmenin 18.3 Maddesine dayanarak oluşturulmuştur⁸³. Amacı taraflar, hükümetler ve paydaşlar arasında teknik ve bilimsel koordinasyonu kolaylaştırarak ve teşvik ederek sözleşmenin uygulanmasına katkı sağlamaktır.

Günümüzde BÇS'ye taraf olan 193 ülkeden 159'u ulusal odak noktası belirlemiş, 94'ü ise Takas Odası Mekanizması internet sayfası oluşturmuştur. BÇS'ye taraf olan ülkemizde ise henüz bu konularda herhangi bir düzenlemeye gidilmemiştir⁸⁴.

2.3.5 Karşılıklı Olarak Mutabık Kalınmış Şartlar

BÇS'nin 15. Maddesine erişim, "karşılıklı olarak mutabık kalınmış şartlara tabi olacaktır" şeklinde tanımlanmıştır. BÇS sekreteryası tarafından bu şartları belirlemenin ve kayda geçirmenin en yaygın yolu olarak sözleşmeler gösterilmiştir. Genetik Kaynaklara Erişim ve Kullanımlarından Kaynaklanan Faydaların Adil ve Eşit Paylaşımı Konusunda Bonn Rehber İlkelerininin 41 ila 44 üncü maddelerinde bazı temel gerekliliklerden bahsedilmiştir⁸⁵.

Nagoya Protokolününün 18. Maddesi ise doğrudan karşılıklı olarak mutabık kalınmış şartlarla ilgilidir.

2.3.6 Önceden Bilgilendirmeli İzin

Önceden Bilgilendirmeli İzin ifadesi özellikle çevre alanında olmak üzere birçok uluslararası enstrümanda geçmektedir (örneğin BÇS, Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınmasına İlişkin Basel Sözleşmesi⁸⁶ (1989)).

---

⁸² UNEP, Birleşmiş Milletlerde çevre konusunun eşgüdümünü, çevrenin durumunun küresel düzeyde sürekli gözden geçirilmesini, çevre sorunları hakkında uluslararası toplumun dikkatinin çekilmesini ve uluslararası ve ulusal çevre politikasının ve hukukunun gelişiminin sağlanmasını amaçlamaktadır. (<http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa>).

⁸³ Glossary s, 6.

⁸⁴ <http://www.chm-cbd.net/network/>.

⁸⁵ Glossary, s. 29.

⁸⁶ *The Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal* (Ülkemiz 1994 yılında sözleşmeye taraf olmuştur)

Söz konusu izin kavramı ilk olarak, bir hastanın, tedavinin riskleri, faydaları vb konularda tam olarak bilgilendirildikten sonra tedavi sürecine girip girmeyeceğine kendisinin karar vermesi hakkının olduğuna ilişkin tıbbi etik kuralından türetilmiştir. Biyoetik ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin⁸⁷ 6. maddesinde ise bilimsel araştırmalarda, tanı ve tedavi amaçlı tıbbi müdahalelerde ve insan veya topluluklar üzerinde gerçekleştirilen araştırmalarda, ilgili şahısların izninin alınması şartından bahsedilmektedir⁸⁸.

Buradaki izin, güven ilişkisine dayalı olarak rıza gösterildiğini ifade etmektedir. Bilgilendirmeli izin ise, açık ve yeterli açıklamaların, iletişim bilgilerinin sağlandığını, muhtemel faydalar, gelecekteki kullanımlar vb. konularda bilgilendirmelerin yapıldığını ifade etmektedir.

BÇS'nin 15. maddesinde “Genetik kaynaklara erişim, bu kaynakları temin eden Akit Tarafça aksi kararlaştırılmadığı sürece, bu Tarafın önceden izninin alınmasına tabidir” denmektedir.

Nagoya Protokolü'nün 16. Maddesinde “Taraflar genetik kaynaklarla bağlantılı geleneksel bilgilerin yerel toplulukların izni veya onayı dahilinde temin edildiğini ve yerel toplulukların bulunduğu ülkedeki erişim ve yarar paylaşımı kanun ve mevzuatına uygun karşılıklı anlaşmaların yapıldığını ortaya koyan etkin hukuki ve idari düzenlemeleri yapmakla yükümlüdür” denmektedir.

2.3.7 Sui Generis

Hukuk terimleri sözlüğünde *sui generis* kavramı “kendine özgü olan” şeklinde tanımlanmıştır. Fikri mülkiyet alanında kullanıldığında ise genel hükümlerden ayrı, kendine özgü düzenlemesi olan hak tiplerini ifade etmektedir. Örneğin bir veritabanı orijinal değilse eser sahibinin hakkı ile korunamaz, ancak sırf bu amaca yönelik *sui generis* bir sistemle korunması mümkün olabilir⁸⁹.

---

⁸⁷ *Universal Declaration on Bioethics and Human Rights*, 19 Ekim 2005 tarihinde UNESCO Genel Konferansı'nda kabul edilmiştir.

<http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/bioethics/bioethics-and-human-rights/>.

⁸⁸ Glossary, s. 32.

⁸⁹ Glossary s. 39.

2.3.8 Pozitif Koruma

Pozitif koruma, geleneksel bilgi açısından ülkelerin geleneksel bilgilerini teşvik eden ve onların geleneksel bilgiyi kontrol altında tutarak ticarileşmesinden doğacak faydalardan yararlanabilmelerini sağlayan koruma sistemleridir.

2.3.9 Defansif Koruma

Defansif koruma, geleneksel bilgi açısından geleneksel bilgiyi elinde tutan topluluk haricindeki kişilerin, bu bilgiye ulaşmalarını engellemeye yönelik geliştirilen bir sistemdir. Yabancı kişilerin izinsiz şekilde elde ettikleri geleneksel bilgiler ile ilgili fikri mülkiyet hakkı talep etmelerinin önüne geçmek amacıyla oluşturulan veritabanları bu koruma türlerine bir örnektir⁹⁰.

---

⁹⁰ <http://www.slideshare.net/AbhishekSingh337/intellectual-and-traditional-knowledge-of-india-ppt>.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENETİK KAYNAK, GELENEKSEL BİLGİ ve FOLKLORE İLİŞKİN HUKUKİ DÜZENLEMELER

3.1 Uluslararası Sözleşmeler ve Bu Sözleşmelerin Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler Hakkında

3.1.1 Uluslararası Hukuktaki Düzenlemeler

Dünyanın tarım yapılabilecek nitelikteki alanları ve su kaynakları hızla kirlenmekte ve yok olmaktadır. Bilim adamları yakın gelecekte insanların ciddi bir gıda sorunu ile karşı karşıya kalacağı görüşündedir. Dünyadaki biyoçeşitliliğin azalması, doğal kaynakların yok olması, gıda güvenliğinin azalması gibi nedenlerle biyoçeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımının sağlanması önem arz etmektedir.

Diğer taraftan biyoçeşitliliğin önemi geçmişten günümüze artarak devam etmekte, gıda ve tarım için önem taşıyan ve giderek azalan canlı kaynaklar, bugün bir ülkenin sahip olabileceği önemli avantajlar arasında sayılmaktadır⁹¹.

Tüm bu konular uluslararası unsurları da harekete geçirmiş ve uluslararası hukuk çerçevesinde konunun farklı yönleri kapsamlı şekilde ele alınmıştır.

Bu bölümde biyoçeşitliliğin korunması, GK'lar, GB ve folklor konuları ile ilgili düzenlemeler içeren uluslararası anlaşmalara yer verilecektir.

3.1.1.1 Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

BÇS'nin metni, dünyadaki sanayileşme, şehirleşme gibi biyolojik çeşitlilik üzerindeki baskıları artıran süreçlerin hızlanması ile doğan ihtiyaç üzerine, 1987 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından başlatılan ve dört yıl süren bir çalışma sonunda oluşturulmuştur.

Rio de Janeiro'da 1992 yılında gerçekleştirilen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde biyolojik çeşitliliğin azalmasının, koordine edilmiş uluslararası çabalarla önlenebilecek önemli bir sorun olduğu kabul edilmiştir. Zirve, Türkiye'nin de taraf

---

⁹¹ <http://www.bcs.gov.tr/biodiversity/biodiversity.php>.

olduğu BÇS'nin ve diğer önemli küresel sözleşmelerin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır⁹².

Sözleşme, biyolojik çeşitliliğin korunması ve biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımını konularını içermenin ötesine geçerek, GK'lar, GB ve biyoteknoloji konularını da kapsamaktadır. Sözleşme'de ayrıca, biyolojik çeşitliliğin dünyada eşit olmayan şekilde dağıldığı belirtilmektedir. Biyolojik çeşitliliğin korunması için, Güney ve Kuzey ülkeleri arasındaki işbirliğinin artmasına ve gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere daha fazla katkı sağlaması gerektiğine dair çıkarımlar yer almaktadır.

Sözleşme, taraflara, biyolojik çeşitlik stratejileri yoluyla; biyolojik çeşitliliğin korunması konusunun ulusal karar verme mekanizmalarına dahil edilmesi yükümlülüğünü getirmektedir. Sözleşme ayrıca, tarafların kamu bilincinin artırılması amacıyla araştırma ve eğitim programları yürütmesini, bilgi değişimini desteklemesini, teşvik önlemleri almasını ve biyolojik çeşitlilik üzerinde olumsuz etkileri olabilecek projeler için çevresel etki değerlendirme yapmalarını gerektirmektedir.

Türkiye, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ni 1992'de imzalamış, 1996 yılında onaylamıştır. Sözleşme 14 Mayıs 1997 yılında ülkemizde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'ye 2014 yılı itibariyle toplam 194 ülke taraftır.

BÇS gereği, biyolojik çeşitliliğin korunması hedeflerine ulaşılabilmesi için gerekli olan eylemleri ortaya koymak üzere, 2001 yılında hazırlanan Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı'nın güncellenmesine ilişkin çalışmalar, Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın eşgüdümünde yapılmaktadır⁹³.

BÇS'nin her iki yılda bir düzenlenen Taraflar Konferansı'nın sonuncusu olan 11. Taraflar Konferansı 8 – 19 Ekim 2012 tarihleri arasında Hindistan'ın Haydarabat şehrinde düzenlenmiştir.

---

⁹² <http://web.ogm.gov.tr/birimler/merkez/odundisiurun/biyoces/Sayfalar/cbdnininemi.aspx>.

⁹³ <http://www.mfa.gov.tr/biyolojik-cesitlilik-sozlesmesi.tr.mfa>.

3.1.1.2 Genetik Kaynaklara Erişim ve Bunların Kullanılmasından Ortaya Çıkan Yararların Adil ve Tarafsız Paylaşımına Dair Nagoya Protokolü

Genetik Kaynaklara Erişim ve Bunların Kullanılmasından Ortaya Çıkan Yararların Adil ve Tarafsız Paylaşımına Dair Nagoya Protokolü (2010), Japonya'nın Nagoya kentinde, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin 10. Taraflar Konferansı'nda kabul edilmiştir. Ülkemiz Nagoya Protokolü'nü henüz imzalamamıştır.

Protokol'ün amacı, BÇS'nin 15. maddesi kapsamındaki GK'lardan elde edilen faydaların eşit ve adil paylaşımıdır. Protokol ayrıca Sözleşme kapsamındaki GK'larla bağlantılı GB'lere ve bu bilgilerden elde edilen faydalara da uygulanacaktır⁹⁴.

Nagoya Protokolü, BÇS'nin 3. amacı olan erişim ve yarar paylaşımı konularını kapsamakta ve bu konularda şeffaf ve daha kesin bir yasal zemin oluşturmaktadır. Nagoya Protokolü biyoçeşitliliğin uluslararası alanda denetim ve kontrolüne yönelik atılmış önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Şöyle ki; BÇS her ne kadar "önceden alınmış izin" ve "karşılıklı mutabık kalınmış şartlardan" bahsederek erişim ve yarar paylaşımı konusunda ana çerçeveyi çizse de, bu konuların taraflarca uygulanmasında farklılıklar ortaya çıkmış ve bir takım güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu anlaşmazlıkların giderilmesi adına, Nagoya Protokolünde biyoçeşitlilik konusunun en önemli unsurları olan "erişim" ve "faydanın adil biçimde dağıtılması" hususları daha detaylı ele alınmış ve bu konulara ilişkin esaslar belirlenmiştir.

Protokol'de yer alan hükümler aşağıda özetlenmektedir:

- i. Eşit ve adil paylaşım konusunda, GK'lardan elde edilen faydaların genetik kaynağı sağlayan ülke ile eşit ve adil bir şekilde paylaşılacağı, bu paylaşımın karşılıklı anlaşma ile gerçekleştirileceği ve taraf ülkelerin yarar paylaşımının sağlanmasına yönelik gerekli hukuki, idari ve politik tedbirleri almakla yükümlü oldukları belirtilmiştir⁹⁵.
- ii. GK'lara ve GK'larla bağlantılı GB'lere erişim konusunda, devletlerin doğal kaynakları üzerindeki egemenlik hakkı kabul edilmekte, GK'lara erişimin genetik kaynağı sağlayan taraf devletin önceden izninin alınmasını gerektirdiği ve taraf devletlerin izin alınmadan bu kaynaklara erişim

---

⁹⁴ Nagoya Protokolü m. 3.

⁹⁵ Nagoya Protokolü m. 5.

sağlanmaması için gerekli tedbirleri almakla yükümlü oldukları belirtilmektedir. Ayrıca her ülkenin GK'larla bağlantılı GB'lere erişiminin "önceden bilgilendirmeli izin" dahilinde veya bu toplulukların rızası doğrultusunda sağlandığını ve karşılıklı anlaşmalarla uyumun oluşturulduğunu garanti eden düzenlemeleri yapmakla yükümlü oldukları belirtilmektedir⁹⁶.

- iii. Taraf devletler GK'larla bağlantılı GB'lerin sahibi olan yerli ve yerel toplulukların geleneksel kanunlarını, topluluk protokollerini ve işlemlerini dikkate alacaklardır⁹⁷.
- iv. Taraflar, ticari amacı olmayan, biyolojik çeşitliliğin korunmasına ve sürdürülebilir kullanımına katkı sağlayacak nitelikteki araştırma amaçlı erişimleri destekleyici ve cesaretlendirici bir ortam yaratacaklardır⁹⁸.
- v. Taraflar, sınır aşan GK'lar veya önceden izin alınması mümkün olmayan durumlar için küresel çok taraflı yarar paylaşımı mekanizması oluşturulması ihtiyacını ve bunun nasıl oluşturulabileceğini değerlendireceklerdir.
- vi. Aynı genetik kaynağın birden fazla taraf devletin doğal yaşam ortamında bulunması halinde, bu taraf devletler Protokolün uygulanması için işbirliği yapacaklardır. Bu husus GK'larla bağlantılı GB'ler için de geçerlidir⁹⁹.
- vii. Taraf devletler Protokol'ün uygulanmasına yönelik ulusal ve uluslararası koordinasyonu sağlamak, ulusal mevzuat ve uygulamalar ile ilgili bilgi sağlamak amacıyla bir ulusal odak noktası tayin ederler¹⁰⁰.
- viii. Protokolün uygulanmasında uluslararası bilgi paylaşımının sağlanması amacıyla Sözleşmenin bilgi alışverişi (takas) mekanizmasının bir parçası olarak Erişim ve Yarar Paylaşımı Bilgi Alışverişi Mekanizması kurulacaktır¹⁰¹.

---

⁹⁶ Nagoya Protokolü m. 6, m 7.

⁹⁷ Nagoya Protokolü m. 12.

⁹⁸ Nagoya Protokolü, m. 9.

⁹⁹ Nagoya Protokolü, m. 11.

¹⁰⁰ Nagoya Protokolü, m. 13.

¹⁰¹ Nagoya Protokolü, m. 14.

- ix. Taraf Devletler önceden izin ve karşılıklı anlaşma kurallarına, gerektiğinde diğer Taraf Devletlerin erişim ve yarar paylaşımı düzenlemelerine uygun olarak GK'lara erişim sağlanması için hukuki, idari politik tedbirler alırlar¹⁰².
- x. Taraf Devletler GK'ların kullanımının izlenmesi ve bu kullanımlarda şeffaflığın sağlanması amacıyla tedbirler almakla yükümlüdür. Bu tedbirler bir veya daha fazla kontrol noktaları tayin edilmesini, genetik kaynağın sağlayıcılarının ve kullanıcılarının rapor verme yükümlülüğünü ve uygun iletişim araçları ve sistemleri kullanılmasını içermektedir. Protokol kapsamında verilen izinler Erişim ve Yarar Paylaşımı Bilgi Alışverişi Mekanizmasına bildirilecektir. Bu izinler uluslararası kabul gören sertifikalı niteliğindedir ve içermesi gereken bilgiler tanımlanmıştır¹⁰³.

3.1.1.3 Gıda ve Tarım için Bitkisel Genetik Kaynaklar Uluslararası Anlaşması

Anlaşma (*International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture*, ITPGRFA), Birleşmiş Milletlere bağlı Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO – Food and Agriculture Organization) 7 yıllık uluslararası girişiminin sonucudur ve FAO'nun gözetiminde 3 Kasım 2001'de imzalanmıştır. Anlaşma metni Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ile uyum içindedir.

Ülkemiz 5414 sayılı kanun ile söz konusu anlaşmanın onaylanmasını uygun bulmuştur¹⁰⁴.

Anlaşma, insanoğlunun temel besin maddesi olan bitki GK'larının çeşitliliği ve devamlılığı konusunda, dünyanın bütün bölgelerindeki çiftçilerin önemli ölçüde katkı sağladığını ve bu kaynakların korunması ve geliştirilmesi için bu katkının devam edeceğini belirtmektedir. Anlaşma, ayrıca çiftçiler, bitki ıslahçıları ve bilim insanlarının bitki GK'larına erişebilmesi amacıyla küresel bir sistem oluşturmayı amaçlamaktadır. Anlaşma'nın diğer bir amacı ise bu kaynakların kullanılmasından

---

¹⁰² Nagoya Protokolü, m. 8.

¹⁰³ Kılıçarslan, Hüsniye, Genetik Kaynaklara Erişim ve Yarar Paylaşımı Hakkında Nagoya Protokolü, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Toplantı Tutanağı, Ankara, 2010.

¹⁰⁴ Gıda ve Tarım İçin Bitki Genetik Kaynakları Uluslararası Antlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, RG. S. 26253.

doğacak faydaların bu kaynakların menşei ülke ile eşit ve adil bir şekilde paylaşılmasıdır¹⁰⁵.

Bu amaçlara ulaşabilmek için anlaşmada yer alan temel maddeler şu şekildedir:

- i. Çok taraflı sistem: Bitki GK'larına erişimi kolaylaştırmak ve bu kaynakların kullanımından doğan faydaların eşit ve adil bir biçimde paylaşımı için verimli, etkili ve şeffaf çok taraflı bir sistem geliştirilecektir. Gıda güvenliğini gözeterek oluşturulacak Çok Taraflı Sistem, Anlaşma'nın ekinde yer alan gıda ve tarım için 64 bitki genetik kaynağına erişimi kolaylaştırmaktadır. Bu kaynaklar ise halihazırda bitkilerden elde ettiğimiz gıdaların %80'ini oluşturmaktadır¹⁰⁶.
- ii. Erişim ve Yarar Paylaşımı: Anlaşma, bahsedilen çok taraflı sistemde yer alan bitki GK'larına, gıda ve tarım için araştırma, geliştirme ve ıslah amacıyla erişimini kolaylaştırmaktadır. Bu kaynaklara erişim sadece Anlaşma'ya taraf ülkelere açık olacaktır ve bu taraflar bahsedilen materyali sadece gıda ve tarım için araştırma, geliştirme ve ıslah çalışmaları için kullanacaklardır. Anlaşma bahsedilen kaynakların elde edildiği haliyle herhangi bir fikri mülkiyet sistemi ile korunmasını engellemekte, ancak halihazırda fikri mülkiyet hakları ile korunan kaynakların ise bu haklarının saklı olduğunu vurgulamaktadır. GK'lara çok taraflı sistem aracılığıyla erişen taraflar, bu kaynakların kullanımından doğan faydaları, anlaşma tarafından oluşturulan fayda paylaşım mekanizması ile paylaşmayı kabul ederler¹⁰⁷.
- iii. Sürdürülebilir Kullanım: Anlaşma tüm ekinlerin kullanımını ve ıslahını azamileştirmeye yardımcı olmakta ve tarımda çok çeşitliliğin sürdürülmesini teşvik etmektedir¹⁰⁸.
- iv. Çiftçi Hakları: Taraflar Çiftçi Haklarını koruma altına almak ve teşvik etmek için aşağıdaki önlemleri alacaklardır:
  - (a) Gıda ve tarım için bitki GK'ları konusunda GB'lerin korunması;
  - (b) Gıda ve tarım için bitki GK'larının kullanılmasından doğan yararların eşit olarak paylaşılması hakkı;

---

¹⁰⁵ ITPGRFA, dibace

¹⁰⁶ <http://www.planttreaty.org/content/overview>.

¹⁰⁷ ITPGRFA m. 13.

¹⁰⁸ ITPGRFA m. 6.

(c) Gıda ve tarım için bitki GK'larının korunması ve sürdürülebilir kullanımı ile ilgili konularda ulusal düzeyde karar alma sürecine katılım hakkı.

Bu maddede yer alan hiç bir hüküm, ulusal kanunlara tabi olarak ve uygun görüldüğü ölçüde çiftçi tarafından ayrılmış tohum üretim materyalinin saklanması, kullanımı, değişimi, ticareti ve satışı ile ilgili olarak çiftçilerin sahip olduğu hakların kısıtlanması şeklinde yorumlanmayacaktır¹⁰⁹.

3.1.1.4 Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme

Yeni Bitki Çeşitlerini Koruma Uluslararası Birliği (UPOV), merkezi ve daimi organları İsviçre'nin Cenevre şehrinde bulunan bir örgüttür. UPOV'un misyonu "kamu yararı için, yeni bitki çeşitlerinin geliştirilmesini teşvik etmek amacıyla, bitki çeşitlerini koruyan etkin bir sistem oluşturulmasını sağlamak" şeklinde ifade edilmektedir¹¹⁰.

UPOV, 1961'de Paris'te imzalanan Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme (*Convention for the Protection of New Varieties of Plants*, UPOV Sözleşmesi) ile kurulmuştur. Sözleşme'nin hedefi, yeni bitki çeşitlerinin fikri mülkiyet haklarıyla korunmasını sağlamaktır. Sözleşme, bitki ıslahatçılarının yeni bitki türleri geliştirebilmesini teşvik etmek amacıyla bitkilere *sui generis* bir sınai mülkiyet koruması sağlamaktadır¹¹¹.

Ülkemiz 2007 yılında UPOV sözleşmesine taraf olmuş, 2009 yılında ise Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından UPOV Sözleşmesi'ne paralel olarak çıkarılan "Bitki Çeşitlerinin Kayıt Altına Alınması Yönetmeliği" ile yeni bitki çeşitlerinin tescilini gerçekleştirmektedir¹¹².

UPOV Sözleşmesi, üye devletlerde öngörülecek bitki çeşidi korumasının asgari kapsamını belirlemiş ve üye devletlere bazı hususlarda serbestçe düzenleme olanağı tanımıştır¹¹³. Özellikle ıslahçı hakkının tanınabilmesi için, söz konusu çeşit, her

---

¹⁰⁹ ITPGRFA, m. 9/2.

¹¹⁰ <http://www.upov.int/about/en/>.

¹¹¹ Samray, Hilal, Avrupa Birliği Bitki Çeşit Hakları ve Türkiye'deki Uygulamaları, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Birliği Başkanlığı, Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi, Ankara, 2008.

¹¹² Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Bitki Çeşitlerinin Kayıt Altına Alınması Yönetmeliği, 2009, RG. S.27435.

¹¹³ UPOV sisteminin faydaları, UPOV kaynaklarında aşağıdaki gibi belirtilmektedir:

i. Tüketicilere yüksek verimli ve düşük fiyatlı ürünler sunulabilmesi açısından ekonomik faydalar

durumda yeni, farklı, yeknesak ve durulmuş olmalıdır. Ayrıca hakkın asgari koruma süresi ve sınırlandırılabilmesi haller düzenlenmiştir¹¹⁴.

UPOV tarafından hazırlanan, bitki çeşitlerinin FYD (farklılık-yeknesaklık-durulmuşluk) testlerinin yürütülmesine yönelik genel ilkeler ve 220 cins ve tür için saptanan özel test yöntemleri, hem UPOV üyesi hem de UPOV'a üye olmayan ülkeler tarafından uygulanmaktadır. UPOV'un hazırladığı kılavuzlar düzenli aralıklarla güncellenerek, hakkında özel test yöntemleri saptanan cins ve tür sayısı artırılmaktadır. Ülkeler ulusal bitki kataloglarının hazırlanmasında ve tohumluk sertifikasyonunda da bu kılavuzlardan yararlanmaktadır¹¹⁵.

Ne var ki, UPOV Sözleşmesinin özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki çiftçilerin kendi yerli tohumlarını kullanmalarına engel olduğu ve esasen büyük tohum ve biyoteknoloji şirketlerine fayda sağladığını savunan görüşler de mevcuttur¹¹⁶.

3.1.1.5 Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması

DTÖ'nün kuruluş anlaşması, 15 Nisan 1994'te 125 katılımcı ülke tarafından imzalanmıştır. 1 Ocak 1995 itibarıyla DTÖ kurulmuş ve üç temel anlaşma yürürlüğe girmiştir. Söz konusu anlaşmalardan fikri haklar ile ilgili olan TRIPs anlaşması, bugüne kadar fikri haklar üzerine en detaylı ve kapsamlı düzenlemeleri içeren uluslararası anlaşma niteliğindedir¹¹⁷. TRIPs anlaşması fikri mülkiyet haklarına ilişkin temel ilkeleri, standartları, uygulamaları ve bu hakların yerleştirilip sürdürülmesi için geçici ve kurumsal düzenlemeleri içermektedir.

Buluşlar, tasarımlar, müzik ve sinema yapıtları gibi fikri ürünler, uluslararası ticarete konu olabilen ve ulusal sınırların dışına çıkabilir niteliktedirler. Dolayısıyla fikri ürünü üretenler haklarının başka ülkelerde de korunmasını isteyebilmekte, ancak ülkesellik ilkesi sınırlaması ile karşılaşmaktadırlar. İşte bu nedenle uluslararası korumanın tam anlamıyla sağlanabilmesi için tüm ülkelerin benzer hukuki

---

ii. Yüksek besleyici içerikli ürünlerin elde edilebilmesi dolayısıyla sıhhi faydalar

iii. Yüksek hastalık direncine sahip bitkiler elde edilebilmesi açısından çevresel faydalar

http://www.upov.int/export/sites/upov/about/en/pdf/353_upov_report.pdf.

¹¹⁴ Eralp, Kemal, Biyoteknolojik Buluşların Patentlenmesi, Türk Patent Enstitüsü, Patent Uzmanlık Tezi, Ankara, 2003.

¹¹⁵ Samray, s. 18.

¹¹⁶ Özkaya, Tayfun, Tohum Şirketlerinin Son Darbesi, Gıda Hareketi.

<http://www.gidahareketi.org/NewsPrint.aspx?Id=116&ModuleName=yazisi>.

¹¹⁷ http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm7_e.htm.

düzenlemelere sahip olması gerekmektedir. TRIPs anlaşması bu ihtiyacın bir uzantısı olarak doğmuştur. Anlaşmanın kapsamı; eser sahibinin hakları, markalar (hizmet markaları dahil), coğrafi işaretler, tasarımlar, patentler, entegre devre topografyaları, ticari sırları içermektedir.

Anlaşmanın patentler ile ilgili 27(1) maddesinde, “patentler yeni olmaları, bir buluş basamağını içermeleri ve sanayide uygulanabilmeleri koşuluyla, teknolojinin her alanında, ürünlerle veya usullerle ilgili her türlü buluş için verilebilecektir” denmektedir. Bu madde ile biyoteknoloji ve tarım da dahil olmak üzere teknolojinin her alanındaki buluşların patentlenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Ayrıca 27(3) maddesinde patent verilemeyecek konulardan bahsedilmiştir. Bunlar insanların veya hayvanların tedavisinde kullanılan teşhis, tedavi ve cerrahi usuller; mikro-organizmalar dışında biyolojik olmayan bitki veya hayvanların üretimi ile ilgili usullerdir.

3.1.1.6 Nesli Tehlike Altındaki Türlerin Ticaretine İlişkin Sözleşme

Yaban hayatın ticareti çok büyük bir sektör haline gelmiş olup, pek çok hayvan ve bitki türünün yok olmasında veya sayılarının azalmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Bu kapsamda, yaban bitki ve hayvan ticaretinin endişe verici boyutlara ulaşması nedeniyle hazırlanan, “Nesli Tehlike Altındaki Türlerin Ticaretine İlişkin CITES Sözleşmesi” (*The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora*, CITES), 3 Mart 1973 tarihinde imzaya açılmış ve 1 Temmuz 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ülkemiz CITES Sözleşmesi'ne, 22 Aralık 1996 tarihinde taraf olmuştur.

Sözleşmenin amacı, nesilleri uluslararası ticaret nedeniyle tehlike altına girmiş hayvan ve bitki türlerinin uluslararası ticaretinin, belirli kurallar dahilinde yapılmasını sağlayarak, dünyanın ortak malı olan biyolojik varlıkların sürdürülebilir kullanımının sağlanmasına katkıda bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Sözleşme'ye taraf devletlerin yakın işbirliği yapması gerekmekte, ayrıca her bir üye devletin kendi sınırları dahilinde de etkin bir kontrol mekanizması kurabilmesi için, ilgili kurumların koordinasyon halinde çalışmaları önem taşımaktadır.

CITES kapsamında yer alan bir türün ticaretinin yapılabilmesi için düzenlenmesi gereken izin ve belgeler ancak Sözleşme’de belirtilen şartların yerine getirilmesi halinde mümkün olmaktadır¹¹⁸.

3.1.1.7 Uluslararası Düzenlemeler ile İlgili Değerlendirme

Görüldüğü üzere GK’lar ve GB konusunda, GK’lara erişim, mülkleştirme, çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı, fikri mülkiyet hakları, yerel halkın bilgisi ve haklarının korunması gibi sorunlarla ilgili uluslararası alanda farklı düzenlemeler bulunmaktadır.

Bu kapsamda, fikri mülkiyet haklarını, özellikle de patentleri yaşamın hemen her alanına uygulanabilir hale getiren ve teknolojinin her alanındaki buluşların patentle korunabilmesini düzenleyen TRIPs ile, biyolojik çeşitliliğin korunması, biyolojik çeşitliliği oluşturan unsurların sürdürülebilir kullanımın sağlanması ve bu kaynakların kullanımından doğan faydaların eşit ve adil paylaşılmasını sağlama amacı güden BÇS’nin birbirleriyle çeliştiği sıklıkla ifade edilmektedir. DTÖ’ye üye olan ve küresel ticaretin dışında kalmak istemeyen tüm ülkelerin imzaladıkları TRIPs anlaşmasının, gelişmekte olan ülkelerdeki GK’ların ve GB’lerin, özellikle ulus ötesi tohum ve biyoteknoloji firmaları tarafından metalaştırılmasına, bu firmaların bu kaynaklar üzerinde tekel hakkına sahip olmasına, gelişmekte olan ülkelerin ise hareket alanlarının sınırlandırılmasına sebep olduğu düşünülebilir. Ayrıca bu durumun gıda ve sağlık güvenliğini tehlikeye attığı sonucu çıkarılabilir.

Öte yandan TRIPs anlaşmasında bitki çeşitlerinin patentler veya *sui generis* sistemler ile korunması gerektiği belirtilmiştir. Patent ile koruma durumuna bakıldığında; özellikle biyoteknolojik buluşlarda, buluş, genetik materyali doğrudan kullanmaktan ziyade, ondan elde edilen gen vb. materyaller ile gerçekleştirildiği için, asıl genetik materyal devreden çıkarılmakta ve kaynağı sahibi ile yarar paylaşımı mümkün olmamaktadır.

ITPGRFA anlaşması ise bitki GK’larının insanlığın ortak mirası olduğu anlayışını benimsemekte, ülkelerin GK’lar üzerindeki egemenlik haklarını tanıırken, çiftçilerin tohumlarını saklamalarına, karşılıklı olarak değiştirmelerine ve satmalarına olanak

---

¹¹⁸ http://www.mfa.gov.tr/nesli-tehlike-altindaki-turlerin-ticaretine-iliskin-sozlesme-_cites_.tr.mfa.

vermektedir. ITPGRFA, gelişmekte olan ÷lkeler ile gelişmiş ÷lkeler arasında denge kurmaya çalışan bir anlaşma olarak nitelendirilebilir.

UPOV sisteminin getirdiği tescil sisteminin ise bilimsel yöntemlerle üretimde bulunan üreticiler, kurumlar yada şirketler için uygun olduğu, geleneksel yöntemlerle tarım yapan çiftçiler ve çiftçi toplumları için yararlı olmadığı savunulmaktadır.

Görüldüğu üzere BÇS, TRIPs, UPOV ve FAO'nun bitki ve GK'larla ilgili uluslararası düzenlemeleri, GK'lara erişim ve bu kaynaklardan elde edilen ürün ve teknolojilerin kullanımı konusunda karmaşık bir ağ oluşturmakta ve gelişmekte olan ÷lkeler ile gelişmiş ÷lkeler arasındaki zıtlarışmalar her aşamada kendini göstermektedir.

3.1.2 Genetik Kaynaklar, Geleneksel Bilgi ve Folklor ile İlgili Uluslararası Anlaşmaların Uygulanmasına Engel Teşkil Eden Bazı Önemli Kavramlar

GK, GB ve folklor ile ilgili bahsi geçen uluslararası düzenlemelere bakıldığına, özellikle BÇS'de "...÷lkeler ....'yı kolaylaştıracaklardır", "âkit taraflar ....sağlamak için uygun idari tedbirleri alacaklardır" gibi kesin olmayan ifadeler bulunmaktadır. Bu tür muğlak ifadeler, sözleşmedeki hükümlerin akit taraflarca ulusal düzeyde uygulanmasını zorlaştırmakta ve ulusal düzenlemelerin homojen olmamasına neden olmaktadır. Ayrıca sözleşmedeki bazı kavramların anlamları irdelendiğinde farklı yorumlamalar ortaya çıkmaktadır.

Bu bölümde, ilk olarak sözleşmenin erişim ve fayda paylaşımı amacını gerçekleştirmek için önemli bir unsur olarak gör÷len "menşey ÷lke" kavramı sorgulanacaktır. Sonra ise, özellikle GK zengini ÷lkelerin savunduğu bir uygulama olan "menşey ÷lke'nin patent başvurularında belirtilmesi şartı" tartışılacaktır.

3.1.2.1 Genetik Kaynaklar ve Geleneksel Bilginin Menşey Ülkesi Kavramı

BÇS'nin 2. maddesine göre "Genetik kaynakların menşey ÷lkesi" *in-situ* koşullarda bu GK'lara sahip olan ÷lke anlamındadır.

"Genetik kaynağı sağlayan ÷lke" ise sözleşmede "hem yabani hem de evcilleştirilmiş türlerin pop÷lasyonları dahil olmak üzere *in-situ* kaynaklardan toplanmış veya menşey bu ÷lkede olsun olmasın *ex-situ* kaynaklardan alınmış GK'ları temin eden ÷lke şeklinde tanımlanmaktadır."

Ayrıca Sözleşme'nin erişim ile ilgili 15 inci maddesinde “Bu sözleşme’de bu madde ile 16. ve 19. maddelerde anılan herhangi bir Akit Tarafça edilen GK’lar, yalnızca bu kaynakların menşe ülkesi olan âkit taraflarca veya GK’ları bu sözleşmeye uygun olarak iktisap etmiş taraflarca temin edilenlerdir” ifadesi yer almaktadır. Bu maddelerden anlaşılacağı üzere “sağlayıcı ülke” ile “menşe ülke” aynı anlamı taşımamakta olup, faydanın paylaşılacağı ve karşılıklı mutabık kalınmış şartların belirleneceği taraf “genetik kaynağın menşe ülke” olmalıdır.

Dolayısıyla menşe ülkenin belirlenmesi, sözleşmenin ana amaçlarını gerçekleştirmek için çok kritik bir öneme sahiptir. Menşe ülke belirlenemezse, izin kimden alınacağı ve faydaların kiminle paylaşılacağı belirsiz olacaktır.

Bu nedenle öncelikle “menşe ülke” ifadesinin ne anlama geldiğinin irdelenmesi gerekmektedir¹¹⁹. Bu bağlamda özellikle sözleşmede geçen *in-situ* kavramı, bu kavrama karşılık gelen “ekosistemlerin ve doğal yaşam ortamlarının korunması, yaşayabilir tür popülasyonlarının doğal çevrelerinde; evcilleştirilmiş veya kültüre alınmış türlerinse ayırt edici özelliklerini geliştirdikleri çevrelerde muhafazası ve geri kazanılması” tanımı ve bu tanımdaki “ayırt edici özelliklerini geliştirdikleri çevrelerde” ifadelerinin incelenmesi gerekir.

In situ kavramına BÇS ile uyumlu bir anlaşma olan ITPGRFA kapsamında bakıldığında “belirli bitki popülasyonların doğal çevrelerinde yaşamlarını sürdürmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kavram vahşi ve endemik türler için yetiştikleri doğal ortamı işaret etmektedir. Ancak tarla bitkileri açısından bakıldığında bu ifade belirsizleşmektedir. Çünkü dünyanın dört bir yanına yayılan ekinlerin tarihçesi binlerce yıllık geçmişe dayanmakta ve çiftçilerin birbirleriyle tohum alışverişi yapmaları sonucundaki gen akışı ile oluşan yeni türlerin nerede ve hangi zaman diliminde ortaya çıktıklarını belirlemek neredeyse imkansızdır¹²⁰.

“Ayırt edici özellik” konusunda ise bitki tür ve çeşitlerinin genellikle ıslahçılar tarafından yeni bitki çeşitleri elde etmek için kullanıldıkları ve bunun sonucunda kültür bitkilerinin elde edildiği, ancak bu sürecin menşe ülke ile pek ilgili olmadığı belirtilmiştir. Kültür bitkilerinin kökenine bakıldığında ise özellikle farklı ülkelerden

¹¹⁹ Andersen, Regine, *Conceptualizing the convention on biological diversity: Why is it difficult to determine the country of origin of agricultural plant varieties*, FNI Raporu, 2001, s. 1.

¹²⁰ Andersen, s. 11.

atalara sahip bitkilerde karmaşık soy ağaçları ortaya çıkmakta, bu da genetik kaynağın kökeninin belirlenmesini olanaksızlaştırmaktadır¹²¹.

Şekil 1’de sadece tek bir bitki çeşidinin, Sonalika Buğdayının soy ağacından küçük bir kısım gösterilmektedir. Bu küçük kısımda bile bitki ıslahçıların sekiz farklı ülkedeki yerel çeşitleri kullandıkları görülmektedir. Normalde çok daha büyük soyağaçlarına sahip olan bitki çeşitlerinin kökenine ulaşmak bu nedenle oldukça zordur. Ayrıca çeşit, tür kavramlarına ilişkin literatürde çok farklı tanımlamalar bulunmakta ve bu da konunun belirsizliğini artırmaktadır¹²².

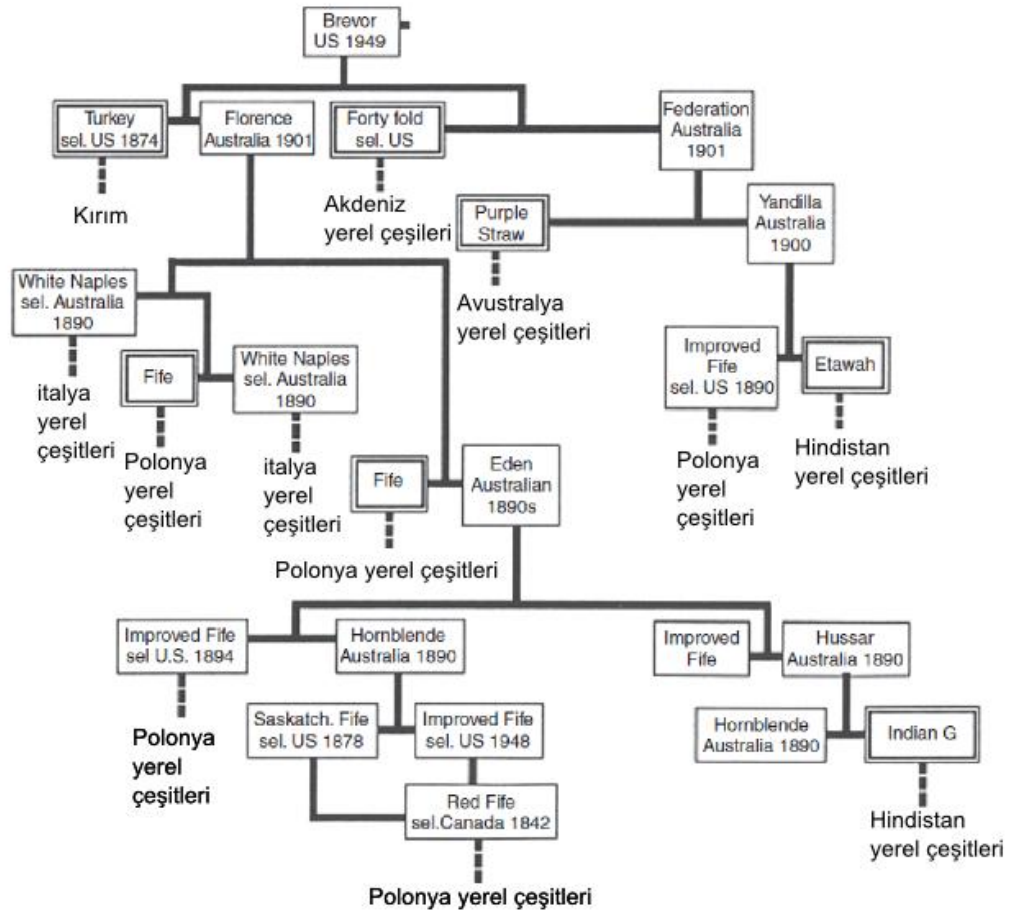
Aynı durum, tarımsal mikrobiyal GK’lar için de geçerlidir. Biyoçeşitlilikle ilgili anlaşmalardan önce genetik materyalin tüm dünyada serbest biçimde dolaştığı düşünüldüğünde, tarımsal mikrobiyal GK’ların spesifik bir ülkeden ziyade çok geniş bir alana yayıldığı görülebilmektedir. Bununla birlikte, spesifik veya izole bir genin coğrafi kökenini tespit etmek için çok ciddi bilimsel araştırma gerekmektedir. Ayrıca fikri mülkiyete konu olacak unsur, spesifik bir coğrafyadan alınan biyolojik materyalin kendisinden ziyade bu materyalin izolasyonu ve karakterizasyonu da olabilir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda mikrobiyallerin uluslararası anlaşmalar nezdinde nasıl nitelendirileceği de tartışma konusudur¹²³.

---

¹²¹ Andersen, s. 12.

¹²² Thornström, Carl-Gustaf, International Conventions and Agreements-Consequences for International Trade and Utilization of Biological Matter, Including Microorganisms, Uppsala, 2012, p.5.

¹²³ Thornström, , p.9.

Şekil 1. Sonalika Buğdayının soy ağacından bir kısım¹²⁴

Diğer taraftan başta ABD olmak üzere genellikle gelişmiş ülkeler tarafından öne sürülen iddialarda BÇS'nin iyi niyetlerle oluşturulduğu, ancak sözleşmede yer alan bir takım belirsizlikler nedeniyle amacından saptığı ve özellikle bazı hükümlerin taraf devletlerce uygulanmasının güç olduğu belirtilmektedir. Bu konuda da menşe ülke kavramının belirsiz olduğundan ve bir bitki türünün birden çok coğrafyaya yayılmış olması durumunda kaynağını belirlemenin güç olduğundan bahsedilmektedir¹²⁵.

Menşe ülke kavramı ülkemiz açısından da oldukça önemlidir. Ülkemizde son yapılan teşhislerle birlikte 12.000' in üzerinde bitki taksonu bulunmaktadır. Türkiye bitki çeşitliliğinde olduğu gibi endemizm oranı (%34) bakımından da dünyada

¹²⁴ Thornström,, p. 6.

¹²⁵ <http://www.cipa.org.uk/pages/GeneticRes>.

önemli bir yere sahiptir. Türkiye'den 15 kat büyük olan Avrupa kıtasında Yunanistan 800 ile en fazla endemik türe sahip iken bu rakam ülkemizde 3000'den fazladır¹²⁶.

Ülkemizde biyokaçakçılığı önlemeye ilişkin mevzuata rağmen, günümüzde bile ülkemiz dışına izinsiz kaçırılan sayısız bitki ve canlı türünün bulunduğu düşünüldüğünde, bu oranın herhangi bir yasal düzenleme olmayan yıllarda ne kadar fazla olabileceğinin hesaba katılması gerekmektedir.

Örneğin özellikle bazı lale türlerinin anavatanı belirli kaynaklarda Türkiye olarak geçmesine rağmen günümüzde çoğu tür Hollanda orijinlidir. Lale bitkisinin Avrupa'ya girmesi ise 16'ncı yüzyıla denk gelmektedir¹²⁷. Bu durumda orijin olarak hangi coğrafyanın belirtilmesi gerektiği net değildir.

Bir başka örnek ise pirinç ile ilgilidir. Kaynaklara göre, 1982 yılında bir pirinç yetiştiricisi Yukarı Peru'nun Tarapato bölgesine gelmiş ve burada bazı çiftçilerin Carolino adını verdikleri bir pirinç türü yetiştirdiklerini görmüştür. Araştırmalar sonucu bu pirincin uzun süre önce Güney Carolina eyaletinden geldiği ve orada Carolina Sarısı veya Carolina Beyazı şeklinde adlandırıldığı anlaşılmıştır. Bu pirincin büyük ihtimalle 1860'lardaki iç savaş sonrası savaş gazileri tarafından Brezilya'ya, oradan da Amazonlara taşındığı belirtilmektedir. 1680'lerde Madagaskar'dan New York'a yola çıkan bir gemi, fırtına nedeniyle Charleston limanına demir atmış ve geminin kaptanı şehirdeki bir botanikçiye bir çuval pirinç vermiştir. Muhtemelen bu pirinç bölgede yayılmış ve Carolina Sarısı veya Carolina Beyazı olarak adlandırılan türün akrabalarını oluşturmuştur. Fakat Madagaskar'daki pirincin hikayesi de burada başlamamış, muhtemelen 1. yüzyılda Endonezyalı mülteciler tarafından buraya getirilmiştir. Dolayısıyla kökeni Peru olarak görünen bir pirinç türünün menşei Endonezya'ya ve hatta 2 bin yıl öncesine dayanmaktadır¹²⁸.

Özellikle bu ve benzeri durumlarda köken olarak neresinin kabul edileceği, BÇS'yi ve Nagoya Protokolünü uygulama aşamasında karşılaşılan sorunlardan bir tanesidir.

---

¹²⁶ http://www.agri.ankara.edu.tr/fcrops/10067_1380231979.pdf.

¹²⁷ Campbell-Culver, Maggie, The Origin of Plants, Eden Project Books, UK, 2004.

¹²⁸ Andersen, s. 24.

3.1.2.2 Menşe Ülkenin Patent Başvurularında Belirtilmesi Şartı

GK ve GB açısından önem taşıyan açıklama (*disclosure*) kavramı, aslında fikri mülkiyet hukuku açısından yeni bir kavram değildir. Bu kavram zaten patent başvuru sürecinin bir parçasıdır. TRIPs'in 29(1) maddesinde: “Üyeler patent başvurusunda bulunan kişiden buluşu, bu buluşun bu teknik alanda uzman bir kişi tarafından gerçekleştirilmesi için yeterince açık ve eksiksiz bir şekilde açıklamasını isteyeceklerdir” ifadesi yer almaktadır. Buna göre, buluş sahibinin patent ile ödüllendirilebilmesi için, başvuruda buluşun hiç bir açık nokta bırakmayacak şekilde anlatılması, bu sayede başkalarının da bu buluştan faydalanarak yeni buluşlar geliştirebilmesinin sağlanması amaçlanmıştır¹²⁹.

Menşe ülkenin patent başvurularında belirtilmesi şartı ise, GK veya GB kullanılarak geliştirilen bir buluş için patent başvurusu yapıldığında, bu kaynak veya bilginin kime veya nereye ait olduğu bilgisinin başvuru esnasında sunulmasını ifade eder¹³⁰.

Patent başvurularında GK'ların ne derecede yer aldığına ilişkin yapılan bir çalışma, konunun önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada 1976 ile 2010 yılları arasında Amerika, Avrupa Patent Sözleşmesi ve Patent İşbirliği Anlaşması kapsamında yayınlanan 11 milyon patent dokümanında, Global Names Index'te (GNI) yer alan 95 303 Latince tür isminin geçtiği tespit edilmiştir. Ayrıca, 136.880 patent dokümanının istemlerinde 25.595 tür isminin yer aldığı da belirtilmektedir¹³¹.

Yukarıdaki bilgiler ışığında tartışmanın temeline bakıldığında, gelişmiş ülkeler, teknolojinin ve bilimin gelişmesinin önünde herhangi bir engel bulunmaması gerektiğini öne sürerek, diğer ülkelerin GK'larını ve GB'lerini serbest bir şekilde kullanmak istemektedirler, buna karşılık, gelişmekte olan ülkeler ise bu kaynak ve bilgilerin kendilerine ait olduğunu ve bunların izinsiz kullanımının engellenmesi

---

¹²⁹ United Nations, The Convention on Biological Diversity and the Nagoya Protocol: Intellectual Property Implications, A Handbook on the Interface Between Global Access and Benefit Sharing Rules and Intellectual Property, Switzerland, 2014, p. 47.

¹³⁰ United Nations, The Convention on Biological Diversity and the Nagoya Protocol: Intellectual Property Implications, A Handbook on the Interface Between Global Access and Benefit Sharing Rules and Intellectual Property, Switzerland, 2014, p. 48.

¹³¹ Oldham, Paul; Hall, Stephan; Ferero, Oscar, Biological Diversity in the Patent System, Plos One, 2013, Vol.8, No.11, p. 3.

gerektiğini savunmaları savunmaktadır¹³². Ayrıca geliştirmekte olan ülkeler, kaynağın açıklanmasını BÇS'nin erişim ve fayda paylaşımı amacına ulaşmak için kilit unsur olarak görülmektedir.

Geliştirmekte olan ve az gelişmiş ülkeler, GK ve GB'nin kaynağının açıklanması şartının patent başvurularında zorunlu olması için uluslararası platformlarda çaba göstermektedirler. Nagoya Protokolü'nde kaynağın açıklanmasından bahsedilmemiş ve bu konu ülkelerin ulusal düzenlemelerine bırakılmıştır. Ayrıca Protokol'ün görüşmeleri sırasında, kaynağın açıklanması zorunluluğun hükümetler arası organizasyonlarda gündeme getirilmesi ihtimali tartışılmıştır¹³³. Şu anda ise gerek DTÖ'de, gerekse WIPO IGC nezdinde konu ile ilgili tartışmalar devam etmektedir. Öyle ki, ABD, Japonya gibi ülkeler bu şartın tamamen gereksiz olduğunu, patent sistemine ağır yük getireceğini ve buluşcuları patent başvurusu yapmaktan alıkoyacağını savunmaktadır. Nijerya, Brezilya, Afrika Grubu ülkeleri ise kaynağın açıklanmasının yanı sıra, PIC ve MAT'ın da patent başvurularında şart koşulmasını savunmaktadırlar¹³⁴.

Ülkeler arasındaki bu derin görüş ayrılıklarına ve halihazırda herhangi bir uluslararası yükümlülük bulunmamasına rağmen, zorunlu veya gönüllü açıklama konusunun erişim ve yarar paylaşımının uygulanabilmesi adına önemli bir adım olduğu; hem sağlayıcı, hem de kullanıcı ülkeler tarafından kabul edilmeye başlamıştır. Günümüzde bu şartı ulusal düzenlemelerinde hükme bağlamış ülkeler bulunmaktadır. Nagoya Protokolü'nde de erişim ve yarar paylaşımı ile ilgili bazı esas unsurların (PIC, MAT) ortaya konduğu göz önüne alındığında, ulusal düzenlemelerinde bu şartı uygulayan ülkelerin önümüzdeki yıllarda artacağı düşünülmektedir¹³⁵.

---

¹³² Carr, Jonathan, Agreements That Divide: TRIPs vs. CBD and proposals for mandatory disclosure of source and origin of genetic resources in patent applications, *Journal of Transnational Law & Policy*, 2009, s.132.

¹³³ United Nations, *The Convention on Biological Diversity and the Nagoya Protocol: Intellectual Property Implications, A Handbook on the Interface Between Global Access and Benefit Sharing Rules and Intellectual Property*, Switzerland, 2014, p. 48.

¹³⁴<http://www.twinside.org.sg/title2/biotk/2014/btk140206.htm>.

¹³⁵ United Nations, *The Convention on Biological Diversity and the Nagoya Protocol: Intellectual Property Implications, A Handbook on the Interface Between Global Access and Benefit Sharing Rules and Intellectual Property*, Switzerland, 2014, p. 48.

Günümüzde kaynağın açıklanması şartını patente ilişkin düzenlemeler çerçevesinde hükme bağlayan ülkelere; And Milletler Topluluğu, Belçika, Bolivya, Brezilya, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Danimarka, Ekvador, Mısır, Almanya, Hindistan, Kırgızistan, Yeni Zelanda, Norveç, Panama, Peru, Filipinler, Portekiz, Romanya, Güney Afrika, İsveç, İsviçre, Tayland, Venezüella örnek verebilir.

Ülkelerdeki uygulamalar ise farklılık göstermektedir. Bu uygulamalar gönüllü açıklama, zorunlu açıklama, genişletilmiş açıklama (PIC, MAT, vb. ilave belgeler isteme) isteme şeklinde özetlenebilir. Ne var ki bunlar da kendi içlerinde farklı yaptırım derecelerine sahiptir. Kaynağı açıklama şartının en sıkı uygulanma şekli olan “zorunlu açıklama”, patent başvurusunun patentlenebilirliği ile doğrudan ilişkili olup, açıklamama veya yanlış açıklama durumunda patentin hükümsüzlüğü veya patent iptali gibi yaptırımlara yol açabilmektedir. Orta seviye olarak değerlendirilebilecek açıklama şartında ise patentin hükümsüzlüğü veya iptali söz konusu olmamakta, ancak açıklamanın tam yapılmamasından doğan cezai yaptırımlar söz konusu olmaktadır. Gönüllü açıklama ise içlerinde en zayıf açıklama şartı olup, açıklamanın şeklen yapılması ve herhangi bir hukuki sonuç doğurmaması anlamına gelmektedir¹³⁶.

Zorunlu açıklama şartını genellikle geliştirmekte olan ve biyolojik çeşitlilik açısından zengin ülkelerin uyguladığı görülmektedir. Bu ülkelere örnek olarak: İsviçre, Çin, Hindistan, Brezilya, Kosta Rika, And Milletleri Topluluğu, Peru ve Güney Afrika verilebilir. Bazı ülkeler ise ilave önlemler almaktadır. Hatta Peru, GR veya TK içerdiği halde açıklama şartını yerine getirmeyen patent başvurularını resen iptal etmektedir. Hindistan’da ise Ulusal Biyoçeşitlilik Otoritesi, ülke dışındaki patent başvurularına patent verilmesine itiraz edebilmektedir¹³⁷.

Diğer bir grupta ise, kaynağı açıklama şartının yerine getirilmediği durumda patentin iptal edilmediği, ancak bu durumun cezai yaptırımlara yol açtığı ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkelere örnek olarak Norveç ve İsviçre verilebilir. Ayrıca Norveç’te, patent başvurularında gerekli durumlarda (başvuruda geçen genetik kaynağın menşe ülkenin kanunlarına göre) PIC de istenmektedir. İsviçre’de ise

---

¹³⁶ Henninger, Thomas, Disclosure Requirements in Patent Law and Related Measures, A Comparative Overview of Existing National and Regional Legislation on IP and Biodiversity, ICTCD, Switzerland, 2009, p. 4.

¹³⁷ Henninger, Thomas, p. 5.

patent başvurularında genetik kaynağın açıklanmaması veya yalan beyanda bulunulması durumunda bazı cezai yaptırımlar uygulanmaktadır.

Son grupta ise gönüllü açıklama şartını uygulayan ülkeler yer almaktadır. Örneğin İspanya, Danimarka, Belçika, İsveç, Romanya, Portekiz, Mısır) bu sistemi uygulamaktadır. Bu ülkelerde başvuru sahibinin kaynağı bilmesi durumunda bunu açıklaması, bilmiyor ise bilmediğini beyan etmesi gerekmektedir. Açıklamanın yapılmadığı durumda herhangi bir yaptırım uygulanmamakta, patentin işlemlerine devam edilmektedir.

Bazı ülkeler ise kaynağın açıklanması şartının yanı sıra, genetik kaynağa erişimin izin dahilinde gerçekleştiğini gösteren PIC ve MAT belgeleri talep etmektedir. Örneğin 2005'te değiştirilen Güney Afrika Patent Kanunu'na göre, "biyolojik kaynak, netik kaynak veya GB esaslı patent başvuruları için patent ofisi başvuru sahibinden kanıt istemekle yükümlüdür" denmektedir¹³⁸. And Milletleri Topluluğu'nun 486 sayılı kararında ise; "Topluluğa üye ülkelere ait GK'lar veya bunların yan ürünleri kullanılarak yapılan bir patent başvurusunda erişimin izin dahilinde sağlandığına ilişkin anlaşmanın başvuru ile birlikte yetkili mercie verilmesi" şartı bulunmaktadır. Bu şartın sağlanmadığı durumda ise patent geçersiz kılınmakta veya geri çevrilmektedir¹³⁹.

Ne var ki kaynağı açıklama şartının patentin kaderini etkilemesi hususu oldukça tartışmalıdır. Bu şekildeki bir uygulamanın TRIPS'teki patentlenebilirlik şartlarına (yenilik, buluş basamağı ve sanayiye uygulanabilirlik) ilave bir koşul getirmesi anlamına geldiği savunulmaktadır¹⁴⁰.

Diğer taraftan, özellikle gelişmiş ülkeler, patentlerin zaten sadece %5'inin pazara sunulduğu ve sadece %2 sinden ekonomik gelir elde edilebildiği göz önünde bulundurulduğunda, bu kadar küçük bir yüzdeye bakılarak tüm patent sistemine ilave bir yükümlülük getirilmesinin mantıksız olduğunu savunmaktadır. Bu ülkeler ayrıca,

---

¹³⁸ United Nations, The Convention on Biological Diversity and the Nagoya Protocol: Intellectual Property Implications, A Handbook on the Interface Between Global Access and Benefit Sharing Rules and Intellectual Property, Switzerland, 2014, p. 58.

¹³⁹ United Nations, The Convention on Biological Diversity and the Nagoya Protocol: Intellectual Property Implications, A Handbook on the Interface Between Global Access and Benefit Sharing Rules and Intellectual Property, Switzerland, 2014, p. 63.

¹⁴⁰ United Nations, The Convention on Biological Diversity and the Nagoya Protocol: Intellectual Property Implications, A Handbook on the Interface Between Global Access and Benefit Sharing Rules and Intellectual Property, Switzerland, 2014, p. 56.

bu tür bir uygulamanın BÇS'nin amaçlarına ters düşeceğini, inovasyonu teşvik etmekten ziyade, bunun önüne geçeceğini, bu nedenle de patent sisteminde herhangi bir değişiklik yapılmaması gerektiğini; erişim ve yarar paylaşımı mekanizmasının, patent sisteminden tamamen bağımsız olarak oluşturulması gerektiğini belirtmektedir¹⁴¹. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler ise bunun tam tersini talep etmekte, TRIPs anlaşmasında değişiklik yapılarak kaynağı açıklama şartının patent başvuruları için bir zorunluluk haline getirilmesini savunmaktadırlar. Ne var ki, gerçekten de PIC, MAT gibi şartlar TRIPs gibi uluslararası bağlayıcılığı olan bir anlaşmada yer almadığı sürece, erişim ve yarar paylaşımı hususunda fazla etkili olamayacağı gibi tutarsızlıklara da sebep olacağı aşıkardır. Çünkü kullanıcı konumundaki ülkeleri bu şartları uygulamaya zorlayacak herhangi bir mekanizma henüz mevcut değildir.

Diğer taraftan And Milletleri Topluluğu'ndaki ülkelerde bile zorunlu açıklama ve erişim anlaşması sunma şartının sadece GK'lar için mi yoksa türevleri (*derivatives*) için de uygulanıp uygulanmayacağı, genetik kaynağın patent istemlerinden ziyade sadece tarifnamede bulunması durumunda nasıl bir yol izleneceği konularının net olmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca topluluktaki tüm ülkelerdeki patent ofislerinden edinilen izlenime göre patent başvurularında genetik kaynağı veya türevlerini belirlemenin oldukça zor olduğu, patent uzmanların bu konuda yetersiz kaldığı ve bu konuda eğitilmeleri gerektiği ortaya çıkmaktadır¹⁴².

Kaynağın açıklanması konusu uzun yıllardır IGC nezdinde de yoğun şekilde tartışılmaktadır. Bu kapsamda henüz IGC'nin ilk toplantılarında bu konu gündeme gelmiş ve başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere Avrupa Birliği'nin, çok taraflı sistemde ve/veya diğer çözümler çerçevesinde patent başvurusunun dayandığı biyolojik materyalin coğrafik kökeninin açıklanması ve paylaşılmasının kabul edilmesi girişiminin pozitif bir şekilde desteklenmesi taahhüdüne hazır olduğu belirtilmiştir. Ancak tezin IGC ile ilgili bölümünde de detaylı olarak ele alınacağı gibi sadece bu konuda değil, diğer birçok konuda halen belirsizlikler ve ülkeler arasındaki uzlaşmazlıklar devam etmektedir.

---

¹⁴¹ <http://www.cipa.org.uk/pages/GeneticRes>.

¹⁴² *Building Capacity to Manage Biodiversity, Food Security, Trade and Regulation, Annual Report of the ITP programmes GRIP 12a and 12b, 2012-2013, s.193.*

Ülkemizde ise halihazırda patent başvurularında GK veya GB'ye ilişkin kaynağın açıklanmasına dair bir zorunluluk veya ön koşul aranmamaktadır. Ancak patent ve faydalı model kanunu tasarısında bu uygulama şu şekilde düzenlenmiştir: “Buluş genetik bir kaynağa veya geleneksel bir bilgiye dayanıyorsa, bu kaynağa veya bilginin kökenine ilişkin açıklama patent başvurusunda yönetmeliğe uygun olarak yapılır. Aksi takdirde, kaynağın veya kökenin bilinmediğine ilişkin bir beyanın verilmiş olduğu kabul edilir”¹⁴³. Kanun Tasarısı'nda açıklamanın yapılmadığı durumda patentin verilip verilmemesine ilişkin herhangi bir yaptırım veya cezai işlem bulunmamaktadır. Bu tür yaptırımlar patent sisteminden bağımsız olarak kurulacak olan erişim ve fayda paylaşımı mekanizmasına bırakılmıştır. Kökeni açıklanmayan bir kaynağın takibinden ise üçüncü kişiler sorumludur. Bu sayede ülkelerin kendi GK'larının patent başvurularında izini sürebilmeleri mümkün olacaktır.

3.2 WIPO IGC'de Yürütülen Çalışmalar

3.2.1 Tarihçe

26 Eylül – 3 Ekim 2000 tarihleri arasında Cenevre'de düzenlenen 26. Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı (WIPO) Genel Kurulu'nda, Fikri Mülkiyet, Genetik Kaynaklar, Geleneksel Bilgi ve Folklor konularında uluslararası bir komite kurulmuştur (IGC). Komitenin kuruluşu aşamasındaki gayri resmi oturumlarda, üye ülkeler müzakere etmek istedikleri üç ana konuyu gündeme getirmişlerdir. Bu konular aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- i. GK'lara erişim ve fayda-yarar paylaşımı,
- ii. GB, inovasyon ve yaratıcılığın korunması,
- iii. el sanatları da dahil olmak üzere, folklorik ifadelerin korunması.

GK'lar, GB ve folklorik ifadeler ile fikri mülkiyetin ilişkisi, gıda, tarım, biyolojik çeşitlilik, insan hakları, kültürel politikalar, ticaret ve ekonomi gibi birçok alanda kendini göstermektedir. Örneğin, bitkilerin tıbbi ilaçlarda ve biyoteknolojik uygulamalarda kullanımı, fikri mülkiyet hakları ile korunabilmekte, bu da tarım, sağlık ve çevre konularını ilgilendirmektedir. Tasarımlar, şarkılar, danslar vb.

¹⁴³ Patent ve Faydalı Model Kanunu Tasarısı, 2009, m.96.

<http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/resources/temp/3C1AB2F5-64AB-4D59-ADDF-43BB7A61EBA9.pdf;jsessionid=4F3A2B38E0485E6674F60B316DB6B497>.

sanatsal öğelerin eğlence ve moda sektöründe kullanılması sonucu ortaya çıkan eserler de fikri mülkiyet hakları ile korunabilmektedir. GK, GB ve folklorün bu şekilde, fikri mülkiyete konu olan uygulamalarda kullanımları uluslararası platformlarda tartışmalara neden olmuştur¹⁴⁴.

WIPO üyesi ülkeler, bu konuların WIPO nezdinde görüşülmesi için toplantı talebinde bulunmuşlardır. Üye ülkeler, GK'lar, GB ve folklorün birlikte ele alınmasına karar vermişlerdir. Çünkü bu üç konu fikri mülkiyet açısından bir takım ortak unsurlar içermektedir.

Bu ortak unsurlardan ilki, GK'lar, GB ve folkloru uygulanan "ortak miras" yaklaşımıdır. Bu ortak mirasın öğeleri önceleri herkesin kullanımına açıktı ve uluslararası politika öncelikle bu ortak mirasın korunarak sonraki nesillere aktarılmasına yönelikti. Buluşçular veya eser sahipleri bu ortak mirasın unsurlarını kendi çalışmalarında özgürce kullanabiliyorlar ve ortaya çıkan eserleri fikri mülkiyet hakları ile koruyabiliyorlardı¹⁴⁵.

Son yıllarda ise, yeni teknolojiler ve bilimsel gelişmeler sayesinde buluşçu ve eser sahiplerinin, bu ortak mirası daha önce hiç görülmemiş biçimde etkin kullanma şansı elde etmeleri nedeniyle, ortak miras yaklaşımı sorgulanmaya başlamıştır. Önceleri ortak miras olarak görülen unsurlar, günümüzde, buluşçulara sağlanan, mevcut ve potansiyel değeri olan birer kaynak olarak görülmekte ve bu kaynakların kamuya açık olması konusu da yoğun şekilde sorgulanmaktadır.

İkinci ortak unsur ise; GK'lar, GB ve folklorün, insanların bireysel ve düşünsel yaratıcılıklarının da ötesinde, zaman içinde kendi içlerinde gelişim ve değişim göstermesidir. Örneğin GK'lar yenileşim geçiren ve yaşayan organizmaları içermektedir. Bu nedenle insanın yaratıcılığının nerede başlayıp nerede bittiğini belirleyebilmek zordur. Benzer şekilde GB ve folklor de nesilden nesile evrilerek aktarılmaktadır. Bu durum GK'lar, GB ve folkloru kişisel yaratıcılık ve fikir ürünlerini korumayı amaçlayan fikri mülkiyet haklarından bağımsız kılmaktadır. Bu

---

¹⁴⁴ WIPO, Matters Concerning Intellectual Property, Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore - An Overview, WIPO/GRTKF/IC/1/3, 2001, p.2.

¹⁴⁵ WIPO, Matters Concerning Intellectual Property, Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore - An Overview, WIPO/GRTKF/IC/1/3, 2001, p.2.

ayırt edici özelliklerinden ötürü, bu üç konu için yeni ve özel bir fikri mülkiyet standardının oluşturulması gerekliliği de tartışılmaya başlamıştır¹⁴⁶.

Üçüncü ortak özellik ise, bu üç konuya ait buluş ve eserleri koruyacak bir tescil sisteminin bulunmamasıdır. Bu nedenle fikri mülkiyet haklarının bu konular için de uygulanması için çalışmalar yapılmış ve bu ihtiyacı karşılamak için mevcut fikri mülkiyet sistemlerinin benimsenmesi konusu tartışılmaktadır¹⁴⁷.

Tüm bu belirsizlikleri giderebilmek adına, IGC nezdinde resmi müzakereler sürdürülmektedir.

3.2.2 Katılım

Toplantılar Cenevre'deki WIPO Genel Merkezinde yapılmaktadır¹⁴⁸. Katılımcılar IGC üyeleri (WIPO üye ülkeleri) ve gözlemcilerden oluşmaktadır.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğunu WIPO üye ülkelerindeki ulusal fikri mülkiyet ofislerinden gelen hükümet temsilcilerinin oluşturmasına rağmen, müzakere edilen konuların doğası gereği katılımcı profili oldukça farklılaşmaktadır. Fikri mülkiyet ofislerinden gelen temsilciler, kendi ülkelerindeki sağlık, çevre, dışişleri, gıda, tarım, kültür gibi daha birçok alandaki uzmanlarla işbirliği içinde ve ülke politikası doğrultusunda görüşlerini dile getirmektedirler. Katılımcılardaki çeşitlilik gözlemcilerde de kendini göstermektedir. Gözlemci statüsünde, hükümetler arası organizasyonların (UNESCO, DTÖ, BÇS, FAO) sekreteryalrı ve birçok STK yer almaktadır.

Ayrıca yerel toplulukların hakları konusunda 2007 yılında yayımlanan Birleşmiş Milletler Bildirgesi doğrultusunda, yerel toplulukların da, fikirlerini ifade etmeleri ve karar sürecinde seslerini duyurabilmeleri amacıyla, IGC toplantılarına katılım sağlamaları mümkündür.

Yerel toplulukların IGC toplantılarına katılımını finanse etmek amacıyla, 2005 yılında WIPO gönüllü fonu oluşturulmuştur. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin katılımı için de finansman sağlanmaktadır.

---

¹⁴⁶ WIPO, Matters Concerning Intellectual Property, Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore - An Overview, WIPO/GRTKF/IC/1/3, 2001, p.3.

¹⁴⁷ WIPO, Matters Concerning Intellectual Property, Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore - An Overview, WIPO/GRTKF/IC/1/3, 2001, p.4

¹⁴⁸ Her IGC oturumu genellikle en az beş gün sürmektedir.

IGC başkan ve başkan yardımcıları her iki yılda bir seçilmektedir. Bildirilerin hazırlanması, dokümanların sağlanması, müzakerelerin organize edilmesi gibi konularda ise WIPO sekretaryası etkin rol üstlenmektedir. Çalışma belgeleri, toplantı tutanakları ve müzakereler Birleşmiş Milletlerin altı resmi dilinde tercüme edilmektedir.

3.2.3 IGC Nezdinde Yapılan Çalışmalar

Yukarıda belirtildiği gibi IGC'nin kuruluşundan bugüne GK'lar, GB ve folklor konularında uluslararası bağlayıcılığı olan bir anlaşma metni oluşturmak amacıyla, WIPO üye ülkelerinin katıldığı toplantılar yapılmaktadır. 2009 yılındaki WIPO Genel Kurulunda, IGC'nin bu üç konu ile ilgili bir taslak anlaşma metni oluşturması ve müzakerelere bu metin üzerinden devam edilmesine karar verilmiştir¹⁴⁹.

Günümüzde IGC' deki görüşmeler GK'lar için "genetik kaynaklar ve fikri mülkiyet ile ilgili konsolide doküman", GB ve folklor için ise "taslak maddeler" üzerinden devam etmektedir. Bu metinler toplantıya katılan WIPO üye ülkeleri tarafından önerilen maddeler esas alınarak hazırlanmaktadır. Ülkelerin, anlaşma metinlerinde yer almasını talep ettikleri ifadeleri sekretaryaya iletmeleri üzerine, bu talepler diğer üyelerin oylarına sunulmakta, mutabakat sağlanması durumunda bu ifadeler kalıcı olarak anlaşma metnine ilave edilmektedir. Mutabakat sağlanamaması durumunda ise -bunun için en az bir olumsuz oy gelmesi yeterlidir- söz konusu ifadeler parantez içine alınarak metne dahil edilmektedir. Sekretarya tüm bu talepleri değerlendirdikten sonra metinlere son halini vererek üyelerin görüşüne açmaktadır. Gözlemci statüsündeki katılımcıların görüşlerinin metinlerde yer alması için, bu görüşlerin en az bir üye ülke tarafından desteklenmesi gerekmektedir.

WIPO nezdinde devam eden bu toplantılara ve söz konusu taslak metinlere bakıldığında, ülkelerin ulusal düzenlemeleri arasındaki farklılıklara ve uyumsuzluklara yol açan farklı bakış açıları ve derin görüş ayrılıkları burada da kendini göstermektedir. Sonuçta her ülkenin kendi çıkarını gözettiği düşünülürse, teknoloji devi firmaların bulunduğu kullanıcı konumundaki ülkelerle, GK'lar açısından zengin olan sağlayıcı konumundaki ülkelerin çıkarlarının örtüşmemesi olağandır. Ne var ki bir yandan BÇS'nin amaçlarını gerçekleştirirken, diğer yandan

---

¹⁴⁹ http://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/resources/pdf/tk_brief2.pdf

ar-ge, teknoloji ve inovasyonun önünü tıkamamak için dengeli bir mekanizmanın oluşturulması şarttır. Bu bağlamda BÇS veya diğer uluslararası platformlardan farklı olarak, IGC nezdinde henüz hazırlanma aşamasında olan anlaşma metinleri WIPO üyesi tüm ülkelerin görüşlerini yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. WIPO IGC tarafından yürütülen bu çalışmalar GK, GB ve folklor konularında bugüne kadarki en kapsamlı çalışma niteliğindedir. WIPO IGC’de müzakere edilen dokümanlar ve bunlara ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır.

3.2.3.1 Genetik Kaynaklar ve Fikri Mülkiyet ile İlgili Konsolide Doküman

Bu belge 7 Temmuz 2014 tarihinde gerçekleşen 28. IGC toplantısında hazırlanmıştır¹⁵⁰.

Dokümanda mutabakat sağlanamayan ve taraflar açısından kritik öneme sahip bazı konular şu şekildedir:

- i. Anlaşma metninin GK’ların türevlerini kapsayıp kapsamayacağı,
- ii. Genetik kaynağın bir buluş ile doğrudan veya dolaylı ilişkisinin olması durumundaki koruma kapsamı,
- iii. Genetik kaynağın menşe ülkenin, kaynağı *in situ* koşullarda bulunduran ilk ülke olması veya ilk ülke ile sınırlı tutulmaması sorunu
- iv. GK’lara erişimde tüm şartlara uyum sağlandığını gösteren uluslararası sertifika şartının aranması
- v. Metinde fikri mülkiyet ofisi veya patent ofisi ifadelerinden hangisinin kullanılacağı
- vi. Kaynak tanımında,
  - a) başvuru sahibinin, menşe ülkesi dışında, genetik kaynağı elde ettiği, bir araştırma merkezi, gen bankası veya botanik bahçe gibi herhangi bir kaynak,
  - b) Birincil kaynaklar (GK’ları sağlayan taraflar/ülkeler, ITPGRFA *multilateral* sistemi veya yerli ve yerel topluluklar) ve ikincil kaynaklar (özellikle *ex-situ* koleksiyonlar ve bilimsel literatür) olmak üzere iki farklı seçenek bulunması

---

¹⁵⁰ WIPO, Consolidated Document Relating to Intellectual Property and Genetic Resources, *WIPO/GRTKF/IC/28/4 (Rev 2)*.

- vii. Fikri Mülkiyet/Patent¹⁵¹ başvurularında kaynağın belirtilip belirtilmeyeceği, belirtilecekse söz konusu başvuruda geçen hangi materyaller (doğrudan veya dolaylı) için hangi kaynağın (menşe ülke veya diğer kaynaklar) belirtileceği, erişim ve yarar paylaşımı amaçlarına ulaşmak için PIC ve MAT gibi belgelerin, söz konusu ofislere sunulup sunulmayacağı, sunulacaksa bu şartın zorunlu olup olmayacağı, sunulmadığı durumda cezai yaptırım uygulanıp uygulanmayacağı veya bu durumun söz konusu patentin ya da fikri mülkiyet hakkının iptaline yol açıp açmayacağı
- viii. Uluslararası bağlayıcılık açısından kaynağın belirtilmesi hususunun PCT ve PLT'de yer alması gerektiği.

GK'lar ve fikri mülkiyet ile ilgili taslak anlaşma metninden anlaşılacağı üzere ülkeler arasında, birçok konuda derin görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Örneğin metinde türevlerin yer alıp almayacağı yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Şöyle ki; metnin sadece GK'ları kapsamaması, sadece doğrudan GK'lar kullanılarak yapılan buluşların korunması anlamına gelirken, GK'ların türevlerini kapsamaması, insan müdahalesi sonucu GK'lardan elde edilen ürünlerin de korunması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla türevlerin metne dahil edilmesi ile, kaynak olarak değerlendirilecek materyalin kapsamı oldukça genişlemektedir. Özellikle biyoçeşitlilik açısından zengin ülkeler (Brezilya, Nijerya, Peru, Afrika Grubu vb.), günümüzde çoğu geliştirmenin, GK'ların doğrudan kullanımından ziyade, bunların türevlerinin/dolaylı ürünlerinin kullanımı ile ilişkili olduğunu savunarak, türevlerin de mutlaka taslak metinde yer alması gerektiğini dile getirmektedirler. Gelişmiş ülkeler (ABD, Japonya, Kanada) ise metinde bu tür bir genişlemeye gidilerek hareket alanlarının daha da kısıtlanmasını istememektedir.

Ayrıca kaynağın açıklanması konusunda da yukarıda da bahsedildiği gibi, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler iki zıt kutbu temsil etmektedir.

GK'lar ve Fikri Mülkiyet ile İlgili Konsolide Doküman ile ilgili taslak doküman ve ülkelerin konuya bakış açıları değerlendirildiğinde, müzakerelerin özellikle bu iki konuda kilitlendiği ve her iki konunun da kendilerini savunan ülkeler tarafından bir nevi kırmızı çizgi olarak görüldüğü belirtilebilir.

---

¹⁵¹ Hangisinin metinde yer alması gerektiğiyle ilgili mutabakat yoktur.

3.2.3.2 Geleneksel Bilginin Korunmasına İlişkin Taslak Anlaşma Metni

Geleneksel bilginin korunması için uluslararası bir anlaşma metni oluşturulması amacıyla 28. IGC oturumunda hazırlanan bu dokümanda sırasıyla giriş, amaçlar, terimler listesi ve maddeler yer almaktadır.

Dokümanda mutabakat sağlanamayan ve taraflar açısından kritik öneme sahip hususlar aşağıda özetlenmiştir:

- i. Metnin, toplumlar, yerel topluluklar veya ulusların hangisi veya hangilerinin haklarını korumayı amaçladığı,
- ii. GB'nin ve "kullanım"ın tanımı,
- iii. GB'nin korunmuş, paylaşılmış, kuşaklar arası nitelikte olması ve her bir üye ülke/ taraf tarafından belirli bir süre veya en az 50 yıl kullanmış olması konusu
- iv. Üye ülkenin yerli ve yerel toplulukları tanımadığı durumda hak sahibinin kim olacağı konusu
- v. Üye ülkelerin "kaynağın açıklanması" mekanizması yoluyla GB'ye erişimin sağlandığını ve önceden alınmış izin ve yararın paylaşımı şartlarının yerine getirilip getirilmediğini bilme haklarının bulunması konusu
- vi. GB'nin kötüye kullanılmasını engellemek amacıyla üye ülkelerin idari ve hukuki önlemler alması, alınan önlemlerin yeterli, etkili ve adil olması, ayrıca bu önlemlerin hak sahiplerine yük olmaması ve bahsedilen hususların ihlal edilmesi durumunda hak sahiplerinin kanuni takibat yapabilme hakkının verilmesi konusu
- vii. GB'ye dayalı patent veya fikri mülkiyet başvurularında kaynağın belirtilmesi veya belirtilmesi veya belirtilmemesi konusu
- viii. GB'nin birden çok ülkenin topraklarında yer alması durumunda nasıl bir yol izleneceği konusu

GB'nin korunması ile ilgili taslak maddelere bakıldığında GK'lar ile ilgili dokümana göre çok daha fazla belirsizlik ve farklı seçenek bulunduğu görülmektedir. Bu durumun, GB'nin, GK'lara göre daha geniş kapsamlı olması ve sınırlarının henüz kesin olarak belirlenmemiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Özellikle

korumanın toplumlar, yerel topluluklar veya uluslardan hangisi veya hangilerini kapsayacağı belirsizdir.

3.3 Hukukumuzdaki Düzenlemeler

Uluslararası gelişmelere paralel olarak Ülkemizde de zengin biyoçeşitliliğimizin ve GK'larımızın korunması amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler yer almaktadır. Bu bölümde, özellikle BÇS, Nagoya Protokolü ve ITPGRFA kapsamında, GK'lar ve GB'lerin sürdürülebilir kullanımı, bu kaynaklara erişim ve yarar paylaşımı hakkında düzenlemeler içeren mevzuata yer verilecektir.

3.3.1 Su Ürünleri Genetik Kaynaklarının Korunması Sürdürülebilir Kullanımı Hakkında Yönetmelik

29.08.2012 tarih ve 28.396 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Yönetmelik'in amacı; Türkiye iç su ve denizlerinde yaşayan su ürünleri genetik kaynaklarının (SÜGK'nın) tanımlanması, korunması, sürdürülebilir kullanımı, politika ve alt yapı oluşturulması ile ilgili usul ve esasları düzenlemek olarak belirtilmiştir. SÜGK'nın korunması ve sürdürülebilir kullanımı ile ilgili iş ve işlemlerden Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü bünyesinde oluşturulan sekretarya sorumlu tutulmuştur. Yönetmelik'te sekretaryanın görevleri özetle şu şekilde düzenlenmiştir:

- i. SÜGK'nın tanımlanması, dökümünün yapılması, risk ve eğilimlerinin belirlenip izlenmesi, koruma ve sürdürülebilir kullanımı, politika, kurum ve altyapı geliştirme çalışmalarının yürütülmesi için gerekli eşgüdümü sağlamak,
- ii. SÜGK'nın mevcut tüm yöntemlerle canlı olarak ve gen bankalarında korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla tedbirler almak,
- iii. Tavsiye komisyonlarının toplantılarını koordine etmek, korumada karşılaşılan sorunları değerlendirip önceliklendirerek ilgili tavsiye komisyonu ile birlikte geliştirilen çözüm önerilerini uygulamaya koymak ve denetlemek,
- iv. Ülke raporlarını hazırlamak, teknik işbirliği sağlamak, gelişmeler hakkında ilgili paydaşları bilgilendirmek, çalışma konularında ilgili birim, kurum ve kuruluşlar arasında eşgüdüm ve işbirliği sağlamak, eğitim gereksinim ve konularını belirlemek, yurt içi ve yurt dışı eğitimleri organize etmek,

- v. SÜGK'nın ve korunmasının kamuoyuna tanıtımı, benimsetilmesi, yetiştirici katkı ve desteğinin sağlanması amacıyla her türlü yayım faaliyetini düzenlemek.

3.3.2 Yerli Evcil Hayvan Genetik Kaynaklarının Kullanılması ve Yurt Dışına Çıkarılması Hakkında Yönetmelik

21 Eylül 2012 tarih ve 28.418 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak 01.01.2013 tarihinde yürürlüğe giren Yönetmelik'in amacı; yerli evcil hayvan genetik kaynaklarının (YEHGK'nın) kullanılması ve yurt dışına çıkarılması ile ilgili usul ve esasları düzenlemek şeklinde belirtilmiştir.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından yürütülen yönetmeliğin genel esasları şu şekilde düzenlenmiştir:

- i. Bakanlık'ın izni olmadan, herhangi bir nedenle yurt dışına YEHGK çıkarılamaz.
- ii. Yabancı uyruklu tüzel kişiler, yurt içinde yürütecekleri araştırma faaliyetlerinde kullanacakları YEHGK için Genel Müdürlükten izin almak zorundadır.
- iii. Türk araştırmacılar, yurt dışında yapacakları araştırma faaliyetlerinde kullanacakları YEHGK için Genel Müdürlükten izin almak zorundadır.
- iv. Canlı YEHGK'nın yurt dışına çıkış başvuruları doğrudan il müdürlüklerine yapılır.
- v. Türk araştırmacılar, gen bankasındaki materyali kullanarak yurt içinde yürütecekleri araştırma faaliyetleri için Genel Müdürlükten izin almak zorundadır.
- vi. Tescil edilmemiş olan YEHGK araştırma amacı dışında yurt dışına çıkarılamaz.
- vii. Tescili yapılmış olmasına rağmen hakkında yeterli bilgi bulunmayan YEHGK yurt dışına çıkarılamaz. Yurt dışına çıkarılamayacak YEHGK listesi Ulusal Komite tarafından belirlenir.
- viii. Nesli tehlike ve tehdit altında olan YEHGK ticari amaçla yurt dışına çıkarılamaz.

- ix. Nesli tehlike ve tehdit altında olan çeşitli türlere ait YEHGK'ndan kişi adına kayıtlı ev hayvanlarının yolcu beraberinde yurt dışına çıkarılabilmesi için 5 inci maddede belirtilen şartların sağlanması ve ek-4'te belirtilen Yurt Dışına Çıkarılan Kanatlı ve Küçük Evcil Hayvanlar İçin Kullanılan Belgenin eksiksiz olarak doldurulması gereklidir.
- x. Yabancı uyruklu tüzel kişiler tarafından yapılacak bilimsel çalışmalarda kullanılacak YEHGK, Başvuru ve İzin Belgesi ve MTA olmaksızın yurt dışına çıkarılamaz.
- xi. Gen bankasındaki genetik materyalin yurt dışına çıkış talepleri, stokların sınırlı olması durumunda karşılanmaz.

Yönetmeliğin eklerinde, Bilimsel Araştırmalar için YEHGK Kullanımı Başvuru ve İzin Belgesi, Materyal Transfer Anlaşması, Gen Bankasındaki YEHGK'nın Transfer Anlaşması, Yurt Dışına Çıkarılan Kanatlı ve Küçük Evcil Hayvanlar için Kullanılan Belge, Bilimsel Araştırmalara İlişkin Taahhütname ve Evcil Hayvan Türlerinin listesi bulunmaktadır.

Söz konusu yönetmelik özellikle YEHGK'lara erişim ile ilgili önemli düzenlemeler içermekte, bu da son yıllarda biyokaçakçılığı önleme konusunda ülkemizdeki bilincin arttığını göstermektedir.

3.3.3 Av ve Yaban Hayvanlarının ve Yaşam Alanlarının Korunması, Zararlılarıyla Mücadele Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik

24 Aralık 2005 tarih ve 25976 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Yönetmelik'in 10 ve 11. Maddelerine göre av ve yaban hayvanlarının¹⁵² doğadan yakalanması ve yumurtalarının toplanması yasaktır. Ancak, bilimsel araştırma ve eğitim amacıyla, av ve yaban hayvanlarının doğadan yakalanmasına ve yumurtalarının toplanmasına, yakalanacak bireylerin ve toplanacak yumurtaların türün doğal yayılış alanı içerisinde popülasyonun devamlılığına olumsuz bir etkisinin olmaması durumunda belirtilen Yönetmeliğin ilgili hükümlerine uygun olarak izin verilebilir.

---

¹⁵² 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu kapsamında avlanan, korunan ve Çevre ve Orman Bakanlığınca belirlenen listede yer alan hayvanlar ile suda yaşayan memeliler hariç, Çevre ve Orman Bakanlığınca belirlenen bütün memeli, kuş ve sürüngenler

3.3.4 Bitki Genetik Kaynaklarının Toplanması Muhafazası ve Kullanımı Hakkında Yönetmelik

15 Ağustos 1992 tarih ve 21316 sayılı Resmi Gazete ile yayımlanarak yürürlüğe giren Yönetmelik, Türkiye bitki GK'larının korunması ve geliştirilmesi amacıyla, sürveyi, toplanması, toplanan materyalin muhafazası, üretilmesi, yenilenmesi, karakterizasyonu, değerlendirilmesi, dokümantasyonu ve değişimi ile ilgili esasları düzenlemek için hazırlanmıştır.

Yönetmelik 5. maddede “Bakanlığın izni olmadan bitki GK'ları materyali toplanamayacağını, yurtdışına çıkarılamayacağını” düzenlemektedir.

3.3.5 Su Ürünleri Yönetmeliği

10 Mart 1995 tarih ve 22223 sayılı Resmi Gazete ile yayımlanarak yürürlüğe giren Yönetmelik'e göre; denizler, iç sular ve suni olarak yapılmış havuz, baraj, gölet, dalyan ve çiftlik gibi tesislerde tabii veya suni olarak istihsal edilen, yetiştirilen su bitkileri, balıklar, süngerler, yumuşakçalar, kabuklular, memeliler, sürüngenler gibi canlılarla bunlardan imal edilen ürünlerin İl Müdürlüğünden izin alınmadan kullanılması, satılması, nakledilmesi ve ihraç edilmesi yasaktır. Ayrıca bilimsel ve teknik etüt ve araştırmalar yapmak veya istihsalde bulunmak maksadıyla dip trolü, elektrik cereyanı ve elektroşok gibi vasıta ve usulleri kullanacak olanlar önceden Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlık'ının iznini almak zorundadırlar.

3.3.6 Tohumculuk Kanunu

5553 sayılı Tohumculuk Kanunu 31.10.2006 tarih ve 26.340 sayılı Resmi Gazete ile yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun'un 2. maddesinde “Bu Kanun; tarla bitkileri, bağ-bahçe bitkileri, orman bitki türleri ve diğer bitki türleri çoğaltım materyaline ait çeşitlerin ve GK'ların kayıt altına alınması, tohumlukların üretimi, sertifikasyonu, ticareti, piyasa denetimi ve kurumsal yapılanmalar ile ilgili düzenlemeleri kapsar” ifadesi bulunmaktadır.

3.3.7 Ulusal Düzenlemeler ile İlgili Değerlendirme

Konu ile ilgili ulusal düzenlemelerimize bakıldığında, özellikle son yıllara ait yasal düzenlemelerde bitki, hayvan ve su ürünleri GK'larına erişim ve GK'ların tescili konularında önemli gelişmeler kaydedildiği görülmektedir.

Ancak GB ve yarar paylaşımı konularında herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu nedenle daha fazla vakit kaybetmeden tüm GB türleri için olmasa bile, en azından GK'larla bağlantılı GB'lerin korunması ve sürdürülebilir kullanımı ile ilgili ulusal strateji geliştirilmesi gerekmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GELENEKSEL BİLGİNİN KORUNMASI

4.1 Geleneksel Bilginin Fikri Mülkiyet Hukuku Kapsamında Korunması

A) Fikri Mülkiyet Hukuku ile Korunması

Geleneksel bilginin izinsiz kullanımının önüne geçmek için özellikle son 10-15 yılda ortak bir bilinç oluşmaya başlasa da geleneksel bilginin hukuki araçlarla korunmasının önünde bazı güçlükler bulunduğu kabul edilmektedir.

Bunlardan ilki, geleneksel bilginin kesin bir tanımının olmamasıdır. Geleneksel bilginin korunması için ülkelerin hangi yolları izlediklerine bakıldığında da durumun karmaşıklığı anlaşılmaktadır. Ülkelerin genellikle, geleneksel bilginin biyoçeşitlilik ile bağlantılı türlerine odaklandıkları ve tarımsal bilgiyi ve yerli/geleneksel medikal bilgiyi koruma yoluna gittikleri görülmektedir. Başta Hindistan olmak üzere Çin ve Kore'de geleneksel ilaçların izinsiz kullanımını önlemeye yönelik veritabanları bulunmaktadır.

İkincisi, çevrelerindeki baskın kültürle farklı ilişkiler içinde bulunan yerli ve yerel toplulukların bilginin ticarileştirilmesine farklı yaklaşımlarıdır. Kimi topluluklar bilginin metalaşmasına ve mülkiyetleştirilmesine sıcak bakarken, kimi daha farklı bir ekonomik yapılanma ve tanınma istemektedir¹⁵³.

Üçüncüsü ise, fikri ürünleri korumanın yanı sıra, yaratıcılığın ve yenilikçiliğin geliştirilmesi ve teşvik edilmesini amaçlayan fikri mülkiyet hukuku ile geleneksel bilginin prensipte örtüşmediği görüşüdür. Çünkü geleneksel bilgi zaten yüzyıllardır herhangi bir fikri mülkiyet hakkının yaratma teşviki olmadan yaratılmaktadır.

Ayrıca geleneksel bilginin mevcut fikri mülkiyet hakları ile korunma durumunda, orijinal geleneksel eser/buluş sahipleri öldüğünde hak sahibi olarak kimin belirleneceği veya komşu toplulukların da aynı geleneksel bilgiye sahip olmaları durumunda hak sahibinin kim olacağı sorularının cevabı belirsizdir¹⁵⁴.

---

¹⁵³ Varadarajan, Deepa, A Trade Secret Approach to Protecting Traditional Knowledge, The Yale Journal of International Law, 2011, Vol:36-37, s. 373.

¹⁵⁴ Varadarajan, s. 373.

Geleneksel bilgi sahipleri, belki de fikri mülkiyet haklarının kendilerine zarar vereceklerini düşündükleri için bu haklarını genellikle insan hakları, yerel topluluk (*indigeneous*) hakları veya biyoçeşitliliğin korunması ile ilgili ortamlarda aramaya çalışmışlardır. Ancak insan hakları veya biyoçeşitliliğin korunması ile ilgili uluslararası sözleşmelerin genellikle tavsiye niteliğinde olduğu ve fikri mülkiyet ile ilgili anlaşmaların (özellikle TRIPs'in) yaptırım gücüne sahip olmadığı görüşü yaygındır. Bu nedenle geleneksel bilgi korunmasını savunanlar her ne kadar sorunlarına fikri mülkiyet hakları çerçevesinde çözüm aramayı kabul etmeseler de TRIPs sisteminde tanınma ve koruma talep etmektedirler¹⁵⁵.

Öte yandan, geleneksel bilginin fikri mülkiyet hakları ile korunmasını savunan görüşler de mevcuttur. Ancak geleneksel bilgi nedir sorusunun cevabı çok net bir şekilde verilemediği için hangi fikri mülkiyet türünün korumaya elverişli olduğuyla ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ayrıca geleneksel bilginin nesiller arası ve toplumsal yapısı gereği modern fikri mülkiyet haklarının uygulanmasında teorik ve pratik güçlükler bulunduğu aktarılmaktadır.

Kanada'da yerlilere ait maske, totem direkleri ses kayıtlarının eser sahibinin hakları ile korunması, Kazakistan'da halı, baş örtüsü gibi tekstil ürünlerinin dış görünüşlerinin endüstriyel tasarım tescili ile korunması, Venezüella'da, Vietnam'da ve Ülkemizde yörelere özgü likör, sos, çay vb. yiyecek ve içeceklerin coğrafi işaretler korunması, Avustralya'da eser sahibinin hak ihlali davalarında kısmen de olsa yerlilerin yerel hukuki düzenlemelerinin dikkate alınması gibi¹⁵⁶, geleneksel bilginin mevcut farklı hukuki enstrümanlarla korunabilmesi açısından olumlu örnekler de mevcuttur.

Bunların haricinde, geleneksele bilginin yanlış veya yanıltıcı kullanımlara karşı haksız rekabet yoluyla da korunabileceği belirtilmektedir. İktisadi rekabetin iyi niyet kaidelerine aykırı şekilde kullanımı haksız rekabeti doğurmaktadır. Buna göre başkasının ticari sırlarını ele geçirme, imalat ve ticari sırlarından yararlanma ve yayma bir haksız rekabettir¹⁵⁷.

---

¹⁵⁵ Varadarajan, s. 374.

¹⁵⁶ *Traditional Knowledge and Geographical Indications, Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy*, www.iprcommission.org/papers/pdfs/final_report, 2014, s. 79.

¹⁵⁷ Tüysüz, s. 27.

Ne var ki, bu farklı enstrümanların koruma kapsamı, süreleri, cezai yaptırımları vb. unsurların birbirlerinden farklı olması nedeniyle, geleneksel bilginin bir bütün olarak değerlendirilmesi ve tek bir hukuki enstrümanla korunması, koruma açısından adaletsizliklerin oluşmaması adına daha uygun olabilir.

Tezin bu bölümünde geleneksel bilginin mevcut fikri mülkiyet türlerinden özellikle patent, eser sahibinin hakları, coğrafi işaretler ve ticari sırlar ile korunmasının mümkün olup olmadığı tartışılacaktır.

4.1.1 Patent ile Koruma

Geleneksel bilginin patent ile korunmasının önünde bazı engeller bulunduğu savunulmaktadır. Öncelikle, patentler yeni olan, buluş basamağı içeren ve sanayiye uygulanabilen buluşlar için verilmektedir. Geleneksel bilginin ise nesilden nesile aktarıldığı ve genellikle ifşa edildiği düşünüldüğünde bu bilgilere patent almak neredeyse imkansızdır¹⁵⁸. Ayrıca patent koruması belirli bir kişiye belirli bir süre için verilen bir korumadır. Geleneksel bilginin çoğu ise topluluğa mal olmuştur. Bu nedenle buluş sahibi ya da geleneksel bilgi sahibi olarak gösterilebilecek bir kişi genellikle bulunmamaktadır. Patentin süresinin sınırlı olması ise, nesilden nesile aktarılan geleneksel bilginin patent ile korunamayacağına ilişkin bir başka gerekçedir¹⁵⁹.

Patent korumasına engel teşkil edebilecek diğer unsurlar ise, patent başvurusunun ve dava masraflarının maliyetli olabilmesi, başvuru yapabilmek için bilginin yazıya dökülmesinin zorunlu olması, bunun ise sözlü veya uygulamalı olarak aktarılan geleneksel bilgiler için zor olacağıdır¹⁶⁰.

Ancak bu olumsuz tabloya bakarak, hiçbir geleneksel bilgi türünün patenle korunamayacağını söylememek gerekir. Daha önce kamuya açıklanmamış, eser/buluş sahibi belli olan ve sanayiye uygulanabilen geleneksel bilgilerin patenle korunması mümkündür. Sonuçta geleneksel bilgi sahipleri genellikle kısıtlı imkanlarla da olsa, karşılaştıkları sorunlara yaratıcı çözümler üretmekte ve bunlar

---

¹⁵⁸ Tüysüz, s. 22.

¹⁵⁹ Varadarajan, s. 374.

¹⁶⁰ Oğuz, Arzu, Fikri Mülkiyet Hakları ve Geleneksel (Yerel) Bilgi ve Folklorun Hukuki Koruması, Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi, 2009, C. 9, S. 2, s. 30.

buluş niteliğinde olabilmektedir. Bu konuda bir çok örnek de mevcuttur. Hindistan Girişimcilik Vakfı (*National Innovation Foundation - India*) ve *Honey Bee Network*¹⁶¹ tarafından yürütülen bir projede 150.000 fikir, buluş, geleneksel bilgiye ulaşılmış, bunlardan 469'u için buluş/eser/bilgi sahipleri adına patent başvurusu yapılmış, 500'ü mali açıdan desteklenmiş ve 64'ü ise 78 lisans anlaşmasına konu olmuştur¹⁶².

Bu tür örnekler elbette çoğaltılabilir. Ancak buradaki asıl soru(n) patent korumasının geleneksel bilgi için bir çözüm olup olamayacağıdır. Her ne kadar olumlu ve başarılı örnekleri olsa da tüm geleneksel bilgi türlerinin patenle korunabileceğini söylemek zordur.

4.1.2 Eser Sahibi Hakları ile Koruma

Sanayiye uygulanabilen teknik buluşların patenle korunması, diğer sanatsal, yazılı eserlerin ve müzik eserlerinin, eser sahibinin hakları ile korunması, geleneksel bilgiyi korumak için bu iki fikri mülkiyet türünün birbirini tamamladığı düşüncesine yol açabilir.

Ne var ki patenle buluşun yazılı olması, eser sahibi haklarında ise eserin somut bir hale bürünmesi (*fixation*) şartı bulunduğundan, doğada bulunan materyaller ve yazıya dökülemeyen bilgiler için bu koruma türleri yetersiz kalmaktadır¹⁶³.

Ayrıca farklı fikri mülkiyet türlerinin farklı koruma süreleri bulunduğundan, geleneksel bilginin bir bütün olarak değerlendirilmesi ve koruma açısından adaletsizliklerin oluşmaması için tek bir araçla korunması gerekmektedir.

Diğer yandan patent korumasında olduğu gibi, eser sahibinin hakları korumasının da belirli bir süre sınırı bulunması ve hak sahibinin kimliğinin belirli olması şartı

---

¹⁶¹ *Honey Bee Network*, Prof Dr. Anil K. Gupta tarafından kurulmuş olan, Hindistan'ın özellikle yerel bölgelerinde yaşayan, yenilikler, buluşlar, özgün eserler ortaya koyan insanların yaratıcılıklarını geliştirmeye ve onların buluşlarının/eserlerinin gün yüzüne çıkarılmasına yardımcı olmayı amaçlayan bir kuruluştur. 75 ülkede gönüllüleri bulunan kuruluş, bilgiyi dokümanda ederek teknoloji transferini gerçekleştirmenin yanı sıra, bilgi/eser/buluş sahipleri adına fikri mülkiyet başvuruları yaparak, onların haklarının korunmasına yardımcı olmaktadır.

¹⁶² https://www.tuhh.de/tim/downloads/grassroot/Anil_Gupta_Grassroots_Symposium.pdf

¹⁶³ Varadarajan, s. 383.

nedeniyle geleneksel bilginin eser sahibinin hakları ile de korunamayacağı savunulmaktadır¹⁶⁴.

4.1.3 Coğrafi İşaretler ile Koruma

Geleneksel bilginin kötüye kullanımının engellenmesi için en çok gündeme gelen fikri mülkiyet türlerinden birisi coğrafi işaretlerdir. Diğer fikri mülkiyet türlerinden farklı olarak, coğrafi işaretlerin, tek bir üreticiyi değil, belirli şartlar altında üretim yapan herkesi koruması, alansal, yöresel, bölgesel, ülkesel genelliğe, bir anlamda anonimliğe sahip olması nedeniyle sağlanan hakkın belli bir kişiye veya bazı kişilere bağlanmaması, orijinallik kistasının aranmaması, bir yöreye ait geleneksel bir ürünü koruması, süre sınırlamasının bulunmaması gibi nedenlerle geleneksel bilginin korunması için uygun olduğu düşünülmektedir. Geleneksel bilgi ve coğrafi işaretler arasındaki bu yakın ilişki DTÖ üyesi çoğu ülke tarafından da kabul edilmektedir. Öyle ki; konu 2008 yılında Avrupa, Brezilya, İsviçre ve Hindistan'ın öncülüğünde bir grup ülke tarafından DTÖ görüşmelerinde dile getirilmiş, coğrafi işaretlerin kapsamının genetik kaynaklar ve geleneksel bilgiyi de kapsayacak şekilde genişletilmesi teklif edilmiştir. Bu teklif 110 ülke tarafından desteklense de başta ABD olmak üzere bazı ülkelerin desteklememesi üzerine rafa kaldırılmıştır¹⁶⁵. TRIPs'te bu tür bir revizyona gidilememesinin sebeplerinden birisi olarak, TRIPs'in kuruluş aşamasında, üye ülkeler tarafından anlaşılabilir, kabul edilebilir, adil ve ileriye dönük bir fikri mülkiyet sistemi kurmayı amaçlamaması gösterilmektedir¹⁶⁶. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler her ne kadar TRIPs'in revizyonu için çaba sarf etse de, bunun pek mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, coğrafi işaretlerin tüm geleneksel bilgi türlerine uygulanmasının önünde başka engeller de vardır. TRIPs'te coğrafi işaretler, bir malın kalitesinin, ünü veya diğer karakteristik özelliklerinin esasen coğrafi menşesine atfedilebileceği, bir üye ülkeye ait alandan ya da o alandaki bölgeden ya da yöreden kaynaklandığını belirten işaret olarak tanımlanmaktadır. Korumanın mallarla sınırlandırılması mal veya ürün halinde olmayan geleneksel bilgilerin coğrafi işaretlerle korunamayacağı

---

¹⁶⁴ Oğuz, s. 25.

¹⁶⁵ Zappalaglio, Andrea, The Protection of Traditional Knowledge within WTO Legal Frame: (again) a TRIPs' Failure, Social Science Research Network, 2014, s. 8.

¹⁶⁶ Zappalaglio, s. 9.

anlamına gelmektedir¹⁶⁷. Bu durum yine, geleneksel bilginin sadece somut öğeleri değil, doğal, soyut unsurları da kapsayacak şekilde geniş tanımlandırılmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin *Capra Hiracus* keçisinin yününden elde edilen *pashmira* kaşmirinin dokunması, üretim aşamaları ve özellikleri coğrafi işaretlerle korunabilirken, dokumacıların yaşam tarzları, Himalaya eteklerinde yaşayan bu insanların dokuma yaparken sıcaktan korunmak için dokuma tezgahlarını mertekli çatıların altında konumlandırmaları, dokuma esnasında söyledikleri farsça şarkılar, tuttıkları ritimler gibi, detay görünen ancak geleneksel bilginin bir bütün olduğunu gösteren unsurlar coğrafi işaretlerle korunamamaktadır¹⁶⁸. Benzer şekilde bir şamanın hastaları iyileştirme eylemi, yaptığı danstan, giydiği elbiselerden, okuduğu dualardan, kullandığı bitki çeşitlerinden oluşan bir bütündür¹⁶⁹. Bu açıdan bakıldığında coğrafi işaretlerin tek başına geleneksel bilgiyi korumaya yeterli olmayacağı söylenebilir.

4.1.4 Ticari Sırlar ile Koruma

Geleneksel bilgiyi korumak için üzerinde oldukça durulan diğer bir fikri mülkiyet türü ise ticari sırlardır.

Bir bilginin ticari sır kapsamında değerlendirilebilmesi için TRIPs'in 39. maddesinde belirtilen,

- iv) bilginin gizli olması
- v) gizli olması nedeniyle ticari bir değerinin olması
- vi) bilgi sahibinin bu bilgiyi gizli tutmak için makul çaba göstermesi

şartlarını sağlaması gerekmektedir. Geleneksel bilginin bu üç şartı da sağlayabileceğini söylemek mümkündür. Herhangi bir şekilde kamuya açıklanmamış her türlü bilgi ticari sır kapsamında değerlendirilebilir. Ayrıca koruma kapsamı açısından ticari sırların patentin daha ötesine geçtiği açıktır. Çünkü bir bilginin patent kapsamına girebilmesi için yeni olması, buluş basamağı içermesi ve sanayiye uygulanabilir olması gerekmektedir. Halbuki ticari sırlar için bu tür kısıtlamalar bulunmamaktadır. Bilginin yeni olması ve aşikar olmaması şartı aranmaz. Mevcut tekniklerden en ufak farklılık içeren veya hiç işe yaramayan bir yöntem (negatif

¹⁶⁷ Sreedharan, s. 31.

¹⁶⁸ Sreedharan, s. 31.

¹⁶⁹ Tüysüz, s. 21.

know-how) ticari sır kapsamında değerlendirilebilir¹⁷⁰. Bilginin teknolojiye uyarlanabilmesi şartı aranmaz. Müşteri listeleri, iş metotları, finansal veriler gibi bilgiler de ticari sırlar ile korunabilir. Ayrıca bilginin mevcut ticari değerinin olması şart değildir. Potansiyel ticari değerinin olması yeterlidir. Diğer taraftan ticari sırlar için süre kısıtlaması bulunmamakta, bilgi gizli kaldığı sürece koruma devam etmektedir.

Öte yandan, formülü yaklaşık 100 yıldır gizli tutulan ve ilk üreticileri bilinmeyen veya hayatta olmayan Coca Cola örneğinde olduğu gibi, ticari sırlar yüzyıllardır kullanılan geleneksel bilgiler için uygulanabilir.

Ne var ki ticari sır koruması patente göre daha zayıf bir münhasırlık sağlar. Ticari sırrın ihlali, bilgi ancak uygun olmayan yollarla elde edildiğinde öne sürülebilir. Örneğin bilgiye tersine mühendislik yöntemiyle ulaşıldığında veya aynı bilgi farklı kişiler tarafından bağımsız bir şekilde ortaya çıkarıldığında, bu kişilere karşı herhangi bir yaptırım uygulanamaz ve bu kişiler bu bilgiyi hiçbir engelleme maruz kalmadan kullanabilirler. Patente göre önemli bir farklılık olan bu özellik ticari sırları geleneksel bilgiye uygulanabilir kılabilir. Çünkü farklı toplulukların aynı bilgiyi ellerinde buldukları durumda her topluluk birbirini engellemeden aynı bilgiyi kullanabilir¹⁷¹.

Bilginin dışarı (geleneksel bilgi için topluluk dışındaki kişilere) habersiz sızdırılması durumunda, bilgiyi sızdıran kişi ile topluluk arasında daha önceden gizlilik sözleşmesi yapılsın veya yapılsın, bu durum ticari sır koruması dahilinde değerlendirilmekte ve hak sahibinin hakları korunmaktadır¹⁷².

Son olarak ticari sırların diğer fikri mülkiyet türlerine (özellikle patente) oranla maliyetinin az olması, ticari sırları özellikle küçük topluluklar ve küçük ve orta dereceli işletmeler için tercih edilebilir kılmaktadır. Ancak bazen bilgiyi gizli tutmanın da maliyetli olabileceğini unutmamak gerekir.

Genel çerçeveye bakıldığında ise ticari sırlar ile geleneksel bilginin koruma açısından önemli başlıklar itibarıyla örtüştüğü söylenebilir. Ayrıca bilgiyi elinde tutan kişiler bilginin transferi için masa başına oturacakları şirketleri/kişileri kendileri

---

¹⁷⁰ Varadarajan, s. 397.

¹⁷¹ Varadarajan, s. 397.

¹⁷² Varadarajan, s. 401.

seçebilir, şartlarını öne sürerek kendileri için en faydalı olacağını düşündükleri kişiler ile anlaşma yapabilir ve bilginin kullanılmasından doğacak gelecekteki faydalardan pay sahibi olabilir. Bu sayede BÇS'nin erişim ve yarar paylaşımı ilkelerinin gerçekleşmesine de katkıda bulunulabilir.

Fakat bilginin mutlaka gizli olması gerekliliği, bilgiyi halihazırda ifşa etmiş olan toplulukların bu korumadan faydalanamamalarına sebep olacaktır. Ayrıca dijital dünyada bilgiyi gizli tutmanın ne kadar zor olduğu ve bu yola girmenin büyük riskleri de beraberinde getireceğini unutmamak gerekir.

B) Fikri Mülkiyet Hukuku Dışında Korunması

4.1.5 Sui Generis Koruma

4.1.5.1 Sui Generis Korumanın Avantajları

Geleneksel bilginin korunmasında fikri mülkiyet hukukunun yetersiz kaldığını savunanlar, geleneksel bilginin bütüncül yapısının korunabilmesi için özellikle *sui generis* sistemlerin oluşturulması gerektiğini dile getirmektedirler¹⁷³. Geleneksel bilginin bütüncül kavramının kendine özgü dört karakteristiği aşağıda yer almaktadır:

- i. Geleneksel bilginin manevi ve tatbiki unsurları birbirinden ayrı düşünülemez. Bu unsurların her biri geleneksel bilgi sahiplerinin kültürel kimlikleri ile özdeşleşmiştir.
- ii. Geleneksel bilgi sürekli bir değişim içindedir. Geleneksel bilgi sabit bilgi ve buluşlardan oluşmamakta, tam tersine topluluğun ihtiyaçlarına göre değişen ve gelişen dinamik bir yapı sergilemektedir.
- iii. Geleneksel bilgi sanatsal öğelerden teknik buluşlara kadar çok farklı alanları kapsamaktadır.
- iv. Geleneksel bilginin bütünsel yapısı ve karakteri ancak ortaya çıktığı toplumun gelenekleri, kültürel yapısı ve kuralları göz önüne alındığında anlaşılabilir¹⁷⁴.

---

¹⁷³ Oğuz, s. 47

¹⁷⁴ Romero, Lopez, Tatiana, Sui Generis Systems for the Protection of Traditional Knowledge, International Law, Colombia, 2005, Vol.6, s. 314.

http://www.javeriana.edu.co/juridicas/pub_rev/international_law/ultimo_numero/9.pdf.

Geleneksel bilginin bir bütün olarak korunmasını destekleyen yukarıdaki gerekçeler ve fikri mülkiyet türlerinin daha önce bahsedilen diğer handikapları nedeniyle *sui generis* sistemler ön plana çıkmaktadır. Günümüzde bu tür sistemleri uygulayan sayılı ülke bulunmaktadır.

4.1.5.2 Sui Generis Korumaya Örnekler

Özellikle Panama ve Peru, 2000 ve 2002 yıllarında çıkardıkları yasalarla geleneksel bilgi ve folklorun *sui generis* korunmasında öncü olmuşlardır. İki ülke de coğrafi konumları nedeniyle zengin biyoçeşitliliğe sahiptir. Hatta Peru dünyadaki 12 mega-çeşitli ülkeden biridir. Ayrıca iki ülke de çok etnik yapılıdır. Yerli ve yerel topluluklar Panama'da nüfusun %15'ini, 3 milyon nüfuslu Peru'da ise %50 sini oluşturmaktadır. Diğer yandan ikisi de gelişmekte olan ülkelerdir. Dolayısıyla ekonomik kalkınma açısından dış yatırımlara önem vermektedirler. Bu da onları, geleneksel bilgilerini bir yandan korurken bir yandan da erişimine izin veren dengeli bir sistem oluşturmaya itmiştir. İki ülkede de yerli ve yerel topluluklar, bu sistemlerin oluşturulmasında önemli rol oynamışlardır¹⁷⁵.

Panama, Peru ve Kenya'daki *sui generis* sistemlere ilişkin detaylar aşağıda yer almaktadır.

4.1.5.2.1 Panama

Panama'daki *Kuna* etnik topluluğu *Mola* adını verdikleri geleneksel bilgilerini fikri mülkiyet hakları ile korumak için 1991 yılından beri mücadele vermekte; ancak bunu farklı sebeplerden dolayı gerçekleştirememekteydi. Bu nedenle, bu konuda onlara yardımcı olması adına hükümet tarafından bir tavsiye gurubu oluşturulmuş, ancak tavsiye edilen fikri mülkiyet türlerinin hiçbiri *Kuna* topluluğunu tatmin etmemiştir. Nihayetinde topluluk üyeleri, fikri mülkiyet haklarının topluluk haklarını korumada yetersiz kaldığı ve sorunlarına çare olmadığı sonucuna varmışlardır. Bunun üzerine bazı yerli avukatlar, beklentilerini karşılayacak bir yasa tasarısı oluşturmuşlardır. Senatörler tarafından da desteklenen tasarı 2000 yılında Panama meclisinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bunun sonucunda *Kuna* halkı,

---

¹⁷⁵ Romero, s. 317.

kadınları tarafından geliştirilen geleneksel *Mola* sanatını tescil ederek koruma altına almayı başarmışlardır¹⁷⁶.

Panama'daki bu *sui generis* sistem geleneksel bilgi korumasını geniş kapsamlı düzenleyen dünyadaki ilk yasadır. Çünkü sonradan yapılan yasal düzenleme ile koruma, Biyoçeşitlilik ile bağlantılı geleneksel bilgileri de kapsamıştır¹⁷⁷.

Panama'daki *sui generis* sistemin özelliklerine bakıldığında, yasanın amacı: "Yerli toplulukların yaratımlarını (buluşlar, tasarımlar, yenilikler vb.) fikri mülkiyet hakları ve kolektif geleneksel bilgi hakları ile koruma altına almak, tarihi kültürel değerlerini (sanat, müzik folklor vb.) ise özel bir tescil, teşvik ve ticarileştirme yöntemi ile ekonomik sömürüye karşı korumak" şeklinde belirtilmiştir¹⁷⁸. Yasaya göre yerli kolektif hakları, sahibi, yazarı, oluşum tarihi bilinmeyen geleneksel bilgiyi ve kültürel ifadeleri korumak içindir. Geleneksel bilgi ve kültürel ifadenin birden fazla topluluğa ait olması durumunda elde edilen faydalar bunların arasında paylaşılacaktır.

Aşağıdaki şartları sağlayan tüm geleneksel bilgi ve kültürel ifadeler tescil edilmektedir:

- i. yerli topluluk ile, geleneksel bilginin bu topluluğun içinde nasıl geliştiği arasında bağlantı kurulması
- ii. ticari sömürü tehlikesinin bulunması.

Yasa ile "fikri mülkiyetin kolektif tescili" sistemi oluşturulmuştur. Bu hakların tescili için Fikri Mülkiyet Ofisi dahilinde "Kolektif Haklar ve Folklorik İfadeler Birimi" kurulmuştur. Sadece belirli yerli otoriteler tescil başvurusu yapabilmektedir. Panama devleti bu otoriteleri tanımakta ve karar süreçlerinde muhatap almaktadır¹⁷⁹.

Tescil süresiz ve ücretsizdir. Tescil süresince herhangi bir itiraz doğrudan tescil başvurusunu yapan yerli otoriteye iletilir.

Tescil ile kazanılan haklar şunlardır:

---

¹⁷⁶ Romero, s. 318.

¹⁷⁷ Romero, s. 319.

¹⁷⁸ Romero, s. 320.

¹⁷⁹ Romero, s. 321.

- i. yerli otoritelerin izni olmadan geleneksel bilgi ve kültürel ifadelerin üçüncü kişiler tarafından ticarileştirilmesinin engellenmesi
- ii. hak sahibinin izni olmadan kolektif bir hakkın çoğaltılmasının ve herhangi bir baskı tekniğiyle kopyalanmasının, taklit edilmesinin yasaklanması
- iii. yerli otoritelerin izni olmadan, geleneksel bilgi ve kültürel ifadelerin ticaretinin yasaklanması.

Yerli otoritelerden izin alınması sonrasında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bu geleneksel bilgi ve kültürel ifadelerin ticaretine izin verebilir. Lisans işlemlerini ise Kolektif Haklar ve Folklorik İfadeler Birimi yürütmektedir¹⁸⁰.

4.1.5.2.2 Peru

Peru'da *sui generis* sistem kurma çalışmaları ise 1996 yılında başlamıştır. Bu çalışmalarda yerli toplulukların yanı sıra, avukatlar, ekonomistler, sosyologlar, antropologlar ve biyologlar yer almıştır. Çalışmalara yerli toplulukların katılımı çok büyük olmuştur. Hatta tüm yerli grupların fikirlerini alabilmek için ulusal düzeyde iki konferans gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sonucunda oluşturulan tasarı, mecliste kabul edilmiş ve yürürlüğe konmuştur¹⁸¹.

Peru'daki *sui generis* sistemde kolektif bilgi tanımı kabul edilmiştir. Kolektif bilgi, “yerli halklara ait, biyolojik çeşitlilik ile ilgili kullanımlar ve özellikler” şeklinde tanımlanmıştır. Sistem bu tür bilgileri, kamuya açık olmadıkları sürece korumaktadır.

Sistemin amaçları:

- i. yerli halklara ait kolektif bilgilerin tanınması, korunması, geliştirilmesi ve sonraki nesillere aktarımı için muhafazasının sağlanması
- ii. bu bilgilerin kullanımında doğan faydaların adil ve hakkaniyetli biçimde dağıtılması
- iii. bu tür bilgilerin kullanılmasının teşvik edilmesi
- iv. kolektif bilgiye erişimin, yerli halktan alınacak izne tabi olması
- v. üçüncü kişilerin, yerli halkların kolektif bilgilerini kullanarak patent almalarının önüne geçilmesi

---

¹⁸⁰ Romero, s. 322, 323.

¹⁸¹ Romero, s. 325.

vi. yerli halkların bilgilerinin tescilinin sağlanması

şeklinde. Ayrıca kolektif bilginin izin dahilinde ticarileştirilmesi durumunda toplam satışların en az %10'u Yerli Halklar Kalkınma Fonu'na aktarılacaktır.

Tescil başvurusu ulusal veya yerel otoritelere yapılabilmektedir. Tescil ile kazanılan haklar; bilginin kamu malı olmaması durumunda, üçüncü kişilerin bu bilgiyi açıklamamasının sağlanması ve tecavüz hallerinde bilgi sahibinin dava açma hakkının bulunmasıdır¹⁸².

4.1.5.2.3 Kenya

Son zamanlarda *sui generis* sistem kurma çalışmalarına ağırlık veren başka bir ülke de Kenya'dır. Kenya Hükümeti'nin 2009 yılında yayımladığı Ulusal Plan'da, PIC, tazminat ve erişim, yarar paylaşımı ile ilgili maddeler yer almaktadır. Bu planda genetik kaynaklar ve geleneksel bilgi ayrı ayrı ele alınmıştır. Genetik kaynaklarla ilgili yapılan düzenlemede; biyogözlemlene çalışmaların izne tabi olacağı, izin prosedürlerinin ilgili yasada açıklanacağı ve genetik kaynaklara erişimden doğan faydaların, genetik kaynağın menşei olan topluluk ile paylaşılmasının yasalarla garanti altına alınacağı belirtilmiştir¹⁸³.

Geleneksel bilgi konusunda ise, hem defansif hem de pozitif koruma yaklaşımı izleneceği belirtilmiştir. Defansif korumada geleneksel bilgilerin yetkisiz kişiler tarafından fikri mülkiyet hakları ile korunmasının önlenmesi ve fikri mülkiyet başvurularında geleneksel bilginin kaynağının açıklanması zorunlu kılınacağı belirtilmiştir. Pozitif korumada ise; geleneksel bilgiyi koruyan, tanıyan, bütünleştiren ve toplulukların geleneksel bilgilerini artırmaya yardımcı olan, aynı zamanda karşılıklı mutabık kalınmış şartlar çerçevesinde geleneksel bilginin ticarileştirilmesinden ve teknolojiye uyarlanmasından doğan yararların adil paylaşımını sağlayan bir *sui generis* sistem kurulması kararlaştırılmıştır¹⁸⁴.

Kenya'daki *sui generis* sistem kurma çalışmaları devam etmektedir.

---

¹⁸² Romero, s. 328.

¹⁸³ Will Kenya's Policies for the Protection of Traditional Knowledge and Genetic Resources Pay Off?, University of Chicago Undergraduate Law Review, 2013
<http://uculr.com/articles/2013/2/9/will-kenyas-policies-for-the-protection-of-traditional-knowledge-and-genetic-resources-pay-off>.

¹⁸⁴ Will Kenya's Policies for the Protection of Traditional Knowledge and Genetic Resources Pay Off?, University of Chicago Undergraduate Law Review, 2013

4.1.6 Veritabanları ile Koruma

Yapılan bir çalışmada, Amerikan Patent Ofisi (USPTO) tarafından verilen 762 tıbbi ilaç patentinin %45'inin geleneksel bilgi esaslı olduğu tespit edilmiştir¹⁸⁵. Geleneksel bilgilerin modern tıpta bu şekilde yaygın kullanımı nedeniyle, özellikle geleneksel tıp konusunda gelişmiş Hindistan ve Çin gibi ülkeler, bu bilgiler üzerinde başkalarının fikri mülkiyet (özellikle patent) iddiasında bulunmasını engellemek için, bu bilgileri veritabanları ile koruma yolunu benimsemişlerdir.

Bu sistemin çalışma mantığı ise şu şekildedir: Bilindiği gibi patentler, yeni olan, buluş basamağı içeren ve sanayiye uygulanabilen buluşlar için verilmektedir. Herhangi bir patent ofisine bir patent başvurusu yapıldığı zaman, başvurunun bu üç kriteri sağlayıp sağlamadığı patent uzmanları tarafından araştırılmaktadır. Bu araştırmaya tekniğin bilinen durumu araştırması adı verilir. Tekniğin bilinen durumu ise, başvuru tarihinden önce, dünyanın herhangi bir yerinde kamuya açıklanmış tüm yazılı, sözlü vb. unsurları içerir. Patent uzmanı, yaptığı kapsamlı araştırmanın sonucunda buluşun yeni olup olmadığını veya buluş basamağı içerip içermediğini gösteren ilgili delilleri rapor halinde başvuru sahibine iletir. Ancak araştırma sırasında patent uzmanının ulaşabileceği kaynaklar, erişimine açık olan veritabanları ile sınırlıdır. Dolayısıyla, dünyanın herhangi bir yerinde yayımlanan bir belgeye patent uzmanı ulaşamadığında, başvurunun yeni olmadığı halde patent almasını mümkün kılabilir.

Dünyada her yıl bu şekilde, Hindistan'ın geleneksel bilgilerine dayalı 2000 civarında yanlış patent verildiği düşünülmektedir¹⁸⁶. Bu tür yanlış patentlerin verilmesini önlemek için Hindistan, Çin gibi ülkeler sahip oldukları geleneksel bilgileri yazılı hale getirerek veritabanlarında saklamakta, ardından bu veritabanlarını sadece patent uzmanlarının kullanımına açarak, patent uzmanlarının bu geleneksel bilgilere erişimini sağlamaktadır.

Ne var ki bu tür veritabanlarının geleneksel bilginin korunmasında tek başına yeterli olmayacağı aşıkardır. Bunun en büyük nedeni, veritabanlarının, bir bölgede yetiştirilen bir bitkinin genleri kullanılarak, bu genler üzerinde yapılan araştırmalar

---

¹⁸⁵ <http://itt.nissat.tripod.com/itt0103/tkdl.htm>.

¹⁸⁶ <http://www.csir.res.in/%5CExternal%5CHeads%5Ctkdl%5Cmain.htm>.

sonucu ortaya çıkan yeni ürün ve proseslerin patentlenmesine engel olamamalarıdır¹⁸⁷.

Geleneksel bilginin veritabanları ile korunmasında öncü olan Hindistan ve Çin'deki bu tür uygulamalara ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır.

4.1.6.1 Traditional Knowledge Database Library

Hindistan'ın geleneksel bilgileri çok eski zamanlardan beri hastalıkları iyileştirmek için kullanılmaktadır. Nesiller boyunca sözlü ve yazılı olarak aktarılan bu bilgiler yukarıdaki amaçlar doğrultusunda “traditional knowledge database library” (TKDL) projesi kapsamında yazılı hale getirilmekte ve bir veritabanında toplanmaktadır¹⁸⁸.

TKDL projesi 2001 yılında Hindistan Bilim ve Ticaret Araştırma Konseyi'nin (CSIR) girişimi ile başlatılmıştır. Şu ana kadar geleneksel bilgi içeren bir milyon üzerinde sayfa¹⁸⁹ veritabanına aktarılmış ve İngilizce, Almanca, Fransızca, Japonca, İspanyolca dillerine çevrilerek başta EPO, USPTO, Alman Patent Ofisi olmak üzere birçok patent ofisinin erişimine açılmıştır.

TKDL projesi devam ederken, zerdeçal (*turmeric*) bitkisinin kronik ve akut yaraların iyileştirmesindeki kullanımı için verilen USPTO ve Avrupa Patentleri, CSIR'nin itirazı üzerine geçersiz kılınmıştır. Benzer şekilde Neem ağacının anti-fungal amaçlarla kullanımı için verilen Avrupa Patenti (EP 0436257) de bazı STK'ların itirazları sonucunda EPO tarafından iptal edilmiştir. Bir başka örnek de Basmati pirinci ile ilgilidir. İngiltere Marka Ofisi'ne "Texmati" markası için başvuru yapılmış, ancak bu başvuruya Hindistan Ticaret Bakanlığı'nın itiraz etmesi sonucunda başvuru iptal edilmiştir. Ayrıca basmati pirincine benzer özelliklere sahip bir pirinç için USPTO'ya yapılan patent başvurusu da itirazlar sonucu geri çevrilmiştir¹⁹⁰.

---

¹⁸⁷ Eralp, s. 78.

¹⁸⁸ <http://www.tkdil.res.in/tkdil/langdefault/common/Abouttkdl.asp?GL=Eng>.

¹⁸⁹ Bu sayfalar genellikle Hindistan'daki eski zamanlara ait Sanskritçe kitaplarda yer almaktadır.

¹⁹⁰ Hirwade, A. Mangala, *Protecting Traditional Knowledge Digitally: A Case Study of TKDL*, Dept. of Library & Information Science, RTM Nagpur University, Nagpur, http://eprints.rclis.org/14020/1/TKDL_paper.pdf.

4.1.6.2 Chinese Traditional Medicine Database

Geleneksel tıp veritabanı bulunan başka bir ülke ise Çin Halk Cumhuriyeti'dir. TKDL kadar detaylı olmayan veritabanı 31.283 Çince ve 12.024 İngilizce geleneksel ilaç formülü içermektedir.

TCM, halihazırda Çin Patent Ofisi'ndeki patent uzmanları tarafından kullanılmaktadır. Veritabanında formüllerin yanı sıra, söz konusu ilaçların sentezi, üretimi, uygulama alanları gibi bir çok bilgi de bulunmaktadır. Tüm bu bilgilerin dizinlenmiş olması, veritabanında arama yapmayı kolaylaştırmaktadır.

4.2 Geleneksel Bilginin Korunması Bağlamında Geleneksel Bilginin İşlevi ve Bir Kalkınma Modeli Örneği

4.2.1 Geleneksel Bilginin Devamlılığının Sağlanması Gerekliliğinin Nedenleri

Geleneksel bilginin, devamlılığının sağlanması açısından korunmasını gerektiren birçok neden bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda belirtilmektedir.

4.2.1.1 Yerli ve Yerel Toplulukların Geçim Kaynağı Olması

Bu durum özellikle hastalıklara şifa bulmak için geleneksel ilaçları kullanmayı benimsemiş topluluklarda öne çıkmaktadır. WHO'nun verilerine göre gelişmekte olan ülkelerde nüfusun %80'i birincil şifa yöntemi olarak geleneksel ilaçları kullanmaktadır¹⁹¹.

Ayrıca iklim ve coğrafi unsurlar gibi koşullara, gelecek nesillerin de uyum sağlayabilmesi için bunlarla ilgili geleneksel bilgilerin bir sonraki nesle aktarılması yöre halkı için hayati öneme sahiptir.

4.2.1.2 Biyoçeşitliliğin Korunmasına Katkı Sağlaması

Geleneksel bilgileri kullanan toplulukların genellikle doğayla uyumlu oldukları, maruz kaldıkları sorunlar karşısında doğanın döngüsünü bozmadan çözümler ürettikleri, bu sayede biyoçeşitliliğin korunmasına önemli katkılar sağladıkları söylenebilir. Bunun yanı sıra, yerli ve yerel topluluklar, buldukları yöredeki doğal zenginliklerden kendilerinin ve sonraki nesillerin faydalanabilmeleri amacıyla

---

¹⁹¹ <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/2003/fs134/en/>.

biyolojik ve hayvansal çeşitliliğe sahip çıkmaktadırlar. Geleneksel doğal kaynakların idaresinin biyolojik çeşitliliği artırdığı, bilimsel çalışmalarla da desteklenmektedir¹⁹².

4.2.1.3 Biyokorsanlığın Önlenmesine Katkı Sağlaması

Geleneksel bilginin, bu bilgiyi elinde tutan kişilerin izni olmadan başkaları tarafından kullanıldığı, geliştirildiği, ticaretinin yapıldığı ve hatta fikri mülkiyet hakları ile korunduğuna ilişkin uygulamada örnekler mevcuttur. Bu nedenle geleneksel bilginin kötüye kullanımını engellemek için geliştirilen veritabanları, erişim ve fayda paylaşımı mekanizmaları ile geleneksel bilgi korsanlığının önüne geçilebilir¹⁹³.

4.2.1.4 Ekonomik Katkısı

Geleneksel bilgilerin ekonomik değeri hakkındaki az sayıda istatistiksel çalışmalardan birinin Avustralya'da yapıldığı ve Avustralya'da yerlilerin geliştirdiği sanata, turistlerin yılda 46 milyon Avustralya doları harcama yaptığı belirtilmiştir¹⁹⁴.

Benzer şekilde *New Mexico*'da Kızılderili el sanatları ve halılardan elde edilen gelir yılda 800 milyon Avustralya dolarına tekabül etmektedir. Bundan dolayı, Kızılderili el sanatları veya halıların taklitlerinin önlenmesi hususunun, hem Kızılderili halkı hem devlet ekonomisi için son derece kritik bir önem taşıdığı belirtilmektedir¹⁹⁵.

Geleneksel ilaçların sanayiye uygulanmasında ise daha fazla örnek bulunmaktadır. Ayrıca bu yöntemle katma değeri yüksek ürünler elde edildiği için, maddi kazancın diğer geleneksel bilgi türlerine göre daha fazla olduğu söylenebilir. Örneğin Madagaskar'da yetişen *periwinkle* çiçeğinden elde edilen ve kanser tedavisinde kullanılan bir ilacı üreten firma, yılda ortalama 100 milyon dolar kazanmaktadır¹⁹⁶.

---

¹⁹² Wekundah, M., Joseph, *Why Protect Traditional Knowledge, African Technology Policy Studies Network, Biotechnology Trust Africa, Special Paper Series, no:44*, s.12.

¹⁹³ Wekundah, s.12.

¹⁹⁴ Oğuz, s. 22.

¹⁹⁵ Oğuz, s. 22

¹⁹⁶ <http://thecotoneexchange.com/2014/04/28/madagascar-periwinkles-the-flower-of-death-and-life/>

Geleneksel bilginin, toplulukların kalkınmasında nasıl bir rol oynadığını gösteren Marula Ağacı örneği; geleneksel bilgisi, ticarileştirilen ürünleri ve başarılı pazarlama stratejileriyle birlikte aşağıda yer almaktadır.

4.3 Bir Kalkınma Modeli Olarak Geleneksel Bilgi: Marula Ağacı Örneği

Afrika'nın güneyinde bulunan marula ağacı (*sclerocary birrea*) M.Ö 9000 yılından beri insanlar tarafından kullanılmaktadır. Erik büyüklüğündeki meyvelerinin çekirdeğinde yağca oldukça zengin iki veya üç adet tohum bulunmaktadır. C vitamini açısından zengin olan bu meyve, insanların güney Afrika bölgesinde kalıcı olarak yerleşmesinde önemli bir faktördür. Ayrıca bölgedeki en ünlü alkollü içkilerden birinin yapımında kullanılmakta; içerdiği çok yüksek linoleik yağ asiti, antioksidanlar ve oleik asit sayesinde cilt sağlığının korunmasına yardımcı olmaktadır. Marula'dan elde edilen yağ, cildi yumuşatmakta, beslemekte ve canlandırmaktadır. Bu da onu özellikle topikal uygulamalar için ideal kılmaktadır. Oksidasyon direncinin zeytinyağına göre 10 kat daha yüksek olması nedeniyle dünyanın en kararlı doğal yağlarından biri olarak kabul edilir. Yüksek kimyasal kararlılığı sayesinde kozmetik ürünlerde kullanıma oldukça elverişlidir. Ayrıca besleyici özelliklerinin yüksek olması, gıda takviyesi olarak kullanımını uygun kılmaktadır¹⁹⁷.

4.3.1 Marula Ağacındaki Geleneksel Bilgi

Nüfusunun %60' kırsal kesimde yaşayan Namibyalılar için marula ağacı hem beslenme açısından hem de ekonomik gelir açısından oldukça önemlidir. Kadınlar nesiller boyunca marula ağacını farklı şekillerde kullanmışlardır. Ağacın kabuğundan yapılan çayın evlilik öncesindeki ritüellerde kullanılması ve Marula odununun mutfak gereçleri yapımında kullanılması bunlardan bazılarıdır. Marula ağacının en önemli özelliği ise yağıdır. Etleri saklamak için ve nemlendirici olarak kullanılmakta, reçellerin ve alkollü içeceklerin başlıca bileşenini oluşturmaktadır. Nesillerden beri Namibya'lı kadınlar, gerek kendi evlerinde kullandıkları, gerekse çevrelerindekiyle sattıkları marula yağını üretmek için geleneksel yöntemler geliştirmişlerdir. Güneşte

---

¹⁹⁷ <http://www.oecd.org/aidfortrade/47764748.pdf>, s. 1

kurutulan çekirdeklerin kırılarak, çekirdeğin içindeki yağlı tohuma ulaşılmasını sağlayan yöntem, günümüzde de uygulanmaya devam etmektedir¹⁹⁸.

Marula ağacını çok uzun yıllardır kullanan Namibya halkı, hangi meyvenin daha lezzetli olduğu veya hangi ağaçtaki meyvelerin daha olgun olduğu gibi bilgiler konusunda uzmanlaşmıştır. 1980'li yıllarda İsraili araştırmacılar marula ağaçlarıyla ilgili ilk çalışmayı yapmış ve bölge halkının istenen özelliklere sahip meyveleri nasıl seçtiklerini kayda geçirmişlerdir.

4.3.2 Ticarileştirme

Marula'nın ticarileştirilmesi genellikle yerel kadınlar tarafından marula ürünlerinin satılması ile gerçekleştirilmekteydi. Ancak bu girişimler çoğunlukla geçici, yerel ve sezona bağlıydı¹⁹⁹.

Fakat bu durum, bir STK'nın yüksek kalite ve miktarda marula yağı üreterek kozmetik sektöründe kullanılmak üzere ihraç etme fikri ile tamamen değişmiştir. Kuzey Namibya köylerindeki kadınlar da bu STK'ya katılmış ve marula ürünlerinin satışını gerçekleştirmek için *Eudafano Woman Cooperative* (EWC) kurulmuştur. 2008 yılı itibariyle EWC'nin marula yağı üreten 5000 üyesi bulunmaktadır. 2010 yılında EWC Güney Afrika'nın en büyük ikinci marula yağı üreticisi konumuna yükselmiştir²⁰⁰.

Marulanın bu yeni girişim aracıyla ticarileştirilmesi belli başlı adımları içermektedir. Öncelikle, organizasyona katılan her kadın eğitim sürecinden geçmektedir. Bu aşamada temizlik, stoklama, paketlenme ve muhasebe eğitimleri verilmektedir. İkinci olarak hasat eğitimi verilmektedir. Bu eğitimle birlikte kadınlar hangi ağaçtan, hangi meyveleri, nasıl toplayacaklarını öğrenmektedir. Toplanan meyvelerin başkent Windhoek'teki bir fabrikada işlenmesi sonucu marula yağı elde edilmektedir. Ardından başka bir fabrikada marula yağ ve marula öz suları mekanik işlemlerle ekstrakte edilmektedir. Üretilen marula ürünleri Body Shop, Marula Natural ve Distell gibi firmalara satılmaktadır. Body Shop kozmetik firması,

¹⁹⁸ <http://www.oecd.org/aidfortrade/47764748.pdf>, s. 2

¹⁹⁹ <http://www.oecd.org/aidfortrade/47764748.pdf>, s. 3

²⁰⁰ <http://www.oecd.org/aidfortrade/47764748.pdf>, s. 3

marulanın üstün nemlendirici özellikleri nedeniyle, marula yağını 140 ürününde ve neredeyse tüm rujlarda kullanmaktadır²⁰¹.

Marula ürünlerinin ününün artmasıyla birlikte, üreticiler bu geleneksel bilgiyi korumak için organize olmaları gerektiğini kavramış ve 2001 yılında kurulan ve Afrika'daki doğal ürünler ticareti ile ilgili bir kuruluş olan PhytoTrade'e üye olmuşlardır. Bu üyelik marula ürünlerinin uluslararası piyasalarda rekabet edebilmesini sağlamıştır.

PhytoTrade ile olan ilişki sayesinde, marulanın pazarı genişlemiştir. 2005 yılında, kozmetik firmaları için doğal ve organik ürünler üreten bir Fransız firması olan Aldivia S.A. PhytoTrade ile ortak bir Ar-Ge çalışması başlatmıştır. Bu çalışma sonucunda antioksidan özellikleri iyileştirilmiş %100 doğal marula yağı (*Maruline*) geliştirilmiştir. *Maruline*, geleneksel bilgi sahipleri ile bir Ar-Ge firmasının bilimsel işbirliğinin örneği olan dünyadaki ilk aktif botanik üründür.

4.3.3 Patentler

2006 yılında Aldivia firması *Maruline* üretimi için PCT nezdinde uluslararası patent başvurusu yapmıştır. Bu patenti Aldivia ile Afırka'lı üreticileri temsil eden Güney Afrika Doğal Ürünlerinin Ticareti Organizasyonu tarafından müşterek sahiplenmiştir. Bu müşterek sahiplik, uluslararası firmalar ile geleneksel bilgi sahipleri arasındaki yarar paylaşımında yeni standartlar belirlemesi açısından oldukça önemlidir²⁰².

---

²⁰¹ <http://www.oecd.org/aidfortrade/47764748.pdf>, s. 4

²⁰² <http://www.oecd.org/aidfortrade/47764748.pdf>, s. 4

BEŞİNCİ BÖLÜM

GELENEKSEL BİLGİNİN KORUNMASI İÇİN ÜLKEMİZDE YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR VE GELENEKSEL BİLGİNİN KÖTÜYE KULLANIMININ ENGELLENMESİ İÇİN ÜLKEMİZDE YAPILMASI GEREKENLER

5.1 Geleneksel Bilgilerimizin Devamlılığı için Ülkemizde Yürütülen Çalışmalar

Bu bölümde, geleneksel bilginin devamlılığı için ülkemizde yürütülen çalışmalardan bahsedilecektir. Bu çalışmaların (2010 yılında oluşturulan Nagoya Protokolü'nün etkisiyle²⁰³) özellikle son birkaç yılda yoğunlaştığı görülmektedir.

5.1.1 Küresel Öneme Sahip Tarımsal Miras Sistemleri Çalışma Grubu

İnsanlık tarihinin 12.000 yıldır kullandığı geleneksel tarım sistemleri, balık tutma yöntemleri, nesiller boyunca aktarılmış; ekosistemlerin, toplumların ve kültürlerin gelişmesine yol açmıştır²⁰⁴.

Ülkemizde ise, insanlığın gelişiminde önemli bir evre olan yerleşik hayata geçişle birlikte, tarımın başlangıcı ve avcılık gibi önemli sosyal değişim ve gelişmelere tanıklık eden Çatalhöyük'te²⁰⁵, binlerce yıl önce yetiştirilen buğday türlerinin geleneksel tarım yöntemleri sayesinde günümüzde de kullanıldığı görülmektedir²⁰⁶. Bu gibi uygulamalar, bu sistemleri kullanan yerel toplulukların ötesindeki insanlar için de temel ekosistem ürünleri, hizmetleri ve gıda güvenliğini sağlamaktadır.

---

²⁰³ Hatırlanacağı üzere, Nagoya Protokolü'nde genetik kaynaklarla bağlantılı geleneksel bilgiler için erişim ve yarar paylaşımı mekanizmalarının kurulmasından bahsedilmektedir.

²⁰⁴ Örneğin And Dağları Tarımı , 4000 metre yükseklikteki sert koşullarda yerel patates türlerinin yetiştirilebilmesine olanak sağlamaktadır. Çeltik Balık Sistemi ile balık sadece gıda kaynağı olarak kullanılmamakta, aynı zamanda suyla kaplı tarlalardaki larvaları ve ayırık otarını temizlemektedir.

²⁰⁵ Çatalhöyük Neolitik Kenti, M.Ö. 7400 ve 6200 yılları arasına tarihlenen 18 Neolitik yerleşim katmanından oluşmaktadır. Söz konusu katmanlarda, sosyal örgütlenmeyi ve yerleşik hayata geçişi simgeleyen duvar resimleri, rölyefler, heykeller ve diğer sanatsal öğeler yer almaktadır. Çatalhöyük, ayrıca aynı coğrafyada 2000 yıldan fazla bir süredir var olan köylerden kentsel hayata geçişin de önemli bir kanıtıdır. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,46251/catalhoyuk-neolitik-kenti-konya.html>.

²⁰⁶ Filipovic, Dragana, Observation of Traditional, Agriculture in Kastamonu, Turkey, in Relation to the Evidence of Crop Husbandry at Neolithic Çatalhöyük, Central Anatolia, Issues of Ethnology and Antropology, 2012, Vol. 7, No.4, p.1180

Bu nedenle geleneksel bilginin içinde çok önemli bir yer teşkil eden geleneksel tarım ve hayvancılık yöntemlerinin gelecek nesillere aktarılmasının desteklenmesi gerekmektedir.

Bu desteklerden bir tanesi, FAO'nun, aile tarımı ve geleneksel tarım sistemlerinin yok olmasına neden olan küresel eğilimlere yanıt olarak başlattığı "Küresel Öneme Sahip Tarımsal Miras Sistemleri (GIAHS)"nin korunması ve uyarlanabilir yönetimi konusundaki Küresel Ortaklık Girişimi'dir.

Ortaklığın genel amacı, GIAHS ve onlarla ilişkili toprak kaynakları, tarımsal biyoçeşitliliği ve bilgi sistemlerinin belirlenmesi, korunması ve desteklenmesidir²⁰⁷. Bunun yanı sıra proje kapsamında, yerel teknolojiler ve geleneksel bilgi ile alakalı gen kaynaklarının yerinde korunmasını entegre eden dinamik bir koruma yaklaşımının geliştirilmesi öngörülmektedir.

Bu proje çerçevesinde Türkiye'de de altı tarımsal miras alanı belirlenmiştir. Diyarbakır ve Kilis şehirlerini içine alan bu alanlarda pirinç, incir, zeytin, üzüm ve peynir üreticiliği, bitkisel boyama yöntemleri GIAHS projesiyle değerlendirilmektedir²⁰⁸.

5.1.2 Genetik Kaynaklar ve Geleneksel Bilgi Çalışma Grubu

Ülkemizde sınai mülkiyet, genetik kaynaklar ve geleneksel bilgi konularında kısa, orta ve uzun vadeli stratejiler oluşturmak ve ilgili kurumlar arasında koordinasyonu ve işbirliğini geliştirerek uygulamalarda etkinliği sağlamak amacıyla; üyeleri Dış İşleri Bakanlığı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, TÜBİTAK, Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu Başkanlığı, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Türk Patent Enstitüsü ve üniversite temsilcilerinden oluşan bir çalışma grubu oluşturulmuştur.

Çalışma Grubu ilk toplantısını 3 Kasım 2014 tarihinde gerçekleştirmiştir. İkinci toplantısı ise 20 Kasım 2014 tarihinde WIPO temsilcileri ile ortak olarak gerçekleştirilmiştir.

²⁰⁷ http://www.tarim.gov.tr/TAGEM/Belgeler/ar_ge_projeleri/fao_turkiye.pdf.

²⁰⁸ <http://www.bmdergi.org/tr/giahs-calistayi-ankarada-duzenlendi/>.

Toplantılarda şu ana kadar genetik kaynak ve geleneksel bilginin sürdürülebilir kullanımı, kötüye kullanımın engellenmesi için nasıl önlemler alınması gerektiği, dünyadaki geleneksel bilgi veritabanları ve diğer koruma türleri, biyokaçakçılık ile ilgili hususlar tartışılmıştır. Çalışma grubu dahilinde yapılacak çalışmalarda özellikle geleneksel bilginin kötüye kullanımının nasıl önenebileceğine yönelik bir yol haritası oluşturulması beklenmektedir.

5.1.3 Etnobotanik Çalışmalar

Etobotanik kelimesinin kökü olan etno- insanların çalışması, botanik de bitki bilimi anlamına gelmektedir. Etnobotani bilimi ise bitki-insan arasındaki ilişkiyi inceler. Etonbotanik araştırmalar, deneme yanılma yoluyla edinilmiş ve sonraki nesillere aktarılmış çok değerli bilgileri inceleyerek, bitkilerin bilimsel olarak değerlendirilmesine katkıda bulunmaktadır²⁰⁹.

Etobotani biliminin ortaya çıkmasında, binlerce yıldan beri hastalıkların iyileştirilmesinde bitkilerin kullanılmasının önemli bir rolü bulunmaktadır²¹⁰.

Ülkemizde ise 12.000 bitki çeşidi bulunmaktadır. Bunların ise yaklaşık 3200'ü endemiktir. Bu endemik bitkilerin tarihten bu yana geleneksel ilaç yapımında kullanıldığı bilinmektedir. Bu tür kullanımlarda defne, kekik, adaçayı, meyan kökü ve nane ön plana çıkmaktadır²¹¹. Bu türlerimiz aynı zamanda tıbbi ve aromatik amaçla en çok ihracatı gerçekleştirilen bitkilerdir²¹².

Tüm bu bilgiler ışığında ülkemizin etnobotanik araştırmalar konusunda büyük bir çalışma potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Nitekim etnobotanik çalışmaların ülkemizde neredeyse tüm bölgelerimizde sürdürüldüğü tespit edilmiştir²¹³. Bu çalışmalarda bitkilerin kullanım alanları araştırılırken, yöre insanına,

---

²⁰⁹ Kendir, Gülsen, Güvenç, Ayşegül, Etnobotanik ve Türkiye'de Yapılmış Etnobotanik Çalışmalara Genel Bir Bakış, Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi, 2010, C. 30, S. 1, s. 50.

²¹⁰ Bu alanda en ileri ülke Hindistan'dır. Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde de benzer çalışmalar yoğun olarak yapılmaktadır. Hindistan'da toplam bitki tür sayısı 15.000 olup, bunların %20'si tıbbi amaçlarla kullanılmaktadır. Dünyada ise tıbbi amaçla kullanılan bitkilerin sayısı kesin olmamakla beraber 20.000-70.000 arasındadır. WHO'nun tahminlerine göre ise dünya nüfusunun %80'i, Afrika nüfusunun %95'i geleneksel tedavi yöntemlerinden faydalanmaktadır.

²¹¹ Kendir, Gülsen, Güvenç, Ayşegül, s. 58.

²¹² Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sektör Raporu, Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, Aralık 2012, s.9.

²¹³ Gülsen Kendir ve Ayşegül Güvenç tarafından yapılan çalışmada, 1998-2008 yılları arasında yayımlanan 91 etnobotanik çalışma değerlendirilmiştir. 1927-1998 yılları arasındaki 765 çalışma ise Sadıkoğlu tarafından incelenmiştir. Bunların 466'sının tıbbi kullanımlar ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

bu bitkilerin yerel isimleri, hangi kısımlarının, hangi amaçlarla ve nasıl kullanıldığına ilişkin sorular yöneltilmektedir. Bu saha çalışmalarından elde edilen bilgiler derlenerek yazıya geçirilmekte ve bazıları bilimsel yayın şeklinde yayımlanmaktadır. Yapılan çalışmalarda bitkilerin halkımız tarafından genellikle tıbbi amaçla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmalar bitkilerin geleneksel kullanımının öğrenilmesi ve sonraki nesillere unutulmadan aktarılması bakımından çok değerlidir. Ayrıca geleneksel halk ilaçları üzerinde yapılacak bilimsel araştırmalar ile yeni ilaçların keşfedilebilmesi mümkün olacaktır.

Ne var ki yayımlanan çalışmalar genellikle dağınıktır. Bu çalışmaların bir veritabanına aktarılması ile ilgili girişimler olduğu bilinse de, henüz hayata geçirilememiştir. Ayrıca elde edilen bilgilerin bir kısmı yayımlansa da, bir kısmının yayımlanmadığı, bazılarının ise taranamadığı ve bu nedenle yeterince değerlendirilemediği belirtilmektedir²¹⁴.

5.1.4 Geleneksel Bilgi Veritabanı Çalışmaları

Daha önce de bahsedildiği üzere geleneksel bilgi veritabanları, özellikle geleneksel bilgilerin kötüye kullanımını önlemek için geliştirilen defansif koruma araçlarıdır.

Ülkemizdeki veritabanı çalışmalarına bakıldığında, bunların geleneksel bilgidен ziyade genetik kaynaklarımıza ilişkin olduğu görülmektedir. Genetik kaynaklarla ilgili veritabanı çalışmaları ise 1985 yılında başlatılmıştır. Bu çalışmaları 1995 yılında hazırlanan ulusal bitki veritabanı TUBVET, 91 yılında başlatılan ve 80.000 örneğin verilerinin sayısallaştırılmasını içeren Türkiye Endemik Bitkileri Veritabanı: TURKHERB, “Türk Halk İlaçları Veritabanı”, “Türkiye’nin Sporlu Bitkileri Veritabanı”, “Türkiye’nin İletim Demetli Bitkileri Veritabanı”, “Türkiye’nin Tatlı Su Algleri Veritabanı” çalışmaları izlemiştir. TUBVET verilerinin üzerine inşa edilen

---

²¹⁴ Kendir, Gülsen, Güvenç, Ayşegül, s.50.

Türkiye Bitkileri Veri Sistemi (TÜBİVES) veritabanına internet üzerinden ulaşılabilir²¹⁵.

Geleneksel bilgi konusunda ise Kültür ve Turizm Bakanlığınca hazırlanan halk kültürü veritabanı bulunmaktadır. Ancak bu veritabanı sadece geleneksel bilgi içermemekte, el sanatlarından türkülere, folklorik unsurlardan yazılı eserlere kadar, halk kültürüne ilişkin herşeyi kapsamaktadır. Diğer taraftan, yukarıda bahsedilen Türk Halk İlaçları Veritabanı, tıbbi geleneksel bilgiler açısından detaylı bilgiler içermekte, bu nedenle yanlış patentlerin önlenmesi amacıyla üzerinde çalışılabilecek bir örnek olarak öne çıkmaktadır²¹⁶.

5.2 Geleneksel Bilginin Kötüye Kullanımı Ülkemizde Nasıl Engellenebilir?

Dördüncü bölümde, geleneksel bilginin kötüye kullanımını engellemek için mevcut fikri mülkiyet sistemlerinin uygulanabilirliği tartışılmış ve dünyadaki koruma türlerinden örnekler verilmiştir. Bu bölümde ise, geleneksel bilginin kötüye kullanımının engellenmesi için ülkemizde nasıl sistemler kurulabileceği tartışılacaktır.

Öncelikle, geleneksel bilginin fikri mülkiyet sistemleri ile bir bütün olarak korunamayacağı açıktır. Bu nedenle Peru, Panama, Kenya gibi ülkeler *sui generis* sistemler geliştirmiş ve geleneksel bilgiyi bir bütün halinde toplu tescil yöntemi ile koruma yoluna gitmişlerdir. Ancak bu ülkelerde geleneksel bilgiler genellikle, nüfusun önemli bir kısmını oluşturan yerli toplulukların elinde bulunmaktadır. Her topluluk, kendisine nesiller öncesinden aktararak gelen geleneksel bilgilerin sahibi konumundadır. Dolayısıyla geleneksel bilginin hangi topluluğa tescil edildiği açıktır. Ayrıca bilginin kullanımından doğan faydaların bulunması durumunda, bu faydalar bilginin sahibi olan toplulukla paylaşılmaktadır.

Ancak ülkemizde bu tür yerli topluluklar bulunmamakta, geleneksel bilgi genellikle bir kişiye, bir yöreye veya kamuya ait olmaktadır. Bu nedenle Panama ve Peru'daki gibi, geleneksel bilginin tesciline dayalı bir *sui generis* sistem oluşturulması durumunda, geleneksel bilgi bir şekilde tescil edilse bile, hakların

---

²¹⁵ Öztürk, Bintuğ; Ege, Mehmet, Türkiye'nin İlk Sanal Herbaryumu IZEF Örneği ve Sanal Herbaryumların Bitkisel İlaç Hammaddesi Araştırmaları Açısından Önemi, Marmara Pharmaceutical Journal, 2014, Vol. 18, p. 80.

²¹⁶ Kültür ve Turizm Bakanlığı, Proje Broşürü, Ankara, 2009.

kimin tarafından kullanılacağı ve faydaların kiminle paylaşılacağı belirsizdir. Ancak bu tür belirsizlikler çözülebilirse, ülkemizde de *sui generis* bir sistemin kurulması mümkün olabilir.

Şöyle ki; bir çalışmada sadece bitkilerin değil geleneksel bilgilerin de endemik olabildiği belirtilmiştir²¹⁷. Ülkemizde kurulacak bir *sui generis* koruma sistemi, öncelikle bu şekildeki endemik geleneksel bilgilerin tescil edilmesi suretiyle, pilot uygulama olarak başlatılabilir. Eğer tescil edilen geleneksel bilgi, başka topluluklar tarafından da kullanılıyorsa, o topluluklar da aynı bilgiyi tescil edebilir. Sonuçta elde edilen faydalar, tüm bu topluluklarla paylaşılabilir. Örneğin Tokat'ın Zile ilçesindeki pekmez üretim yöntemi için Zile'de yaşayan ve geçimini bu pekmez üretimi ile sağlayan insanların talebi üzerine, Zile Belediyesi bu insanlar adına tescil başvurusu yapabilir ve aynı zamanda irtibat noktası olarak belirlenebilir. Geleneksel bilginin ticarileşmesinden doğan faydalar ise Belediye tarafından yöre halkı ile paylaşılabilir veya üreticilerin de rızası ile söz konusu geleneksel bilginin sürdürülebilir kullanımı için kullanılabilir. Bunun için, bağımsız bir tescil otoritesi oluşturularak, geleneksel bilgi başvurularının geleneksel özellik taşıyıp taşımadığının kontrolü yapılabilir. Ayrıca merkezi bir otorite oluşturularak, uygulamalarda yeknesaklığın sağlanması ve faydaların adil paylaşımının kontrolü mümkün olabilir.

Diğer taraftan, veritabanları ile defansif koruma yöntemi ülkemizde uygulanabilir görünmektedir. Ancak bu yöntem geleneksel bilgiyi kötüye kullanıma karşı korumak için tek başına yeterli olmayacaktır. Savunma amaçlı kullanılacak bu yöntemde, geleneksel bilginin sadece patent dokümanlarında ortaya çıkması durumunda müdahale edilebilecektir. Yine de özellikle halk ilaçlarımızın sadece patent uzmanlarının erişimine açılması, tekniğin bilinen durumuna katkı yaparak, patent uzmanlarının daha doğru araştırmalar yapmalarına yol açabilir. Ancak buradaki en büyük sorun, geleneksel bilginin oluşturulma tarihine ulaşmanın çok güç olmasıdır. Hatta yazılı olmayan bilgilerde bu imkansızdır. Hindistan örneğinde ise zaten eski dillerdeki yazılı bilgiler veritabanına aktarılmıştır. Bu bilgilerin oluşturulma tarihi bilinmese de en azından bin yıllık oldukları bilinmektedir.

---

²¹⁷ Dogan Yunus, Nedelcheva, M. Anely, Baslar, Süleyman, s. 640.

Ayrıca ülkemizde bu tür bir veritabanı çalışması yapılacaksa, bunu sıfırdan yapmak yerine, önce yazılı geleneksel bilgilere ulaşılması, arşiv taramaları yapılması, etnobotanik çalışmaların irdelenmesi ve işe yarayabilecek bilgilerin bir plan çerçevesinde ayıklanması gerekmektedir. Eksik kalan ve tamamlanması gereken noktalar olduğunda ilave saha çalışmaları yapılabilir.

Bununla birlikte, veritabanlarının sadece yanlış patentleri önleme aracı olmadığı, geleneksel bilginin devamlılığının sağlanması adına başka bir çok katkısının bulunabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir²¹⁸.

Öte yandan, her ne kadar fikri mülkiyet sistemlerinin, geleneksel bilgiyi bir bütün olarak korumada yetersiz kaldığı belirtilse de, tüm geleneksel bilgiyi kapsayacak bir *sui generis* sistemin oluşturulamaması durumunda, fikri mülkiyet şartlarını sağlayan geleneksel bilgilerin bu şekilde korunmaya devam etmesi ülkemiz açısından uygun olabilir. Özellikle coğrafi işaretler ve ticari sırlar bu konuda gelecek vaat etmektedir. Ancak fayda paylaşımı konusunun mutlaka çözüme ulaşması gerekmektedir. Bir taraftan da geliştirilecek bir veritabanı sistemi ile de defansif koruma sağlanarak, farklı araçlarla sağlam bir koruma sistemi oluşturulabilir.

---

²¹⁸ bkz. bölüm 4.2.2.

ALTINCI BÖLÜM

GENETİK KAYNAKLARIMIZIN PATENT DOKÜMANLARINDAKİ YERİ: TEKİNİN BİLİLEN DURUMU ARAŞTIRMASI

6.1 Türkiye'nin Biyoçeşitliliği

Türkiye, iklim ve toprak özellikleri bakımından farklılıklar gösteren coğrafi bölgelere sahip olması, Asya-Avrupa kıtalarının kesişme noktasında bulunması ve üç önemli fitocoğrafik bölgeyi barındırması gibi nedenlerden dolayı yaklaşık 12.000 bitki taksonu ile bitki çeşitliliği bakımından dünyada önemli bir yere sahiptir.

Türkiye, bitki çeşitliliğinde olduğu gibi yaklaşık % 34 olan endemizm oranı ile de dünyada önemli bir yere sahiptir. Diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında ülkemizin sahip olduğu bu zenginlik daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim, Avrupa'da en fazla endemik türe sahip olan Yunanistan'da 800 endemik tür bulunurken, bu rakam ülkemizde 3000'den fazladır²¹⁹.

Bu durum dünya genelindeki araştırmacıların ilgisini çekmekte ve bu tür bitkilerin gövdesi ve tohumlarının yurt dışına kaçırılmaktadır. Bu nedenle özellikle nesli tehlike altında olan bazı türlerimizin yetiştiği bölgeler açıklanmamaktadır²²⁰. Bu nedenle biyolojik çeşitliliğimize sahip çıkmamız ve başta endemik türlerimiz olmak üzere bitki ve hayvan çeşitlerimizi koruma altına almamız gerekmektedir.

Bu bölümde ise, Ülkemizde yetişen endemik bitkilerin patent dokümanlarında hangi oranda yer aldığını tespiti için patent veritabanı araştırması yapılacaktır.

Bitkilerden elde edilen materyaller (bitki DNA'sı, bitki ekstraktı vs.) kullanılarak patent alınmasının önünde bir engel yoktur. Ayrıca patent dokümanlarında yer alan her bitki, buluş sahibinin bu bitkileri elinde bulundurduğu anlamına da gelmemektedir. Yine de, bu bitkilerimizin kısmen de olsa izlenebilirliğini sağlamak ve hangi teknoloji alanlarında kullanıldıkları hakkında bilgi edinebilmek için bu ve benzeri çalışmaların önemli olduğu düşünülmektedir.

---

²¹⁹ Uyanık, Mesut; Kara Ş. Metin; Gürbüz, Bilal; Özgen, Yasin, Türkiye'de Bitki Çeşitliliği ve Endemizm, Ekoloji 2013 Sempozyumu, Tekirdağ, 2013
http://www.agri.ankara.edu.tr/fcrops/10067_1380231979.pdf.

²²⁰ <http://www.sabah.com.tr/yasam/2012/11/21/yeri-sir-gibi-saklanan-bitki>.

6.2 Tekniğin Bilinen Durumu Araştırmasının Amacı

Bu çalışmanın amaçları aşağıda sıralanmıştır:

- i. Toplanması ve yurt dışına çıkarılması izne tabi olan²²¹ bitki genetik kaynaklarımızın izlenebilirliğini sağlamak
- ii. Endemik bitki türlerimizin dünyada hangi teknoloji alanlarında kullanıldığını tespit etmek ve bu bitkilerin potansiyel kullanım alanları hakkında bilgi edinmek.

6.3 Materyal ve Yöntem

Çalışma EPOQUEnet²²² veritabanı programında yapılmıştır. EPO'nun geliştirdiği EPOQUEnet veritabanı, tüm dünyadaki 120 milyona yakın patent dokümanına erişim sağlayan profesyonel bir araştırma programıdır. Anahtar kelimeler, *boolean operatörleri*²²³, patent sınıfları²²⁴ veya bunların kombine edilmesi ile kapsamlı aramalar yapılabilmektedir. Söz konusu veritabanı EPO üyesi patent uzmanlarının erişimine açıktır.

6.3.1 Çalışmada Kullanılan Veritabanları

Çalışmada patent özeti veritabanlarının yanı sıra, İngilizce, Almanca ve Fransızca dillerindeki tüm patent metinlerini içeren veritabanları kullanılmıştır. Bu veritabanları özet, bibliyografik bilgiler, tarifname, istemler ve patent sınıflarını içermektedir.

6.3.1.1 EPODOC²²⁵

EPODOC veritabanında, patent dokümanlarındaki özet, bibliyografik veriler ve patent sınıfları yer almaktadır. Veritabanı ile yayımlanmış patent başvurularına, patentlere ve sınıflandırılmış patent-dışı dokümanlara erişilebilmektedir.

---

²²¹ Bkz. bölüm 2.2.4.

²²² EPOQUEnet adı, *EPO Query Network*, kelimelerinin kısaltılmasından gelmektedir.

²²³ *Boolean operatörleri AND, OR, NOT* or *AND NOT* şeklinde basit arama komutlarıdır.

²²⁴ Bir patent başvurusunu yenilik ve buluş basamağı kriterlerine göre değerlendirmek ve yayınlanmış patent dokümanlarına ulaşmak amacıyla, tüm kullanıcılar açısından patent sınıfları oluşturulmuştur. Patent Sınıflandırmasında tüm teknoloji alanını bölümlere ayırır. Her bir bölüm ise sınıflara ayrılmıştır. Sınıfların sembolleri bölüm sembolünü takip eden 2 basamaklı bir sayı içerir, örneğin: A61. Her sınıf da bir veya daha fazla alt sınıf içerir. Alt sınıfların sembolleri sınıf sembolünü takip eden bir büyük harf içerir, örneğin: A61B (www.tpe.gov.tr).

²²⁵ *EPODOC*, *EPO documentation* kelimelerinin kısaltmasıdır.

6.3.1.2 WPI²²⁶

WPI veritabanında da patent dokümanlarındaki özet, bibliyografik veriler ve patent sınıfları yer almaktadır. Ancak EPODOC'tan farklı olarak, başlık ve özet bilgileri başvurunun içeriği göz önünde bulundurularak daha kapsamlı şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Özeti, Kapsam, Yenilik, Kullanım alt başlıkları içermesi, patent uzmanının daha hızlı şekilde arama yapmasına yardımcı olmaktadır.

6.3.1.3 Tam Metin (*full text*) Veritabanları

Tam metin veritabanları patent metinlerinin tümünde (tarifname, istem ve özet) arama yapma imkanı sağlar. Çalışmada Latince bitki isimleri İngilizce, Almanca ve Fransızca dilindeki patent metinlerinin tümünde aranmıştır.

6.3.2 Aramada Kullanılan Anahtar Kelimeler

Aramada, ülkemizdeki endemik bitkilerin Latince isimleri kullanılmıştır. Bu isimlere TÜBİVES veritabanından ulaşılmıştır. TÜBİVES veritabanında yer alan 3352 endemik bitki türünün Latince isimleri örneğin “*or (Allium_scabriflorum), (Allium_shatakiense)...*” şeklinde sıralanarak sorgu gerçekleştirilmiştir. Burada *or* komutu, “bu bitki türlerinden herhangi birini ara” anlamına gelmektedir. “_” ise “bitki ismini birleşik veya ayrı ara” anlamına gelmektedir.

Sorgularda bitki isimleri, örneğin *Allium_[scabriflorum, shatakiense]* şeklinde aranmamıştır. Bu nedenle önce bitki isminin sonra ise türlerinin sıralamasını (*Allium, scabriflorum, shatakiense* gibi) içeren patent dokümanları sonuçlarda yer almamaktadır.

6.3.3 Sonuçlar

WPI ve EPODOC veritabanlarında gerçekleştirilen arama sonucunda 26 patent dokümanına ulaşılmıştır. Bunlardan 4 tanesi birden fazla aileye ait²²⁷ başvurulardır. 22 tanesi ise birbirinden farklı olan patent dokümanlarını ifade etmektedir.

Tam metin veritabanlarında ise toplam 1231 patent dokümanına ulaşılmıştır. Bu dokümanların 971 tanesi aynı patent ailesine sahiptir. 260 tanesi ise farklı patent

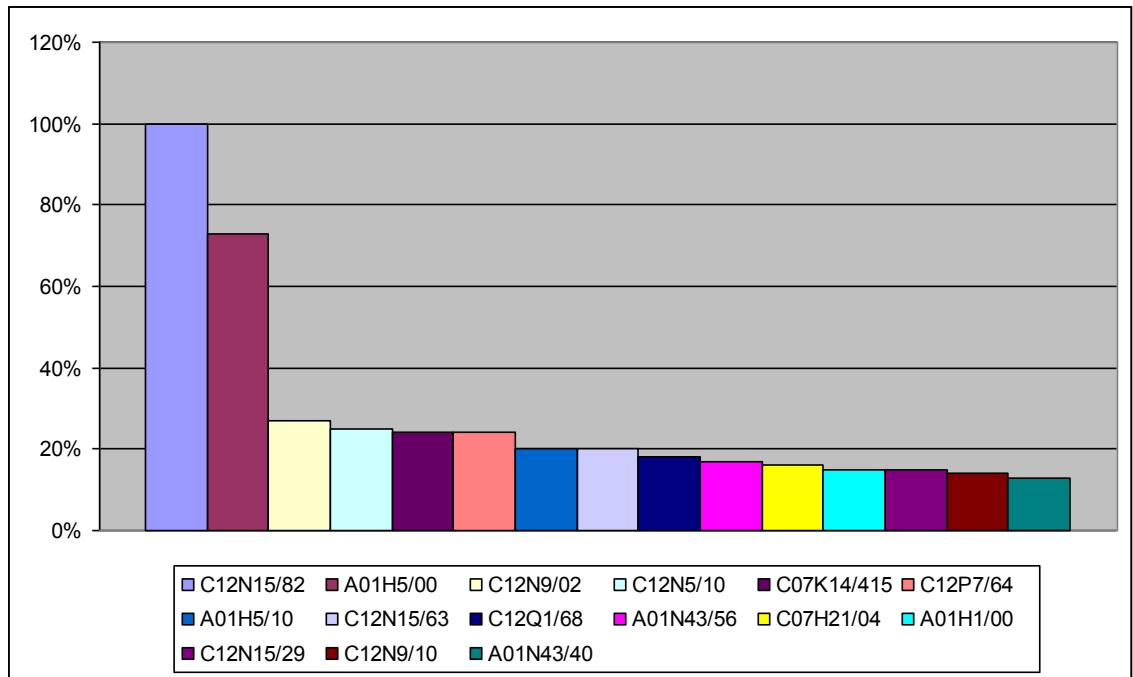
²²⁶ WPI, *World Patent Index*

²²⁷ Patent ailesi kavramı, aynı buluş konusuyla ilgili ve en az bir ortak rüçhanı bulunan patent başvurularını ifade eder. Yani bu 4 patent başvurusu için farklı ülkelerde de patent başvurusu yapıldığı anlamına gelmektedir.

dokümanlarıdır. Buradan çıkan sonuç, her buluş için ortalama beş farklı ülkede koruma talep edildiğidir. Patent maliyetlerinin, başvuru yapılan ülke sayısına göre katlanarak arttığı göz önüne alınırsa; patent aile sayısının, bir buluşa ne kadar yatırım yapıldığını ve dolayısıyla buluşun potansiyel ticari değerini gösterdiği söylenebilir.

Diğer taraftan, tam metin veritabanlarından elde edilen sonuçların özet veritabanlarından elde edilen sonuçlara göre daha fazla olması normaldir. Çünkü patent özetlerinde genellikle buluşun esas unsurları yer alırken, tarifnamede yer alan unsurlar her zaman buluşun esas unsurları olmamakta, bazen tekniğin bilinen durumunu ortaya koymak için veya sadece bilgi amaçlı olarak verilebilmektedir.

Tam metin veritabanlarından elde edilen patentlerin hangi teknoloji alanlarına ait olduğunu belirlemek için, başvurular IPC sınıflarına göre sınıflandırılmıştır. Söz konusu IPC sınıflarının başvurulara göre dağılımı Şekil 2’de yer almaktadır. IPC sınıflarına ilişkin açıklamalar ise Tablo 1’de yer almaktadır.

Şekil 2. IPC sınıflarının başvurulara göre dağılımı

Tablo 1. IPC sınıflarına ilişkin açıklamalar

IPC sınıfı	Açıklama
C12N15/82	Bitki hücrelerinin vektörler kullanılarak girişini içeren rekombinant DNA teknolojileri
A01H5/00	Çiçekli bitkiler
C12N9/02	Enzimler
C12N5/10	Modifiye bitki hücreleri
C07K14/415	Bitkisel kaynaklı peptitler
C12P7/64	Yağ, sabit yağ bileşikleri, yüksek yağ asidi bileşiklerinin hazırlanması
A01H5/10	Çiçekli bitki tohumları
C12N15/63	Vektörler kullanılarak dışarıdan genetik materyal girişini içeren rekombinant DNA teknolojileri
C12Q1/68	Nükleik asitlere ilişkin ölçüm ve test yöntemleri
A01N43/56	1,2-Diazol; Hidrojenize 1,2-diazol içeren zararlı kovucular
C07H21/04	Nükleik asitler
A01H1/00	Genotip modifiye yöntemleri
C12N15/29	Bitki proteinlerinin kodlanmasını içeren rekombinant DNA teknolojileri
C12N9/10	Transferaz enzimleri
A01N43/40	Altılı halka içeren zararlı kovucular

Ayrıca tam metin aramasından elde edilen sonuçlar içinde, ülkemizde en fazla taksona²²⁸ sahip endemik türler aranmış ve bu türlerin hangi alanlarda kullanıldıklarına bakılmıştır. Bu taksonlar Tablo 3’de gösterilmektedir.

²²⁸ Takson, belirli bir kategoriye girebilecek derecede ayırıcı farklılıklara sahip olan herhangi bir derecedeki (cins, tür, alt tür, v.s.) taksonomik gruptur.

Tablo 2. Ülkemizde en fazla taksona sahip endemik türler²²⁹

Cins	Familya	Takson	Endemik Takson Sayısı	Endemizm Oranı
Astragaus	Fabaceae	447	274	61
Verbascum	Scrophulariaceae	255	186	73
Centaurea	Asteraceae	209	132	63
Campanula	Campanulaceae	118	63	53
Salvia	Lamiaceae	96	52	54
Thymus	Lamiaceae	58	27	47
Sideritis	Lamiaceae	52	39	75

Örneğin *Astragaus* ekstraktının, HIV enfeksiyon hücreleri veya akut veya kronik deri rahatsızlıklarına sebep olan hücreler gibi seçili hücrelerin telomeraz aktivitesini artırarak bu hücrelerin tedavisinde kullanıldığı tespit edilmiştir (WO2005044179).

Tam metin aramalarında en fazla sonuç veren, *verbascum*, sığırkuyruğu bitkisi ekstraktının saç boyalarında kullanıldığı, ayrıca ülkemize endemik olan *Verbascum luridiflorum* bitkisi için ABD’de bitki patenti başvurusu yapıldığı tespit edilmiştir (USPP23981P). Bu patentte, İngiltere’deki ıslah çalışmaları sonucu üretilen ve yeni bir bitki çeşidi olduğu belirtilen *Verbascum luridiflorum*’un özellikleri belirtilmiştir. Ayrıca ABD’deki bu tür bitki patentlerinin sadece *Verbascum luridiflorum* ile sınırlı kalmadığı, *Verbascum* bitkisinin ülkemize endemik diğer türleri için de verildiği anlaşılmıştır.

Centaurea türlerinin tıbbi ilaç kompozisyonlarında, *thymus* ve *salvia lamiaceae* türlerinin ise mikorizal fungusların çoğaltılması için kullanıldığı tespit edilmiştir (WO2014001728).

²²⁹Uyanık, Mesut; Kara Ş. Metin; Gürbüz, Bilal; Özgen, Yasin, s. 5.

SONUÇ

Hazırlanan bu tez çalışmasında; genetik kaynaklar, geleneksel bilgi ve folklorun sonraki nesillere aktarılabilmesinin nasıl güvenceye alınabileceği ve bunlara ait fikir ürünlerinin korunmasına ilişkin ulusal ve uluslararası düzenlemeler ele alınmıştır. Ardından, genetik kaynaklara göre, söz konusu düzenlemelerle korunması daha tartışmalı olan “geleneksel bilgi” konusu detaylı olarak incelemiştir. Tezde geleneksel bilgi kısmen folkloru de içine alacak şekilde olabildiğince geniş ele alındığından, folklor konusu ayrı bir başlık altında incelenmemiştir. Ayrıca folklorun, sınai mülkiyet ile olan ilişkisinin genetik kaynaklar ve geleneksel bilgilere göre daha zayıf olduğu ve uluslararası platformlarda genellikle IGC ve UNESCO nezdinde tartışıldığı tespit edilmiştir.

Tezde, öncelikle genetik kaynaklar ve geleneksel bilgi ile ilgili uluslararası sözleşmeler ve WIPO IGC’deki taslak müzakere metinleri de ele alınmıştır.

IGC’de müzakere edilen “GK’lar ve fikri mülkiyet” ile ilgili taslak anlaşma metnine bakıldığında, birçok konuda derin görüş ayrılıkları bulunduğu görülmektedir. Örneğin metinde “türevlerin” yer alıp almayacağı yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Şöyle ki; metnin sadece GK’ları kapsamaması, sadece doğrudan GK’lar kullanılarak yapılan buluşların korunması anlamına gelirken, GK’ların türevlerini kapsamaması, insan müdahalesi sonucu GK’lardan elde edilen ürünlerin de korunması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla türevlerin metne dahil edilmesi ile, kaynak olarak değerlendirilecek materyalin kapsamı oldukça genişlemektedir. Özellikle biyoçeşitlilik açısından zengin ülkeler (Brezilya, Nijerya, Peru, Afrika Grubu vb.), günümüzde çoğu geliştirmenin, GK’ların doğrudan kullanımından ziyade, bunların türevlerinin/dolaylı ürünlerinin kullanımı ile ilişkili olduğunu savunarak, türevlerin de mutlaka taslak metinde yer alması gerektiğini dile getirmektedirler. Gelişmiş ülkeler (ABD, Japonya, Kanada) ise metinde bu tür bir genişlemeye gidilerek hareket alanlarının daha da kısıtlanmasını istememektedir.

Ayrıca kaynağın açıklanması konusunda da yukarıda da bahsedildiği gibi, gelişmiş ülkeler ile geliştirmekte olan ülkeler iki zıt kutbu temsil etmektedir.

GB’nin korunması ile ilgili taslak maddelere bakıldığında ise GK’lar ile ilgili dokümana göre çok daha fazla belirsizlik ve farklı seçenek bulunduğu görülmektedir.

Bu durumun, GB'nin, GK'lara göre daha geniş kapsamlı olması ve sınırlarının henüz kesin olarak belirlenmemiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Özellikle korumanın toplumlar, yerel topluluklar veya uluslardan hangisi veya hangilerini kapsayacağı belirsizdir.

Tezde ayrıca uluslararası sözleşmeler ve bu sözleşmelerin uygulanmasında engel teşkil eden bazı önemli kavramlar da ele alınmıştır.

GK'lar ve GB konusunda, GK'lara erişim, mülkleştirme, çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı, fikri mülkiyet hakları, yerel halkın bilgisi ve haklarının korunması gibi sorunlarla ilgili uluslararası alanda farklı düzenlemeler bulunmaktadır.

Bu kapsamda, fikri mülkiyet haklarını, özellikle de patentleri yaşamın hemen her alanına uygulanabilir hale getiren ve teknolojinin her alanındaki buluşların patentle korunabilmesini düzenleyen TRIPs ile, biyolojik çeşitliliğin korunması, biyolojik çeşitliliği oluşturan unsurların sürdürülebilir kullanımın sağlanması ve bu kaynakların kullanımından doğan faydaların eşit ve adil paylaşılmasını sağlama amacı güden BÇS'nin birbirleriyle çeliştiği sıklıkla ifade edilmektedir. DTÖ'ye üye olan ve küresel ticaretin dışında kalmak istemeyen tüm ülkelerin imzaladıkları TRIPs anlaşmasının, gelişmekte olan ülkelerdeki GK'ların ve GB'lerin, özellikle ulus ötesi tohum ve biyoteknoloji firmaları tarafından metalaştırılmasına, bu firmaların bu kaynaklar üzerinde tekel hakkına sahip olmasına, gelişmekte olan ülkelerin ise hareket alanlarının sınırlandırılmasına sebep olduğu düşünülebilir. Ayrıca bu durumun gıda ve sağlık güvenliğini tehlikeye attığı sonucu çıkarılabilir.

Öte yandan TRIPs anlaşmasında bitki çeşitlerinin patentler veya *sui generis* sistemler ile korunması gerektiği belirtilmiştir. Patent ile koruma durumuna bakıldığında; özellikle biyoteknolojik buluşlarda, buluş, genetik materyali doğrudan kullanmaktan ziyade, ondan elde edilen gen vb. materyaller ile gerçekleştirildiği için, asıl genetik materyal devreden çıkarılmakta ve kaynağı sahibi ile yarar paylaşımı mümkün olmamaktadır.

ITPGRFA anlaşması ise bitki GK'larının insanlığın ortak mirası olduğu anlayışını benimsemekte, ülkelerin GK'lar üzerindeki egemenlik haklarını tanıırken, çiftçilerin tohumlarını saklamalarına, karşılıklı olarak değiştirmelerine ve satmalarına olanak

vermektedir. ITPGRFA, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında denge kurmaya çalışan bir anlaşma olarak nitelendirilebilir.

UPOV sisteminin getirdiği tescil sisteminin ise bilimsel yöntemlerle üretimde bulunan üreticiler, kurumlar yada şirketler için uygun olduğu, geleneksel yöntemlerle tarım yapan çiftçiler ve çiftçi toplumları için yararlı olmadığı savunulmaktadır.

Görüldüğü üzere BÇS, TRIPs, UPOV ve FAO'nun bitki ve GK'larla ilgili uluslararası düzenlemeleri, GK'lara erişim ve bu kaynaklardan elde edilen ürün ve teknolojilerin kullanımı konusunda karmaşık bir ağ oluşturmakta ve gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki zıtlıklar her aşamada kendini göstermektedir.

Tezde ayrıca, mevcut uluslararası sözleşmelerin uygulanmasında, “menşe ülke” ve “menşe ülkenin patent başvurularında belirtilmesi şartının” engel teşkil ettiği vurgulanmıştır.

Tezde bunu yanı sıra, geleneksel bilginin korunmasına yönelik dünyadaki mevcut sistemler ele alınmıştır. Bu kapsamda özellikle fikri mülkiyet hakları, veritabanları ve *sui generis* sistemler ön plana çıkmaktadır. Ancak fikri mülkiyetin geleneksel bilginin bir bütün olarak korunmasında yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun nedenleri; fikri mülkiyetin haklarının genellikle süre ile sınırlı tutulması, hak sahibinin belirli bir kişi olması gerekliliği, yenilik ve orijinallik gibi şartlardır. Ticari sırlar geleneksel bilginin korunması için uygun görünmektedir. Ancak bir bilginin ticari sır kapsamında değerlendirilebilmesi için bilginin gizli tutulması şarttır. Geleneksel bilgi ise binlerce yıldır bilinmektedir. Yine de coğrafi işaretler ve ticari sırların, geleneksel bilginin korunmasında diğer fikri mülkiyet türlerine göre daha elverişli olduğu söylenebilir. Veritabanları koruması ise sadece halk ilaçlarına yöneliktir. Bu nedenle diğer geleneksel bilgi türlerinin bu şekilde korunması zordur. Son olarak, *sui generis* sistemler, geleneksel bilgiyi bir bütün olarak korumayı başaran tek sistemdir. Geleneksel bilginin tesciline dayalı bu sistemde, yerli toplulukların oldukça etkin olduğu görülmektedir.

Ülkemiz açısından bakıldığında ise, ülkemizde yerli toplulukların bulunmadığı kabul edildiği için, topluluk tesciline dayalı bir *sui generis* sistemin geliştirilmesi zor görünmektedir. Ancak bu ve benzeri sistemler ülkemizdeki sosyokültürel yapı göz

önünde bulundurulacak, başta endemik geleneksel bilgilerimizi korumak için esnetilebilir.

Diğer taraftan bu tür bir yapı oluşturulmasa bile, geleneksel bilginin mevcut fikri mülkiyet hakları ile korunması teşvik edilmelidir. Çünkü geleneksel bilgilerin içinde buluş, tasarım, telif hakkı, coğrafi işaret ile korunabilecek fikir ürünleri de mevcuttur. Aynı zamanda geleneksel bilgi veritabanları oluşturularak daha kararlı bir koruma sistemi oluşturulabilir. Ancak bu tür bir veritabanı oluşturulmadan önce, ülkemizde yapılmış olan geleneksel bilgi çalışmalarının gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Tezde son olarak genetik kaynaklarımızın patent dokümanlarında hangi oranda yer aldığı tespit için sadece ülkemizde yetişen bitki türlerine ilişkin tekniğin bilinen durumu araştırması yapılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda endemik bitkilerimizin yer aldığı 1231 patent dokümanına rastlanmıştır. Bu buluşların büyük oranda genetik mühendisliği ile olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bazı endemik türlerimize ilişkin ABD’de bitki patenti verildiği tespit edilmiştir. Ancak bu türlerin ıslah çalışmaları sonucu geliştirildiği iddia edilmektedir. Daha önce doğada var olan bir türün bu şekilde geliştirilerek patente konu olması tartışılması gereken bir konudur.

Tekniğin bilinen durumu araştırmasının geleneksel bilgi için de yapılması mümkündür. Geleneksel bilginin tespiti için belirli IPC sınıfları ve anahtar kelimeler belirlenerek benzer aramalar gerçekleştirilebilir.